

HISTÒRIA DE LA CASA A CATALUNYA

**EVOLUCIÓ DE L'HABITATGE DES DE LA PREHISTÒRIA A
L'ÈPOCA PREINDUSTRIAL.**

Àngel Bosch i Lloret

Professor de l'IES Celrà

Curs escolar 2000 – 2001

Agraïments:

Al Departament d'Ensenyament per haver-me concedit la llicència retribuïda que m'ha permès treballar en exclusiva en aquest treball.

A Ramon Ripoll i Masferrer, professor d'arquitectura de la Universitat de Girona, que ha tutoritzat el treball i m'ha ajudat en la realització dels dibuixos.

Al Museu Arqueològic de Catalunya – secció de Girona- per haver-me cedit el seu fons bibliogràfic i deixar que convertís la seva biblioteca en lloc de treball en nombrosos dies durant el període de la llicència.

A Joaquim Tremoleda, a Pere Gifre i al mateix Ramon Ripoll per haver-me assessorat i realitzat correccions en els capítols destinats als períodes romà, medieval i modern.

ÍNDIX

Introducció.....	4
Capítol 1: Els primers pobladors. Els primers caçadors i recol·lectors del Paleolític.....	7
Capítol 2: Els primers agricultors i ramaders. Neolític i Edat dels Metalls (VI mil·lenni a.C. – segle V a.C.).....	15
Capítol 3: Els íbers (ss. V a.C. – II a.C.).....	29
Capítol 4: La romanització (ss. II a.C. – V d.C.).....	38
Capítol 5: L'antiguitat tardana (ss. V – IX d.C.).....	54
Capítol 6: Els temps medievals (ss. IX – XIV).....	60
Capítol 7: La societat preindustrial (ss. XIV – XIX).....	75

Introducció

“Nuestras ciudades no son obra de la generación presente, ni de la que la ha precedido, ni del siglo actual ni del pasado, ni de la civilización que levanta hoy su cabeza, ni la que ante ella se inclina y humilla anonadada: sino que es la obra perseverante y continuada de muchas generaciones, de muchos siglos, de muchas civilizaciones. Son como esos monumentos históricos en que cada generación, cada siglo, cada civilización ha ido poniendo al pasar una nueva piedra, piedra que no ha sido puesta al capricho, sino con intención deliberada, puesto que en cada una de estas heterogéneas sobreposiciones vienen representadas y como grafiadas las necesidades, las inclinaciones, las tendencias de cada generación, de cada siglo, de cada civilización, así como los medios empleados para dejarlas satisfechas. Son como las capas de las formaciones geológicas, cada una de las cuales representa exactamente a los ojos del sabio el verdadero estado de la naturaleza en la época de su formación”

Ildefons Cerdà, Teoría general de la urbanización u aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona, 1867, vol. I, pàgs. 13 – 14.

En una societat dominada per les noves tecnologies, com és la nostra, quan passem pels nuclis antics de les nostres ciutats ens enorgullem de poder contemplar les velles construccions dels nostres avantpassats. Ara són edificis reformats i preparats per a satisfer les noves necessitats que se'ls demana, però que continuen conservant elements que ens recorden el nostre passat. Són part de la nostra cultura i de la nostra història, i per això ens esforcem per a conservar-los. Però aquest entestament per conservar el passat no havia estat present en els nostres avantpassats, que construïen les seves cases damunt les restes de les més antigues, que quedaven soterrades i perdudes en el record. Els edificis més nobles, els castells, els palaus i les esglésies, massa cars per a refer, podien continuar durant segles, tot i les seves reformes. Però les cases domèstiques eren ràpidament enderrocades i substituïdes quan quedaven massa velles, i sobretot, quan ja no s'adequaven a les noves necessitats dels seus ocupants. I això passava, entre altres coses, perquè la casa és una plasmació d'una manera de viure, d'una societat, afectada a tots els seus elements culturals. Aquesta relació directa entre casa i societat ens pot resultar especialment útil per a estudiar l'evolució d'un element complex, com és la societat, a partir d'un element concret, com és la casa.

Des d'un aspecte funcional, la casa ens permet fer interpretacions de caire tecnològic: constatar els materials que es van utilitzar en cada moment o situació, les tècniques de sosteniment de la coberta, la distribució de l'espai, els sistemes de ventilació i evacuació dels fums, etc. Moltes d'aquestes tècniques, utilitzades en el món d'avui, podem cercar-ne el seu origen en les construccions del passat.

La casa permet fer interpretacions de tipus econòmic i social. A partir d'un cert moment les societats deixen de tenir cases idèntiques. S'estableixen diferències que es poden atribuir al diferent nivell de riquesa de cada persona o família. Aquestes diferències poden ser degudes també a una estratificació social que estableix una profunda desigualtat, tal com succeeix amb fenòmens com l'esclavisme o el feudalisme. Però també la funció econòmica va marcar les diferències entre el camp i la ciutat, i en aquesta, entre un rendista, un mercader o un artesà.

La crisi demogràfica de la població es pot observar per l'abandonament dels masos i poblats situats en les situacions menys favorables, mentre que en períodes de creixement, el procés és a la inversa, colonitzant-se noves terres, en zones marginals.

La casa ens permet deduir diferents maneres d'organització de la societat, des de les primeres agrupacions de clans i tribus, passant per la família extensa, fins a la família nuclear, destacant el paper de l'Estat i de l'Església en el seu control. Sovint també ens permet observar formes de religiositat practicades en el seu interior, des dels sacrificis antics fins a les capelles tradicionals.

Finalment, cal destacar l'aspecte històric en l'estudi de la casa, com a forma per a seguir les grans etapes de la història dels pobles i les civilitzacions, analitzant com els canvis en els habitatges responen a les noves situacions que la història ha comportat a cada lloc.

De totes maneres, l'estudi de les construccions domèstiques té uns límits que han de fer-nos ser cauts a l'hora d'extreure conclusions.

Un dels límits és el de la seva conservació. La major part d'edificis construïts abans del segle XV només els coneixem per les dades que ens aporta l'arqueologia. Són edificis enrunats, dels que actualment no se'n conserva més que els fonaments i algunes filades de pedra. Res no en sabem dels pisos superiors, tot i que a vegades hi ha indicis de tenir una escala per accedir-hi, sono és pels textos clàssics, importants en el període romà, però insuficients en altres. El problema de la conservació és més important a la ciutat, lloc on el valor del solar és molt gran, i els edificis són enrunats per a tornar a ser construïts, a mesura que van quedant absolets. En el camp, en canvi, la disponibilitat d'espai és molt més gran, i és possible que masos rònecs no tornin a ser reconstruïts tot i recuperar-se el conreu de les seves terres.

La variabilitat en les construccions, fruits generalment de la riquesa i el poder social de cada família, és a l'hora una avantatge i un inconvenient. Una avantatge ja que permet constatar la gradació social de cada moment, però un inconvenient ja que les famílies més modestes han viscut en habitatges bàsics impermeables als canvis econòmics i socials de cada època. Per aquest motiu, moltes vegades el canvi només s'observa en els habitatges més rics, en els que es van introduint noves formes constructives i elements ornamentals procedents dels edificis religiosos o militars.

Aquesta variabilitat ens obliga a obrir el màxim possible el ventall de possibilitats en la construcció domèstica. En les societats prehistòriques perquè hi ha una diversitat de formes culturals que adapten un model bàsic a diferents situacions ecològiques, però a l'inici de la història, per l'aparició de forma clara de diferenciacions del nivell de riquesa, als que s'afegiran ben aviat la contraposició entre camp i ciutat, entre el món pagès i el món artesà i mercader. Aquesta diversitat fa que per exemple, en el món feudal hàgim de contemplar les possibilitats que comporta un camp noble (castell) i un camp pagès (mas), una ciutat rica (palau) i una ciutat artesana (casa amb obrador).

Finalment, el recorregut en la història de les construccions domèstiques l'aturem just en el moment previ a la introducció de la indústria. Aquesta va suposar un "canvi revolucionari" en les relacions entre els homes i el treball, que va transformar completament el paisatge del camp i les ciutats. És aquest un tema que cal estudiar des d'una òptica diferent, en el que cal incloure moltes corrents artístiques del pensament contemporani, que trenquen amb les tradicions populars que havien predominat en la construcció de cases fins aquest moment, que oferien uns models que eren seguits pels mestres d'obres i el conjunt de la població.

El treball que es presenta fa referència, per tant, a les formes de construcció tradicionals a Catalunya, des de la prehistòria fins a la industrialització, comprnent la major part de variables que la societat de cada període històric ha donat.

En la seva realització, es pretén ser alhora divulgar algunes de les troballes arqueològiques més importants del nostre país, però també manifestar un rigor en les obres seleccionades per tal de cobrir els edificis més representatius de cada període. Alguns d'ells formen part dels programes de difusió més importants de les institucions culturals, com Les coves de Serinyà, Empúries, Olèrdola, etc. Quedaven, però, alguns buits en alguns períodes que han estat coberts per conjunts arqueològics desconeguts fora d'àmbits especialitzats, com les cases del Neolític i l'Edat de Bronze, que hem inclòs a nivell d'igualtat, ja que sense ells l'itinerari quedava ple d'interrogants.

En la representació gràfica s'ha optat pel dibuix simplificat, a l'estil dibuix de camp, més que la fotografia, ja que resulta molt més explicatiu, sobretot quan es fa referència d'unes ruïnes arqueològiques, difícils d'interpretar per una persona no especialitzada. Els dibuixos poden consultar-se en el treball original dipositat al Departament d'Ensenyament.

Esperem que el material tal com es presenta pugui resultar útil, com a material complementari, a l'ensenyament de la història del nostre país, ja sigui de forma conjunta o parcial, per a obtenir informació per part del professor o per a ser utilitzada directament per part de l'alumne. En aquest darrer sentit, s'ha procurat utilitzar un vocabulari i una redacció, simplificats, fàcils de comprendre per a persones no formades en el món de l'arqueologia o de l'arquitectura.

1: Els primers pobladors. Els caçadors i recol·lectors del Paleolític (des de l'arribada dels primers pobladors humans fins al VI mil·lenni a.C.)

1. Els primers pobladors. Els caçadors i recol·lectors del Paleolític.

La vida dels éssers humans com a caçadors i recol·lectors ocupa la major part de l'existència de la humanitat. Des del seu origen, fa uns 2,4 milions d'anys, fins fa menys de 10.000 anys, els éssers humans han aconseguit el seu nodriment en la cacera dels animals i la recol·lecció de plantes silvestres. És un llarg període de temps, durant el qual l'espècie humana ha evolucionat i ha passat a poblar i dominar completament el planeta, essent causa de moltes de les transformacions que aquest ha sofert.

1.1. Un exemple d'assentament en cova de l'home de Neandertal: L'Abric Romaní (Capellades, Anoia).

L'abric s'obre en mig de la placa de roca travertínica sobre la que es troba l'actual població de Capellades, en el congost que travessa el riu Anoia, afluent del Llobregat, entre la Conca d'Òdena i la Conca del Penedès, un corredor, per tant, entre la Catalunya litoral i la Catalunya interior. Les investigacions arqueològiques daten de 1909, iniciades per Amador Romaní. Des de 1983 es fa càrrec de la seva excavació el Laboratori d'Arqueologia de la Universitat Rovira i Virgili que n'ha divulgat en diferents publicacions els seus resultats (Allué i altres, 1995).

L'abric està format per un llarg capelló de roca travertínica, dins dels qual hi ha una contínua activitat de sorgències d'aigua. En les fases en què han estat menys intenses, els humans l'han utilitzat com a abric, aprofitant-se de la seva situació de domini del congost del riu, durant un llarg període de temps, entre 70.000 i 39.000 anys d'antiguitat, a més d'ocupacions més recents, molt esporàdiques.

Les excavacions arqueològiques han detectat un mínim de 16 nivells d'ocupació per part de l'Home de Neandertal, en els que es poden diferenciar estades de curta durada i poc intenses, per part de grups petits, com petites estacions de cacera; alternades amb altres en què l'abric va ser utilitzat com a campament central, desenvolupant-se tot un seguit d'activitats que deixen un major impacte en el sòl del jaciment.

La situació de l'abric en una zona de contacte entre diferents ecosistemes (la muntanya, la plana interior, la plana litoral), així com la zona de pas obligat per als ramats d'herbívors, resultava ideal per un grup de caçadors, ja que li permetia diversificar els recursos dels que s'alimentava. Coneixem els animals caçats per les

restes deixades en el sòl arqueològic: rinoceronts, cérvols, cavalls, bous salvatges, isards i cabres. Actualment alguns d'ells extingits al territori, segurament per la mateixa activitat caçadora; altres, com el bou, ha estat domesticat; i la resta estan encara ben presents en algunes zones del territori. En canvi, no s'ha detectat cap resta de peix, fet que confirma que la pesca no va ser assolida fins a l'aparició de l'home modern, fa uns 40.000 anys.

Les tècniques de cacera podien ser molt variades, a l'aguait, persecució, paranys, etc. Utilitzaven llances de fusta, i a vegades per aconseguir més poder de perforació s'hi afegia a l'extrem una punta tallant de pedra. Però no coneixien ni l'arc ni el propulsor. Això significa que els projectil es llançaven directament amb el braç, o millor, s'apunyalava directament a l'animal encerclat o atrapat en un parany. La dieta d'aquests humans era, però, bàsicament omnívora, i una gran part del temps el destinaven a la recol·lecció de fruits, arrels i llavors que obtenien d'un gran coneixement del medi en què vivien, i de les plantes que s'hi trobaven.

Durant aquest llarg període, el clima va ser més fred i humit que l'actual, amb algunes alternances més seques, i a l'entorn de l'abric es podia trobar una vegetació de pi roig, roure i ginebró, mentre que a la vora del riu s'hi trobava una vegetació de ribera amb verns, salzes, avellaners, oms i noguers. Durant els períodes en que els homes no ocupaven l'abric, alguns carnívors, com el lleó, la pantera, el llop, el linx, el gat salvatge, la guineu o l'os, van realitzar la mateixa tasca de predadors, utilitzant l'abric com a refugi. L'acció continuada de les sorgències d'aigua, dipositant noves capes de travertí damunt de cada sòl d'ocupació, ha permès conservar-lo en òptimes condicions, permetent determinar la forma en què es van produir les diferents ocupacions, i les activitats que van desenvolupar els seus ocupants.

El sòl no oferia unes condicions òptimes de vida. Tenia la rugositat del travertí, sovint cobert de molses i plantes d'aigua. En els llocs més baixos hi havia bassals d'aigua, units per petits reguerons. En els moments de fortes pluges, una cortina d'aigua s'esllavissava pel capelló, aïllant encara més d'abric de l'exterior, però deixant una forta sensació d'humitat. Era, per tant, un espai difícil per a viure, però molt útil per la seva situació en el congost, que podia ser aprofitat durant curtes estades, sobretot quan les condicions d'humitat eren més baixes.

Els humans havien de fer algunes modificacions a l'indret: es desplaçaven els blocs de travertí que havien caigut recentment, i es posaven pedres damunt les basses, tot

formant passeres, per tal de convertir-lo en habitable, que servís per a refugiar-se de les inclemències del temps, per a descansar, per a escalfar-se, per conviure amb els altres membres del grup, per a preparar les eines, els aliments o les vestimentes.

L'element més important era el foc, per a coure el menjar, per a enllumenar l'espai, escalfar, fer fora les feres. Però en torn a ell es realitzaven també la major part de les tasques del grup. Quan les estades eren llargues, els fogars van disposar de grans dimensions, buscant els llocs més adequats, en llocs arrecerats, dins de petites cubetes o en basses seques. Durant tota l'estança, el foc no deixava de cremar, essent el centre de la vida del grup a l'abric. En canvi, quan el grup utilitzava l'abric per una curta estança, es feien llars més senzilles, sense una preparació important.

En relació al fogar, podem trobar les altres àrees en què organitzaven l'espai:

- La zona destinada a la confecció d'eines, ja sigui de pedra, de fusta o d'os. Els humans aprofitaven un lloc proper a la llar, també ben enllumenat, per a realitzar aquestes tasques artesanals.
- La zona destinada a preparar els aliments, sobretot a processar la fauna, on s'acumulaven els petits fragments d'os, com a resultat de la descarnació i fracturació de l'esquelet. Solien disposar d'un gran bloc de travertí, que a manera d'enclusa servia per a realitzar aquestes tasques amb còdols, utilitzats com a percussors, i eines tallants.
- La zona destinada a menjar, que podia correspondre amb l'anterior, després d'haver llançat els residus més grans fora de l'abric, en una mena d'escombrera.
- I, finalment, la zona destinada al descans, per reunir-se i conversar amb els altres elements del grup, i per a dormir, que es trobava entorn del fogar.
-

Quedaven zones buides, on no hi va haver activitats humanes, que segurament corresponien a les zones més humides, als bassals d'aigua. Zones, que per la curta estada que es realitzava dins l'abric, no es van molestar en transformar.

El model de poblament en cova que ens mostra l'Abric Romaní, es pot fer extensiu a la resta de jaciments del paleolític mig, en cova, que hi ha a Catalunya, com la cova de l'Arbreda (Serinyà, Pla de l'Estany) o la cova dels Ermitons (Sales de Llierca, La Garrotxa) (Maroto, 1986). Aquesta darrera cova ens mostra com els neandertals van visitar diverses vegades el massís calcari de l'Alta Garrotxa, utilitzant la cova com a refugi. Es van trobar sobre un terra irregular de sorres, que potser modificaren, i segurament van preparar algun foc, fet que l'excavació no ha pogut confirmar. El motiu

que va portar als humans a aquesta zona muntanyosa, durant un moment fred i sec de la darrera glaciació, era la cacera de cabres. Aquesta degué ser caçada en llocs estrets i encaixats del riu, en llocs on les podien emboscar, aprofitant la posta de sol, quan baixen a beure al riu, o els moviments dels canvis d'estació. Fa uns 36.000 anys, quan el clima s'havia fet més humit, els darrers neandertals continuaven visitant la cova, de forma esporàdica, mentre que l'os aprofitava els períodes en què no hi era per a hivernar-hi, en un moment en què els humans moderns ja havien fet aparició en el nostre territori.

1.3. Un exemple d'assentament a l'aire lliure: Font del Ros (Berga, Berguedà)

Fa uns 8.000 anys, acabada ja la darrera glaciació, un dels darrers grups de caçadors es va establir repetidament en un petit replà de la Serra de Queralt, on hi havia una font d'aigua, des d'on dominaven la vall del Llobregat, als afores de l'actual població de Berga, en el lloc anomenat La Font del Ros. El sediment argilós de la zona ha permès conservar algunes empremtes d'una ocupació a l'aire lliure que l'expansió actual de la població ha posar al descobert, fet que va provoca l'excavació arqueològica, amb caràcter d'urgència, d'un equip de la Universitat Autònoma de Barcelona (Terrades i altres, 1992).

El lloc, a més d'estar arrecerat dels vents del nord, deuria ser escollit per les possibilitats que oferia en la recerca d'aliments. La vall del Llobregat, des dels cims de Pirineu i del Pre-Pirineu ha estat engorjada, per obrir-se definitivament cap a la Depressió Central. És, per tant, un punt de contacte entre la plana i la muntanya, un lloc des d'on es poden controlar les migracions dels ramats d'herbívoros, però també un punt des d'on es poden complementar els recursos, explotant medis amb característiques diferents. Aquesta privilegiada posició no havia passat inadvertida a les poblacions anteriors, ja que l'excavació ha descobert també restes d'una ocupació que es podria datar uns milers d'anys abans.

Els grans freds del període glacial ja s'havien acabat, i el clima, molt semblant a l'actual, o lleugerament més humit, deixava unes grans boscúries de roure que s'estenien cap al sud, en bona part de la Depressió Central; mentre que cap al nord, les muntanyes escarpades estaven poblades de pins. Eren dos medis prou diferenciats, en els que obtenien recursos alternatius: en el primer, els cérvols eren els animals més caçats; i en el segon ho era la cabra. A més, també s'aprofitaven els conills, abundants en les zones obertes del bosc. Tot i que no han quedat en el registre, podem imaginar en la variació de recursos vegetals que els dos medis els

oferia: fruits, arrels, tiges, bolets, etc., i que probablement eren una part fonamental de l'alimentació.

Per a viure en aquell indret, i aprofitar els seus recursos, el grup de caçadors i recol·lectors va aixecar, repetidament en diferents anys, un campament amb materials lleugers. Calia fer-ho així, ja que la seva duració només seria d'uns mesos, i les tasques de muntar i desmuntar s'havien de fer de la forma més ràpidament possible. Un petit conjunt de pals rectes, pells d'animals convenientment curtides, cosides i impermeabilitzades amb greixos, uns cordatges teixits en fibres vegetals i unes estakes de fusta. Era un material lleuger, fàcil de transportar d'un campament a un altre, i era tot el que feia falta per a muntar o desmuntar una lleugera cabana en un temps curt, que no resultava cap impediment per al constant moviment que es duia a terme en el si del grup.

Les cabanes solien tenir una forma cònica, amb una planta circular o ovalada. Primerament es construïa l'estructura, amb una sèrie de pals rectes, clavats superficialment en el sòl, lligats per l'extrem superior. El conjunt es cobria amb les pells, cosides i adaptades a la forma de la cabana, que es tensaven amb cordes i estakes clavades al sòl. El fet de què els pals fossin lleugers i es disposessin de forma inclinada, impedia que es poguessin clavar profundament. Però, per altra part, la solidesa resultant no ho feia necessari. D'aquesta manera, quan es desmuntava la cabana, l'empremta deixada era pràcticament imperceptible.

El resultat és que avui en dia no es troba cap vestigi directe de la forma en què estava construïda la cabana, i només es poden identificar per altres elements indirectes: el repartiment de les restes arqueològiques i altres estructures que formaven part de les activitats quotidianes en el campament. Una d'aquestes estructures era la llar. No forma part de l'estructura, però és l'element base de tota casa o cabana, on es cuina, on hi ha llum a les llargues vesprades de tardor i hivern, i on hi ha calor. A la Font del Ros, els focs eren plans, realitzats directament sobre el terra. No estaven protegits del vent, i probablement estaven a l'interior de les cabanes.

A pocs metres dels focs, però segurament ja a l'exterior hi havia unes petites fosses circulars, d'entorn a 1 metre de diàmetre i escassa fondària. Segurament es deurién fer per a emmagatzemar algun fruit recol·lectat a l'entorn, com avellanes, que es guardaven de l'acció dels petits rosegadors durant l'estança en el campament. Quan aquest s'abandonava, s'omplien amb restes del treball de la pedra o d'ossos d'animals consumits, a manera d'escombrera. D'aquesta manera, la seva petja era mínima, però ara sí, ens deixen un testimoni del seu pas.

Bibliografia:

Allué, E.; Carbonell, E.; Esteban, M.; Lorenzo, C.; Ollé, A.; Pastó, I.; Rodríguez, X.P.; Sala, R.; Rossell, J.; Vallverdú, J.; Vaquero, M.; Vergès, J.M. (1995): *Abric Romaní. L'origen d'un poblament a l'Anoia*. Ed. Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya.

Arsuara, J.L.; Martínez, I. (2000): *La especie elegida. La larga marcha de la evolución humana*. Ed. Temas de hoy, Barcelona.

Binford, L.R. (1983): *En busca del pasado*. Ed. Crítica, Barcelona.

Butzer, K.W. (1989): *Arqueología. Una ecología del hombre*. Ed. Bellaterra, Barcelona.

Canal, J.; Carbonell, E. (1989): *Catalunya Paleolítica*. Ed. Patronat Eiximenis, Girona.

Carbonell, E. (coord.) (1985): *Sota Palou (Campdevànor). Un centre d'intervenció prehistòrica postglacial a l'aire lliure*. Serie monogràfica 5, Centre Investigacions arqueològiques de Girona.

Carbonell, E.; Sala, R. (2000): *Planeta humà*. Ed. Empúries, Barcelona.

Fullola, J.M.; Bartolí, R.; Bergadà, M.M.; Burjachs, F.; Meneses, M.D.; Nadal, J. (1997): "Le Magdalénien ancien en Catalogne: approche à l'étude des couches inférieures de la grotte du Parco (Alòs de Balaguer, La Noguera, Lleida)", a J.M. Fullola & N. Soler: *El món mediterrani després del Pleniglacial (18.000 – 12.000 BP)*. Sèrie monogràfica 7, Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona, pp. 303 – 319.

Leakey, R. (1981): *La formación de la humanidad*. Ed. Serval, Barcelona.

Leroi-Gourhan, N.; Brezillon, M. (1972): *Fouilles de Pincevent: essai d'analyse ethnographique d'un habitat magdalénien (la section 36)*. 7 supplément à Gallia – Préhistoire. CNRS, 2 vols, Paris.

Lumley, H. de (1969): "A Palaeolithic camp at Nice". *Scientific American*, 22, pp. 42-50.

Lorencio, C. (1987): "El jaciment paleolític a l'aire lliure de Can Garriga (Bigues, Vallès Oriental)". *Cypsela VI*, pp. 215 – 219.

Maroto, J. (1986): *La Cova dels Ermitons. Sales de Llierca (Girona). Estudi d'un habitat prehistòric a l'interior del massís del l'Alta Garrotxa*. Universitat Autònoma de Barcelona.

Olive, M. (1988): *Un habitat magdalénien à Étioles. L'unité P15*. Mémoires de la Société Préhistorique Française. Tome 20, Paris.

Rodríguez, X.P.; Sala, R.; Casellas, S.; Vallverdú, J. (1995): "Ocupació antròpica de la vall mitjana del Ter en l'inici del pleistocè superior", a B. Agustí, J. Burch & J. Merino: *Excavacions d'urgència a Sant Julià de Ramis (anys 1991 – 1993)*. Sèrie Monogràfica 16, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 37 – 65.

Soler, N.; Maroto, J. (1987): "Els nivells d'ocupació del Paleolític Superior a la cova de l'Arbreda (Serinyà, Girona)". *Cypsela VI*, pp. 221 – 228.

Soler, N.; Maroto, J.; Ortega, D. (1998): “El disseny del parc arqueològic de les coves del Reclau (Serinyà, Pla de l'Estany)”, *II Seminari Arqueologia i Ensenyament, Treballs d'Arqueologia* 5, Bellaterra, pp. 35 – 43.

Terrades, X.; Mora, R.; Plana, C.; Parpal, A.; Martínez, J. (1992): “Estudio preliminar de las ocupaciones del yacimiento al aire libre de la Font del Ros (Berga, Barcelona)”. *Aragón / Litoral Mediterráneo. Intercambios Culturales durante la Prehistoria*. Zaragoza, pp. 285 – 296.

Vila, A. (1985): *El Cingle Vermell: assentament de caçadors - recol·lectors del X mil·lenni BP*. Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya.

2. Els primers agricultors i ramaders. Neolític i edat dels metalls (V mil.lenni a.C. – segle V a. C.)

Durant el VI mil·lenni a.C. es desenvolupa a les nostres terres una nova forma de vida. Una nova societat que construeix cases més sòlides, les agrupa en petits poblats, s'estabilitza en un territori que transforma per tal de poder plantar els seus cereals i lleguminoses, i pasturar els seus ramats. És el començament de la civilització rural, pagesa i ramadera, que l'arqueologia ha anomenat Neolític.

2.1. La construcció, una feina de tots

La millor manera d'entendre l'arquitectura neolítica és reproduir de manera experimental tots els processos constructius, utilitzant els mateixos instruments que s'havien fet servir durant la prehistòria. Aquestes experimentacions han estat realitzades a diferents llocs d'Europa amb finalitats didàctiques.

Una experiència allisonadora del que significa construir una d'aquestes cases prové de la construcció experimental de dos cases, el 1988, per part del Centre de Recherche Archéologique de la Vallée de l'Ain (Petrequin, 1991). La finalitat era reconstruir un model de casa de finals del tercer mil·lenni a.C., de 8 metres de llarg per 4 metres d'amplada, descoberta a les vores del llac de Chalain, en el Jura francès.

La construcció es va fer amb un petit equip de cinc homes que van haver d'invertir, entre tots, 146 hores de treball per a talar els arbres i 167 per al seu transport. No va suposar cap complicació especial l'enfonsament dels troncs dins la creta lacustre, que pateix un fenomen de liquafacció momentània pel xoc i la rotació de l'extrem del tronc tallat en bisell. En total, 135 hores per a montar la base i 187 hores per la completar el bastiment de l'esquelet, incloses les lligadures en escorça de tiler.

Però la construcció es va complicar en fer la coberta. En aquest cas es va fer en palla, i s'hi van haver d'invertir un total de 2194 hores de treball entre tallar les tiges, agrupar-les en feixos i disposar-les de forma ordenada en el teulat, lligades a l'estructura, de tal manera que l'aigua llisqués per damunt i no es malmenessin amb el vent. Aquest procés hagués estat més llarg si la cobertura s'hagués fet amb canyís, ja que hauria implicat cercar, tallar i transportar una quantitat molt gran de tiges (unes dues tonelades), i deixar-les assecar abans d'utilitzar.

Això fa pensar que els treballs previs de la construcció es feien durant l'hivern: la tala d'arbres aprofitant la baixada de la sàvia durant aquesta època, la recollida del canyís per a deixar-lo assecar i fer-ne feixos, la preparació de les cordes amb escorces vegetals, etc. Avançada aquesta feina, la construcció podia fer-se en pocs dies durant el bon temps, a la primavera o a l'estiu.

2.2. Una ullada interior

Entrant dins de la casa, els ulls han d'acostumar-se primer a la penombra, ja que la llum només es filtra per la porta, que durant el dia es manté sempre oberta. Després cal acostumar-se a l'olor de fumat que es respira en el seu interior, ja que en no existir xemeneia, el fum s'escapa lentament a través de la teulada, o entre el poc espai que es pot deixar entre paret i teulada. Però la persistència de fum a l'interior de la casa tenia efectes positius ja que evitava la proliferació de bacteries i fongs i feia possible la conservació dels cereals que s'emmagatzemaven en el seu interior i, a més, allargava la vida dels troncs de l'estructura de la casa.

Una vegada els ulls s'han acostumat a la penombra, el primer que es pot veure és el foc, gairebé sempre encès o mantenint el caliu que el podrà fer revifar ràpidament. En un costat, en tot cas, es guardava un fragment de sílex i un altre de pirita, una barreja de plumó i fibres vegetals seques, així com bolet d'esca, que permetien tornar-lo a encendre en pocs minuts.

Al costat, dos grans olles de ceràmica per a bullir els aliments, amb un culleró de fusta i uns quants bols de fusta o de ceràmica per a servir i menjar. Potser un remenador fet amb una branca de teix o avet, i unes culleres de fusta o ós. També alguns rierencs, sobretot de quars, per a coure la carn sobre el caliu.

Més apartats, potser penjant del sostre, hi trobaríem cistells amb avellanes o cereals, i algun tros de carn fumada. Al terra, un molí de gres o basalt, disposat a moldre el blat per a preparar sopes o galetes. Al fons, les pells per a dormir, i probablement al damunt, penjats de la paret, un arc, algunes fletxes, una destràl,..., tots aquells objectes preciats que formen les petites pertinences particulars de què es disposaven.

2.3. La diversitat d'habitatges a Catalunya

Des del començament del Neolític, al litoral i pre-litoral de Catalunya trobem tres tipus d'habitatges diferents, que sembla que es van mantenir fins a la generalització de la cultura íbera:

- Cases aèries construïdes completament en fusta i altres elements vegetals, de planta rectangular.
- Cases semi-excavades al sòl, que mantenen l'estructura central de fusta, de planta ovalada.
- Cases que tenen els murs laterals de pedra seca, també amb l'estructura central de fusta, amb plantes ovalades i circulars.

En realitat, els tres sistemes semblen derivar d'un mateix patró bàsic, que és el que trobem tant en el centre d'Europa com en el Mediterrani. Les diferències semblen ser degudes al medi sobre el que han estat construïdes. Les grans bosquíries del centre d'Europa i el seu sòl de loess o de cretes lacústres facilita en gran mesura la construcció en fusta. En aquest cas, la planta rectangular s'imposa per motius pragmàtics, entre altres consideracions de tipus cultural.

Quan es construeix sobre un sòl rocós, amb roques esquistoses que molt sovint s'han de retirar dels camps per a facilitar el conreu, no és difícil construir un petit mur sobre el que descansa el teulat. En aquest cas és més senzill donar una forma corba que aconseguir un acabat d'angles rectes.

Finalment, en les zones argiloses, com al Vallès, es va adoptar ben aviat l'enfonsament de la construcció, aprofitant les condicions d'impermeabilitat que el sòl li oferia. En aquest cas, també es van adoptar formes corbes.

Aquestes tres formes constructives, que entenem com a variants d'una mateixa tradició constructiva, les analitzarem a partir de tres exemples, corresponents als poblats de La Draga (Neolític antic), Ca N'Isach (Neolític evolucionat) i Can Roqueta II (finals de l'Edat del Bronze).

Però, a partir de l'Edat del Bronze, s'inicia una nova tradició, amb un nou patró constructiu, en el que les cases tendeixen a mesures més petites, construïdes amb una coberta a una sola vessant, que es sosté normalment sobre els murs laterals de les cases, i no sobre l'eix central. Les cases han de disposar de murs laterals molt més alts i molt més sòlids. Aquesta nova tradició s'inicia a la zona interior de Catalunya, on

s'adopten els murs de pedra i adob, tècnica constructiva que es va estendre a la resta de Catalunya a inicis de l'Edat del Ferro. Analitzarem aquestes construccions a partir del poblat de Genó (finals de l'Edat del Bronze).

2.4.- Una construcció aèria en fusta: La Draga.(Banyoles, Pla de l'Estany)

A mitjans del VI mil.lenni a.C. un grup de colons de cultura cardial, la més antiga del Neolític a Catalunya, va arribar a les vores de l'Estany de Banyoles. Potser n'havien sabut de la seva existència en els seus intercanvis amb grups de caçadors i hi havien fet una expedició prèvia des dels seu poblat costaner. Acostumats a les maresmes de la costa, els llacs interiors els resultaven especialment atractius per a construir-hi els seus poblats. Ells van ser els primers agricultors de la zona, i per tant, es van trobar amb un ambient natural que els petits grups de caçadors que el freqüentaven havien mantingut pràcticament verge.

L'entorn de l'Estany estava cobert per una vegetació de ribera, amb avellaners, freixes, verns, oms, pollancre, llorens, sanguinyols i saïcs, a més de càrex i joncs. Cap a l'interior, en terra seca hi havia una gran roureda, on també s'hi trobaven boixos, aranyoners, ginebrons, aurons, teixos, til·lers, etc. Aquesta exuberant vegetació va ser utilitzada per aquests nous pobladors, ja sigui en la construcció de cases, com a combustible, per a confeccionar les seves eines, o per a proveir-se de fruits.

La tala d'aquests boscos els va permetre convertir-los en zones agrícoles properes a l'Estany, en les que es van conrear sobretot diferents tipus de cereals (ordi nu, ordi vestit, blat nu, pisana) i de lleguminoses (sobretot faves). Els ramats de bous, xais, cabres, porcs pasturaven, depenent de l'estació de l'any, a les zones pantanoses de l'entorn de l'Estany o bé en les zones muntanyoses properes. De l'Estany, se n'obtenien musclos, tortugues i barbs. Altres productes de la cacera, com el cérvol, el senglar o el bou salvatge procedien dels boscos propers, on també es recollien els pinyons, aranyons o els raïms silvestres.

La zona escollida per a construir el poblat era a la mateixa vora de l'Estany, en el seu costat est, aprofitant una lleugera elevació que quedava entre la vora de l'Estany i la sortida natural d'aquest, en forma de riu. La zona, molt transformada actualment, era una mena d'illa, comunicada amb terra ferma per una zona d'aiguamolls. La seva elecció deuria estar relacionada en el seu paper de pioners en una zona boscosa encara freqüentada pels seus antics pobles caçadors que vivien a les muntanyes de

l'entorn. Existien relacions d'intercanvi entre ells, però es deurien sentir més segurs en una zona oberta i fàcil de defensar que no en una clariana en mig de la boscúria.

En aquest lloc hi van viure un llarg període, entre 100 i 150 anys, fins que una pujada de les aigües del llac, en una fase de transgressió, va inundar la zona, provocant el seu abandonament i la conservació de les seves restes, i entre elles, la part inferior dels troncs de sosteniment de les cabanes. L'oblit de la seva existència va ser absolut fins l'any 1990, quan van ser localitzats els seus restes en els primers treballs d'adequació per a la construcció de la vila olímpica pels jocs de 1992. Des de llavors, ha estat excavat des d'aquell moment pel Museu Arqueològic de Banyoles i el Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya del Museu Arqueològic de Catalunya (Bosch, Chinchilla & Tarrús coord., 2000).

Les excavacions han detectat una ocupació en una superfície propera als 8000 m², amb un front d'uns 100 metres seguint la riba de l'Estany, en direcció nord - sud, i una profunditat d'uns 80 metres cap a l'oest.

Les cases estaven orientades en relació a la riba de l'estany, en sentit nord-oest a sud-est, formant probablement dues fileres, una a la mateixa riba i l'altra més interior, amb un total d'unes 10 a 15 cases, aptes per una població d'unes 100 a 150 persones.

L'espai que quedava en el sector interior probablement no va ser ocupat per cap casa, sinó que va restar obert per a diferents activitats domèstiques, potser col·lectives, com l'estabulament de bestiar en petits tancats, la preparació de focs per a torrar els cereals i la construcció d'estructures empedrades per a emmagatzemar-los.

La Draga gaudeix d'unes condicions òptimes per a la conservació de les estructures en fusta. Fins al present, l'excavació ha extret un nombre superior a 300 troncs o estakes clavats, que formaven part, tant de cases com d'altres estructures relacionades amb elles. El problema en què es troba l'interpretació de les restes descobertes és el nombre excessiu de troncs, que corresponen a diferents moments de la construcció del poblat. Les cases en fusta tenen una durada curta, i quan es reconstrueixen no s'arrenquen els extrems inferiors dels troncs anteriors ni es tornen a construir exactament en el mateix indret, i quan ho fan, no adopten exactament la mateixa disposició. Per a resoldre el problema que suposa determinar quins pals corresponen a cada casa, s'utilitza la dendrocronologia per tal de posar en relació els

pals entre si, segons el seu any de tala. Els resultats, però, no poden ser definitius fins haver analitzat un nombre prou representatiu, encara no assolit per la investigació.

De totes maneres, els resultats provisionals mostren les relacions de conjunts de troncs que ens indiquen que les cases estaven formades per alineaments de troncs, separats entre ells per distàncies superior a 1 metre, adoptant, per tant, una estructura com les ja conegudes en el Neolític del Centre d'Europa, així com en els poblats lacustres de la regió alpina. Amb aquestes premisses, el projecte d'excavació de La Draga va endegar una proposta didàctica de parc arqueològic que s'ha iniciat amb la reconstrucció d'una primera casa, acabada de construir a finals de l'any 2000.

De forma ideal, les cases de La Draga eren de planta rectangular (la reconstruïda mesura 8 x 5 metres). El seu eix central està format per 4 o més pals, de 15 a 20 cm. de gruix, separats entre ells per una distància entre 1,5 i 2 metres. Aquests disposen d'una punta tallada en bisell, que amb petits cops i amb un moviment de rotació continuat, permet clavar-los profundament en el sòl de creta lacustre fins a fondàries properes als 2 metres. Acabada la rotació, en pocs moments la creta se solidifica en torn del tronc, essent impossible la seva extracció o clavar-lo més profundament. La part aèria del tronc arriba als tres metres. A la seva part superior és freqüent trobar un brancal que permetria sostenir horitzontalment la biga carenera o cairat mestre, sobre el que es disposa tota la coberta.

Les parets laterals estan formades per troncs clavats, de proporcions més petites, entre 12 i 16 cm. de gruix, separats entre ells per una distància entre 1 i 1,5 metres. Clavats també a gran profunditat. No assoleixen, però, una alçada superior a 1,5 metres, permetent d'aquesta manera un adequat tombant de la coberta.

La distància entre els troncs era omplerta amb un entramat de branques procedents dels boscos de ribera (verns, salzes), molt més flexibles. El conjunt es recobria de fang barrejat amb palla, que un cop sec resultava un perfecte aïllament de l'exterior.

La coberta es realitzava amb un sistema de cairats que unien la biga carenera i la part superior de les parets laterals. Eren troncs d'una mitjana de 12 cm. de gruix, units amb fortes lligades de cordes fetes amb escorces o tiges de plantes aquàtiques. Al damunt, només quedava cobrir amb un material aïllant que pugui evaquar adequadament d'aigua de les pluges. Aquest podia ser la palla, el bruc, o millor el canyís que creixia de forma natural a les vores de l'Estany.

Tots els troncs presenten al complert la seva escorça, ja que això els dona una protecció a la intempèrie que els permet allargar la seva vida útil. Amb tot, aquestes cases difícilment van sobrepassar els 12 o 15 anys d'existència. Als primers problemes es podia reposar algun tronc, però no tardava a fer-se necessària la construcció d'un nou edifici que substituís l'anterior, si no s'havia decidit abans canviar d'emplaçament el poblat, a la recerca de terres més fèrtils.

La única obertura de la casa era la porta. Situada en un dels extrems de la casa, oberta cap a l'est o el sud, a la recerca de llum i protegida dels freds vents del nord, tenia una forma rectangular. Estava construïda amb planxes de roure, situades paral·lelament, i unides amb travessers mitjançant cordes.

A l'interior, els dos elements bàsics: un fogar en cubeta, cremant tot el dia; i algun sistema d'emmagatzematge d'aliments. Com que subsòl era humit, no s'excavaven fosses, sinó que es preferia guardar els aliments en grans peces de ceràmica, o, fins i tot, construint altells dins la mateixa casa.

Finalment, calia aïllar la casa del subsòl, excessivament humit. Per això, el terra es cobria de petits branquillons, escorces i fulles seques. Damunt d'aquest sòl es podien disposar les pells que donarien un ambient confortable a l'edifici.

El model de La Draga el podem considerar com la forma bàsica entre les primeres societats agrícoles, no només a Catalunya sinó a la major part d'Europa. El cert, però, és que és una forma constructiva realitzada completament en matèries vegetals de la que, si no hi ha unes condicions idònies com a La Draga, en queden molt poques evidències. Una lleugera erosió del sòl o els mateixos treballs agrícoles poden fer desaparèixer completament o parcialment les empremtes dels troncs clavats en el sòl.

2.5.- Una construcció en murs de pedra i argamassa: Genó (Aitona, Segrià)

A les terres seques de la Catalunya interior, a la part baixa de la vall del Segre, durant l'Edat del Bronze, va començar a desenvolupar-se una nova forma de construcció completament diferent, a la tradició que amb totes les seves variants es venia aplicant des del començament del Neolític. Una nova tradició constructiva que de mica en mica es va anar imposant en totes les terres de Catalunya, que aixeca sòlides parets laterals, amb pedra i fang, que serveixen per a sostenir una coberta a una sola

vessant, tal com van fer els habitants que en el segle XI a.C. van decidir construir el seu poblat en el petit tossal de Genó, que s'enlaira uns 10 metres sobre la plana. El lloc, a la vora esquerra del Segre, aigües avall de la població actual d'Aitona, va ser descobert el 1955 i va començar a ser excavat a partir de 1966 per R. Pita i L. Díez-Coronel. Les intervencions més recents, entre 1977 i 1985, han completat l'excavació del poblat i n'han permès una completa publicació (Maya, Cuesta & Lòpez, 1998).

El poblat, a diferència dels agrupaments dispersos de cabanes que en el mateix moment hi havia a la Catalunya oriental, tenia una forta unitat. Estava construït directament sobre la roca, i tenia totes les cases adossades entre si, amb una façana que donava a un únic carrer central. La paret posterior de totes les cases era comuna i servia per a tancar el conjunt, deixant una única obertura on s'iniciava el carrer, que tenia una forma lleugerament ovalada. A banda i banda s'agrupaven les 17 cases que formaven el poblat, totes elles de característiques semblants sense que se'n pugui distingir cap de destinada a funcions públiques, no domèstiques. En el carrer tampoc hi havia cap construcció de tipus col·lectiva, com podria ésser una cisterna o sitges d'emmagatzematge. Era un espai reservat a la reunió dels veïns, i probablement també a guardar el bestiar durant la nit. Per això, es podia tancar, amb una porta de fusta, per la seva única obertura.

No era un poblat fortificat, ja que el murs de 50 cm. de gruix que el tancava no es podia considerar cap muralla, i per altra part, no existia cap camí de ronda ni espai entre les cases per accedir-hi. Era simplement un tancament, per guardar el bestiar i per evitar els furtis, però sense intencions ni possibilitats de defensa militar.

Des del tossal, els habitants de Genó, gaudien d'un paisatge variat, sempre de tipus mediterrani continental sec. A les terres planes de les vores del riu hi disposaven dels terrenys fèrtils, aptes per a cereals i hortes. A les rodalies del poblat s'hi trobaven sòls pedregosos amb pendent, que destinaven probablement al conreu de cereals de secà, fet que va ajudar a la seva degradació. En conjunt era una vegetació oberta, amb algun bosquet de pi i garric, i algun ginebró aïllat. Adaptant-se a aquest medi, el bestiar dominant era d'ovelles i cabres, però també amb alguns porcs i vaques.

L'agricultura i la ramaderia eren les activitats predominants en el poblat. Els treballs d'artesania degueren tenir un abast limitat a la confecció destinada a les necessitats domèstiques. Un d'ells era la fosa de bronze, a base, però, de refondre objectes usats, ja que no hi ha mineral en les proximitats. En aquestes condicions, els intercanvis no

devien ser importants, i es limitaven a l'adquisició d'objectes de metalls o altres de prestigi.

Les cases tenien una forma rectangular, amb una mitjana de 6 x 7 metres, amb una tendència trapezoidal per la seva adaptació al mur de tancament i a la façana que dona al carrer. Construïdes damunt de la roca, la seva base ha estat lleugerament excavada en el subsòl, per tal d'igualar el seu nivell, quedant aquest per sota de la del carrer. A més, una primera filada de pedres a l'entrada, accentuava aquest desnivell, fent necessària l'existència d'un o dos graons per accedir a la vivenda. Aquests podien ser de forma rectangular o, més rarament, semi-circular. El sòl de les cases era la mateixa base de roca tallada, a la que únicament s'hi afegia una petita capa de terra per anivellar i per a eliminar les esquerdes que quedaven.

Les parets estaven construïdes íntegrament en pedra, utilitzant el fang com a argamassa, amb un aparell irregular. Els gruixos eren considerables, entre 40 i 50 cm., no deixant cap altra obertura a l'exterior que la porta d'accés, que mesurava en torn a 1 metre d'amplada. Les pedres utilitzades per al mur eren les mateixes calcàries que hi ha a la base del poblat, i alguns gresos que provenien de la part baixa del mateix tossal.

Els murs servien de descàrrega a la coberta, que es sostindria amb grans bigues com a eixos de cairats menors. El conjunt es recobriria de fang, allisat per l'exterior. Per a reforçar el pes de la coberta, es disposaven de forma irregular alguns troncs verticals interiors, que han deixat la empremta tallada a la roca. Alguns d'aquests troncs també podien servir per a dividir l'espai interior. No és improbable que existissin altres troncs que no han deixat l'empremta, però el conjunt dels trobats suggereixen que no hi havia una línia central que sostingués una biga carenera, i que la coberta estaria feta a un sol vessant. Fet, per altra part, idoni per al clima de la zona.

A l'interior de les cases es trobava un fogar, situat generalment en el centre. No totes les cases l'han conservat, degut a què estaven enfonsat en cubeta sinó que eren completament aeris, damunt una base d'argila i de petites lloses de roca. En algunes cases hi havia petits forns amb la coberta de fang cuit per l'acció del calor, destinats a la cocció d'aliments, entre ells, el pa. En un cas, el forn tenia les parets de pedra, i es destinava a fondre metall. Els molins apareixen a les proximitats de l'entrada, al costat de grans gerres d'emmagatzematge. La disposició de les restes a les cases de Genó permeten pensar que la major part d'activitats domèstiques (molta de cereals per a

preparar aliments, teixir les vestimentes, preparar les eines, etc.), es realitzarien just a les proximitats de l'entrada, zona on hi havia més llum. La llar escalfaria l'interior i reservaria la part posterior a ella per al descans.

Bibliografia

Agustí, B.; Alcalde, G.; Burjachs, F.; Buxó, R.; Juan-Muns, N.; Oller, J.; Ros, M.T.; Rueda, J.M.; Toledo, A. (1987): *Dinàmica de la utilització de la cova 120 per l'home en els darrers 6000 anys*. Sèrie Monogràfica del Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona.

Alcalde, G.; Molist, M.; Saña, M.; Toledo, A. (1997): *Procés d'ocupació de la Balma del Serrat del Pont (La Garrotxa) entre el 2900 i el 1450 cal. A.C.* Publicacions eventuais d'arqueologia de la Garrotxa, 2, Olot.

Alonso, N.; Lòpez, J.B. (1998): "Minferri (Juneda, Garrigues). Un nou tipus d'assentament a l'aire lliure a la plana occidental catalana durant la segona meitat del segon mil·lenni cal. BC", a *Tribuna d'Arqueologia* 1997 – 98, pp 279 –306.

Aquilué, X.; Burés, L.; Castanyer, P.; Esteba, Q.; Pons, E.; Santos, M.; Tremoleda, J. (2000): "Els assentaments indígenes i l'ocupació grega arcaica a Sant Martí d'Empúries (L'Escal, Alt Empordà). Resultats del projecte d'intervencions arqueològiques de 1994 i 1995", a Buxó, R. I Pons, E. (dir.): *L'Hàbitat protohistòric a Catalunya, Rosselló i Llenguadoc occidental. Actualitat de l'arqueologia de l'edat del ferro*. Sèrie monogràfica del Museu Arqueològic de Catalunya, Girona, pp. 19-32.

Bernabeu, J.; Aura, J.E.; Badal, E. (1993): *Al oeste del Edén. Las primeras sociedades agrícolas en la Europa mediterránea*. Ed. Síntesis, València.

Boquer, S.; González, M.; Mercadal, O.; Rodón, T.; Sáenz, L. (1991): "Un nou assentament del bronze – ferro al Vallès. Can Roqueta (Sabadell, Vallès occidental)". *Tribuna d'Arqueologia* 1990 – 1991, pp. 41 – 51.

Bosch, A. (1991): "El context del paisatge i de la cultura material en els assentaments del neolític antic del Nord-est de Catalunya". *Estat de la Investigació sobre el neolític a Catalunya. Puigcerdà – Andorra 1990*, pp. 95 – 98.

Bosch, A.; Buch, M.; Buxó, R.; Casadevall, J.; Mateu, J.; Palomo, A.; Tabernero, E. (1996): "Cova de la Pòlvora (Albanyà, Alt Empordà). Una cueva de almacenamiento en el interior del mazizo de la Alta Garrotxa, en el Pre-Pirineo catalán". *I Congrés del Neolític a la Península Ibèrica*, Gavà – Bellaterra 1995, pp. 415 – 421.

Bosch, A.; Buxó, R.; Palomo, A.; Buch, M.; Tabernero, E.; Mateu, J.; Casadevall, J. (1998): *El poblat neolític de Plansallosa. L'explotació del territori dels primers agricultors i ramaders de l'Alta Garrotxa*. Publicacions eventuais d'arqueologia de la Garrotxa, 5, Olot.

Bosch, A.; Chinchilla, J.; Tarrús, J. (coord.) (2000): *El poblat lacustre neolític de La Draga. Excavacions de 1990 a 1998*. Monografies del Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya, Girona.

Bosch, J.; Estrada, A. (1994): “El neolític postcardial a les mines prehistòriques de Gavà (Baix Llobregat)”. *Rubricatum 0*, Museu de Gavà.

Bosch, J.; Villalbí, M.M.; Forcadell, A. (1995): “El barranc d'en Fabra (Amposta, Montsià). Un assentament neolític a l'aire lliure”. *Tribuna d'arqueologia 1994-95*, pp. 51 – 62.

Childe, V.G. (1979): *El origen de la civilización*, 10 reimpressió, F.C.E., México.

Coudart, A. (1998): *Architecture et société néolithique. L'unité et la variance de la maison danubienne*. *Documnets d'Archéologie Française* 67, Paris.

Cruells, W.; Molist, M. (1990): *Un poblat a l'aire lliure de fa 4.000 anys. El jaciment de l'Institut de Batxillerat de Manlleu (Osona)*. Ed. Museu de Manlleu, 4.

Díaz, J.; Bordas, A.; Pou, R.; Martí, M. (1995): “Dos estructuras de habitación del Neolítico Final en el yacimiento de la Bòbila Madurell (Sant Quirze del Vallès, Barcelona)”, *1º Congreso de Arqueología Peninsular, Actas V, Trabalhos de Antropologia e Etnologia* 35, pp. 17 – 34, Porto.

Edo, M.; Villalba, J.; Blasco, A. (1992): “Can Tintorer. Origen y difusión de minerales verdes en el nordeste peninsular durante el Neolítico”. *Aragón/Litoral Mediterráneo. Intercambios culturales durante la prehistoria*. Zaragoza, 1990, pp. 361 – 373.

Genera, M. (1986): “Els pobles dels Camps d'Urnes al sud de Catalunya. L'establiment del Puig Roig (El Masroig, Priorat)”. *Tribuna d'Arqueologia 1985-1986*, pp. 145 – 151.

González, P.; Martín, A.; Mora, R. (coord.) (1999): *Can Roqueta. Un establiment pagès prehistòric i medieval (Sabadell, Vallès Occidental)*. Excavacions Arqueològiques a Catalunya. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

Junyent, E.; Lafuente, A.; Lòpez, J.B. (1994): “L'origen de l'arquitectura en pedra i l'urbanisme de la Catalunya occidental”. *Cota Zero 10*, pp. 73 – 89. Vic.

López Cachero, J. (1999): “Primeros ensayos urbanísticos en el N.E. peninsular: El ejemplo de Genó y los poblados de espacio central”. *Pyrenae* 30, pp. 69 – 89, Universitat de Barcelona.

Maluquer de Motes, J. (1983): *El poblado paleoibérico de La Ferradura. Ulldecona (Tarragona)*. Diputació de Barcelona.

Martín, A. (1998): “Les cabanes enfonsades de l'Illa d'en Reixac: el poblament de la primera edat del Ferro a Ullastret, Baix Empordà”. *Cypsela* 12, pp. 47 – 62.

Martín Colliga, A.; Bordas, A.; Martí, M. (1996): “Estrategia económica y organización social en el Neolítico Medio”. *I Congrés del Neolític a la Península Ibèrica*. Gavà – Bellaterra, pp. 423 – 428.

Martín Colliga, A.; Tarrús, J. (1994): “Neolític i megalitisme a la Catalunya Subpirinenca”. *Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, pp. 241 – 260.

Maya, J.L. (1992): “Calcolítico y Edad del Bronce en Cataluña”. *Aragón/Litoral Mediterráneo. Intercambios culturales durante la prehistoria*. Zaragoza, 1990, pp. 515 – 554.

Maya, J.L. (1997): “Reflexiones sobre el Bronce inicial en Cataluña”. *Saguntum* 30, II, pp. 11 – 28.

Maya, J.L.; Cuesta, F.; Lòpez, J. (eds.) (1998): *Genó, un poblado del Bronce Final en el Bajo Segre (Lleida)*. Ed. Universitat de Barcelona.

Mestres, J. (1992): “Neolitització i territori”. *Estat de la Investigació sobre el neolític a Catalunya. Puigcerdà – Andorra 1990*, pp. 72 – 75.

Mestres, J.; Farré, J.; Senabre, M.R. (1998): “Anàlisi microespacial de les estructures enfonsades del Neolític a l'edat del Ferro a la plana del Penedès”, *Cypsela* 12, pp. 11 – 30.

Molera, S.; Ollé, A.; Otiña, P.; Verges, J.M.; Zaragoza, J.; (1998): “L'Era del Castell (El Catllar). Un assentament de la primera Edat del Ferro al Camp de Tarragona”, a *Tribuna d'Arqueologia* 1997 – 98, pp. 7 – 18.

Palomo (2000)

More, J.; Belarte, M.C.; Sanmartí, J.; Santacana, J. (1999): “El laboratori d'arqueologia experimental del Vendrell (Baix Penedès). Primers resultats”. *Pyrenae* 30, pp. 123 – 145, Universitat de Barcelona.

Petrequin, P. (1991): *Construire une maison 3000 ans avant J.C.* Ed. Errance, Paris.

Pons, E. (1984): *L'Empordà, de l'edat del bronze a l'edat del ferro (1100 – 600 a.C.)*. Sèrie Monogràfica 4, Centre Investigacions Arqueològiques de Girona.

Pons, E.; Pautreau, J.P. (1996): “La necròpolis d'Anglès i les relacions atlàntico – mediterrànies a través del Pirineu al s. VII a. C.”. *Quaderns de la Selva*, 9, pp. 25 – 55.

Rovira, J.; Santacana, J. (1982): *El yacimiento de La Mussara (Tarragona). Un modelo de asentamiento pastoril en el Bronce Final de Cataluña*. Monografías Arqueológicas 2, Diputación de Barcelona.

Ruiz Zapatero (1984): *Los campos de Urnas del N.E. de la Península Ibérica*. Ed. Universidad Complutense.

Schlichtherle (1997): *Archäologie un Naturschutz im Federseemoor*, Ed. Landesdenkmalamt Baden-Württemberg, Stuttgart.

Tarrús, J. (1995): “Consideracions sobre el neolític final – calcolític a Catalunya”. *Cypsela* V, pp. 45 – 57.

Tarrús, J.; Chinchilla, J.; Aliaga, S.; Mercadal, O. (1991): “Ca n'Isach (Palau – Savardera): un assentament a l'aire lliure del neolític mitjà”. *Tribuna d'Arqueologia* 1990 – 1991, pp. 27 – 40.

Turbon, D. (1989): “El passat biològic de l'home a Catalunya”. *Cota Zero* 5, Vic, pp. 65 – 72.

3. Els íbers.

En el segle V a.C., l'evolució de les poblacions de la primera edat del ferro va donar lloc a l'aparició de la primera cultura amb nom propi a Catalunya: els íbers, nom amb el que els grecs denominaven a les poblacions que habitaven al litoral mediterrani de la Península Ibèrica.

En el desenvolupament de la cultura ibèrica hi va tenir un pes molt important la colonització fenícia, que a partir del s.VIII a.C. havia establert factories comercials en el sud de la Península, i més tard a la illa d'Eivissa. La relació comercial amb els fenícis va potenciar l'especialització productora de les societats prehistòriques, tant en la mineria com en l'agricultura, per tal d'obtenir un rendiment més elevat de la producció que permetés un excedent per a ser destinat al comerç. El resultat va ser l'aparició a l'Andalusia occidental de la primera civilització urbana, Tartessos, antecedent de l'expansió de la cultura ibèrica per tot el litoral mediterrani.

L'impacte del comerç fenici es va notar en el desenvolupament definitiu de la metal·lúrgia del ferro en tot el litoral, i en un aspecte cultural com era l'adopció d'una mateixa forma d'escriptura, tot i que podia servir per expressar-se en diferents variants lingüístiques.

A Catalunya, els íbers van canviar aviat les seves relacions comercials amb la fundació de la colònia d'Emporion per part dels grecs de Marsella, originaris de Focea. La relació amb els grecs va resultar molt més forta en els pobles de la costa que no en els d'interior, fet que es va notar durant les guerres púniques, quan els primers es van posar al costat dels interessos grecs i romans, mentre els segons ho van fer al costat dels cartaginesos, hereus dels fenícis.

Després de la segona guerra púnica, a finals del segle III a.C. els íbers van perdre la seva independència política en quedar sotmesos a Roma, però la seva cultura encara va poder continuar, encunyant les seves primeres monedes per a pagar els tributs que els hi havien imposat. Però a la fi del s. I a.C., finalment, la cultura indígena va acabar per desaparèixer sota el pes de la romanització.

3.1. Un exemple de casa ibèrica urbana amb compartimentació senzilla: Les cases senzilles del poblat de Les Toixoneres o d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès)

Era el segle V a.C. quan el petit poble de la tribu dels cossetans que vivia en un turó davant la costa, envoltat d'aiguamolls, va decidir urbanitzar de nou el seu poblat. Des de feia segles els seus avantpassats s'havien establert en aquell turó, que s'aixecava

15 metres damunt el nivell del mar, situat entre la desembocadura del torrent de la Corbera i una petita cala des d'on les petites embarcacions podien fer-se a la mar. Era un lloc de bon defensar davant de qualsevol perill, ja que només tenia un fàcil accés des del costat de terra, que va permetre la construcció d'un petit poblat fortificat en barrera, amb una petita superfície edificada de no més de 1.800 m². El poblat es va convertir en una petita ciutadella, que dominava i defensava aquella part de costa. Envoltats d'aiguamolls, els seus habitants es dedicaven al comerç marítim, exportant sobretot productes alimentaris de les terres de l'interior i important productes de luxe fenicis i grecs. També va ser important la pesca, i els grans hams trobats suggereixen que podia ser fins i tot d'altura. Dins el poblat també hi havia una producció de calç, ferro i teixits, probablement destinada al mercat interior.

Amb aquesta situació i la seva finalitat defensiva i comercial, el poblat va sobreviure fins als segle II a.C. Amb la conquesta romana es va transformar la situació política i econòmica, i la seva situació va deixar de ser interessant, quedant abandonat. Als peus del turó, i a la mateixa línia de costa, es va edificar, molts segles després, el barri marítim de Calafell, que és l'origen de la població moderna. El creixement d'aquesta població ha fet que algunes obres públiques, com la via del tren, l'afectessin directament. Per aquest motiu va començar a ser excavat el 1983 (Sanmartí & Santacana, 1992). La zona del poblat intervinguda ha estat reconstruïda amb finalitats didàctiques (Pou i altres, 1994), convertint-se en un jaciment pioner, i en molts aspectes modèlic, en la difusió científica de l'arqueologia del món ibèric.

La urbanització del poblat es va fer seguint un pla preconcebut, tot i que la seva execució no va ser molt regular, tant per l'adaptació al pendent, com per les contínues reformes que s'hi van dur a terme en els segles següents. Les cases estaven agrupades en illes, separades per petits carrerons que segueixen una tendència ortogonal. Els carrers eren per a vianants i animals de càrrega, i no per a carruatges, amb una amplada que rarament superava els 1,5 metres. Disposaven, a més, de voravies que deixaven al seu centre una rasa de desguàs, que en alguna zona estava enllosada.

Les cases podien ser senzilles, formades per una sola estança, a vegades compartimentada, o complexes, amb tres o quatre estances. Aquesta diferenciació s'atribueix a l'existència d'una incipient aristocràcia, posseïdora d'una casa complexa, i els seus clients que es situarien al seu entorn, amb cases senzilles.

A part de les estances domèstiques, al poblat només s'ha pogut determinar un edifici destinat al culte, durant la seva primera fase, de planta trapezoïdal, dins del qual hi

havia un fogar, un petit altar i la empremta del pilar de fusta on es lligava la víctima per a ser sacrificada. Els caps i potes d'ovelles joves i d'un gosset, així com el fèmur d'un infant de menys d'un any, poden ser mostres dels sacrificis que s'hi realitzaven.

La major part de les estructures descobertes per l'excavació corresponen al model de casa senzilla o elemental. Aquestes cases tenen una planta rectangular, a vegades lleugerament trapezoïdal o quadrangulars, amb una superfície mitja que supera per poc els 20 m², tot i que alguna pot assolir els 40 m². La major part d'elles disposen d'una sola estança, mentre que algunes tenen una compartimentació que deixava un vestíbul separat de la resta de la casa. Estaven orientades seguint un eix nord – est, sud – oest, per tal d'evitar tant els vents del nord com la marinada.

Es construïa directament sobre la roca del turó. En els llocs on aquesta sobresortia, calia retallar-la, aconseguint-se una superfície llisa que servia de sòl. En les zones més baixes, el problema era a la inversa, les depressions que quedaven entre les roques s'havien de regularitzar amb uns fonaments de grans blocs de pedra units amb fang, i el paviment de la casa es feia amb una capa de terra i calç.

Encara es poden contemplar les parets amb un sòcol de pedres unides amb fang, que en alguns casos arriba a alçades de més d'1 metre, damunt del qual es disposava una paret de tova o tàpia, amb una amplada que supera els 50 cm. Aquesta amplada podia permetre un pis superior, que d'haver existit, tindria un accés exterior per una escala de fusta.

La coberta era generalment d'un sol vessant, realitzada amb un senzill embigat, que quedava encastat a la part superior dels murs. Damunt es posava un llit de troncs i branques, recoberts per una barreja de fang i calç.

Es pot accedir a l'interior de les cases a través de portes situades en un angle, a vegades amb dintell i muntants de fusta, que normalment era la única obertura. A dins, haguéssim trobat, com a element més característic, la llar de foc, gairebé sempre encesa, normalment ocupant una posició central, però a vegades també adossada a un mur. Estaven fetes dins una cavitat practicada al subsòl, on s'hi feia una preparació de llosetes o fragments de ceràmica i capes de terra cuita. En una de les cases, a més, s'hi afegia un forn per a l'obtenció de calç.

En els laterals de les parets, o al fons de la casa, eren freqüents les banquetes per a guardar la vaixel·la o altres estris domèstics. També era imprescindible algun sistema d'emmagatzematge, per a guardar el gra, en forma de grans contenidors ceràmics com àmfores i dòlies, o amb graners elevats situats en prestatges dins la mateixa casa. El molí, per a preparar els aliments, i les fusaïoles dels telers, per a fer

vestimentes durant les estones lliures, eren algunes de les eines utilitzades per als treballs domèstics que s'alternaven a la casa amb el repòs.

La simplicitat d'aquestes cases dóna la impressió de què van ser construïdes pels seus propis habitants, sense que requerís la presència d'especialistes, i per tant, sense que en el camp de l'arquitectura es desenvolupés una especialització, tal com començava a succeir en altres oficis.

Aquesta forma elemental de la casa constitueix la base de tots els poblats ibèrics, sempre amb petites variacions, determinades per l'adaptació a l'emplaçament. Si el pendent era molt fort, el sòl es retallava fins a 2 metres de profunditat, passant a formar el mur de fons i part dels laterals, o bé s'optava per un terraplenat sostingut per un mur de contenció. La forma rectangular dominant, sovint es converteix en trapezoïdal, en les cases adossades als murs dels poblats circulars.

En el cas de La Moleta el Remei (Alcanar) (Gracia, Munilla, Garcia, 2000), el creixement de la població en les seves fases més recents provoca la compartimentació de les cases en unitats independents. La pèrdua de superfície es compensaria per la construcció d'un pis superior, tal com es comprova per l'existència d'escapes interiors.

A l'interior de totes les cases hi ha dos elements que es fan imprescindibles: els focs i algun sistema d'emmagatzematge d'aliments. A més, són freqüents els bancs de pedra o fang adossats al llarg de les parets, que es destinaven a sostenir la vaixela i altres objectes.

3.5. Un exemple de casa ibèrica urbana amb compartimentació complexa: La Casa 1 del Mas Castellar (Pontós, Alt Empordà)

A l'interior de l'Empordà, en un primer turó que té un ampli domini visual sobre totes les terres baixes que s'estenen fins al mar, entre les conques dels rius Muga i Fluvià, l'erosió ha deixat tres replans enlairats en relació a l'entorn, dissenyant un esperó en tot el front nord. El replà superior (Camp de Dalt), presenta una superfície de 2,5 ha., i una alçada entre 140 i 160 metres s.n.m. Els indigetes, poble ibèric que vivia al Mas Castellar, disposaven d'un entorn amb una gran potencialitat agrícola. Un paisatge molt humanitzat, fruit d'una llarga ocupació de l'entorn. Els camps de blat i ordi, però també d'alguns conreus d'horta, ocupaven la major part de les terres que s'estenien als seus peus. Els petits bosquets mediterranis, de pins blancs, alzines i ullastres s'escampaven arreu, entre les terres de conreu.

El poblament ibèric del lloc és ben conegut a partir d'unes primeres excavacions entre 1975 i 1978 per part del Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, que es van reprendre a partir de 1989 (Pons i altres, 2000).

La situació de domini d'aquest paisatge va fer que el Mas Castellar es configurés com un poblat fortificat en forma de barrera, a l'anomenat Camp de Dalt, durant el segle V a.C. En aquells moments, a les seves proximitats es desenvolupaven dues importants colònies gregues: Rodes i Emporion, les dues properes (poc més de 20 Km.) i equidistants al Mas Castellar. No sabem de quina manera aquesta proximitat va influenciar en aquest poblat ibèric, però segurament degué ser la causa de què a començaments del segle IV a.C. es destruïssin les muralles, de la mateixa manera com va succeir amb l'altre poblat fortificat de la zona, Perelada, en un moment en què Emporion sembla dominar tot el sector nord de l'àrea dels indigetes.

Havent perdut el seu estatus de domini del territori, el poblat es va convertir en un establiment rural especialitzat que es configura com a centre de distribució del comerç de cereals de nombrosos masos de l'entorn, amb les colònies gregues de la costa. Unes 2.500 sitges de grans dimensions, algunes amb 1,5 metres de fondària i 1,2 d'amplada, amb una capacitat per a cada una d'elles que podia arribar a les 6 o 8 tones, representa un volum enorme de cereals, fet pel qual els seus investigadors l'han anomenat com a "graner de l'Empordà" (Buxó i altres, 1998). Aquestes sitges ocupen gairebé 1ha. en el Camp de Dalt, i 1,5 ha. en el Camp de Baix.

És una fase final de la cultura ibèrica, en la que el Mas Castellar ens mostra com el poblament de la zona s'havia anat especialitzant en la producció de cereals amb els que participava de l'actiu comerç marítim que els proporcionen les colònies gregues. La dominació romana no va significar cap canvi en un principi, però no va tardar a produir-se una transformació en l'organització del territori que va fer que els poblats ibèrics, fins i tot els centres agrícoles especialitzats, acabessin desapareixent, al mateix temps en què el sistema d'emmagatzematge en sitja era desplaçat per les dòlies, grans atuells ceràmics.

Les cases es van construir entre el talús i el camp de sitges, ocupant un espai proper als 2000 m², amb diferents construccions que s'organitzaven en torn a un carrer central, de 5 metres d'amplada, apte per a carruatges. Hi havia algunes cases senzilles, amb una compartimentació simple, realitzada per un envà; però n'hi havia d'altres que presenten una gran complexitat, amb nombroses estances, algunes pròpiament domèstiques, i altres destinades a alguna producció artesanal, tèxtil o metal·lúrgica.

De tots els edificis que es troben a banda i banda del carrer, l'anomenada casa núm. 1 és la més complexa. Construïda en una superfície de 438 m², es distribueix en 8 dependències, algunes amb funcions específiques (metal·lúrgiques, culte, repòs, magatzem) i altres de polivalents (mòlta, teixir, filar, reserva, etc.)

L'entrada principal es realitza des del costat est del carrer, donant a un pati interior, que amb una columna quedaria parcialment porticat. El seu sòl tenia una preparació de còdols que feia de paviment. En el pati s'hi realitzarien activitats diverses, com ho demostra la presència d'un molí rotatori i d'un fogar. Però la seva principal funció era la de comunicar les diferents estances. En el seu lateral nord, hi havia una habitació destinada a diferents treballs de metal·lúrgia, de reparació, però no de fabricació. Al seu costat, una estança tancada podia servir per emmagatzemar eines de metall. Més a l'est, una gran habitació rectangular, amb una llar, estaria destinada a habitació.

Tornant al pati, però ara cap al sud, entràriem en l'habitació més espaiosa de la casa, destinada a servir de culte, a manera de capella domèstica. En el seu interior, ocupant una posició central, hi havia una gran llar, i en front d'ella, un altar de marbre, realitzat amb un tronc de columna i un capitell jònic, amb marbre del Pantelènic. En aquesta capella es van realitzar sacrificis de gossos a les divinitats protectores. Les seves restes apareixen en forma de ofrenes dins de fosses, o en petits fragments en torn del foc.

Des d'aquesta sala principal, es podia passar a una habitació, al costat est, o accedir a un altre vestíbul porticat que donava accés a un segon pati, en el sector sud de la casa. Dins del pòrtic hi havia un forn, destinat segurament a la preparació dels aliments, i diversos molins, tant barquiformes com rotatoris. Atravessant el patí, es podia accedir a una darrera habitació, que era en realitat un taller metal·lúrgic, on hi havia un forn de ferrer amb forma de cubeta rectangular i les parets cobertes d'argila cuita, tot a l'interior d'una coberta en forma de cúpula. A més, hi havia dos altres fornets semi-esfèrics que completaven un conjunt d'instal·lacions amb les que es podia treballar i confeccionar eines de ferro, a partir de peces de metall prèviament foses, recuperant peces malmeses.

La tècnica de construcció no diferia de les cases més senzilles: hi havia sòcol de pedres unides amb fang, i damunt una paret de tàpia. La tova va ser utilitzada en les llars i els forns, així com en els murs d'algunes cases simples. El paviment estava realitzat amb terra batuda amb còdols petits, i capes de terra argilosa. Les parets estaven arrebossades amb una barreja de calç i sorra, que podien anar pintades per damunt, amb sanefes senzilles.

La casa 1 de Mas Castellar ens mostra un exemple del que podria ser una casa aristocràtica a finals del període ibèric. Els seus habitants deuriem disposar de negocis en la compra i venda de cereals, però també d'un taller de producció d'eines de ferro per als pagesos dels masos amb els que tractaven el blat. Al seu entorn, deuriem estar acompanyats per una clientela fidel, que vivia a les senzilles cases de l'entorn, i que treballaven en el taller de la seva propietat. Tots ells s'agrupaven a la casa per a donar culte a les divinitats protectores de la llar, sovint relacionades amb els avantpassats de l'aristocràcia, o amb les divinitats forànies que es van difondre amb el contacte amb els grecs. Fruit d'aquest contacte és el magnífic altar, procedent dels tallers atenesos, que testimonien la salut econòmica del grup familiar.

Amb l'acumulació de riqueses, les classes aristocràtiques van construir grans edificis a l'interior dels principals centres urbans. Eren cases d'una gran superfície, amb múltiples estances que es disposaven de forma complexa entorn d'un pati, a vegades porticat, que feia de distribuïdor. La tècnica constructiva, però, no diferia de les cases més senzilles, probablement per què la construcció d'aquests edificis deuria anar a càrrec de la seva pròpia clientela, pagesos o artesans, no especialitzats en la construcció. Només l'ús d'algunes columnes, formant senzills pòrtics, a imitació de les cases gregues i llatines, es pot considerar una innovació en relació a les formes constructives més elementals.

Bibliografia

Burch, J.; Nolla, J.M.; Palahí, LL.; Sàgrera, J.; Vivó, D. (2000): “La fi del món ibèric: l'exemple de l'oppidum de la muntanya de Sant Julià de Ramis”, a R. Buxó & E. Pons: *L'hàbitat protohistòric a Catalunya, Rosselló i Llenguadoc Occidental. Actualitat de l'arqueologia de l'edat del Ferro*. Sèrie Monogràfica 19, Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona, pp. 135 – 146.

Buxó, R.; Pons, E.; Vargas, A. (1998): *El Graner de l'Empordà. Mas Castellar de Pontós a l'edat del ferro*. Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona.

Cura Morera, M. (1993): “El poblat pre – romà del Molí d'Espígol (Tornabous, Urgell). Noves constatacions arqueològiques després de les actuacions del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya (1987 – 1992)”, *Tribuna d'Arqueologia 1992 – 1993*, pp. 73 – 84.

Gracia, F.; Munilla, G.; García, E. (1994): “Model d'anàlisi de l'arquitectura ibèrica. Esapi públic i construccions religioses en medis urbans”, *Hàbitat i habitació a la protohistòria de la Mediterrània nord-occidental. Cota – Zero 10*, pp. 90 - 101.

Gracia, F.; Munilla, G.; García, G. (2000): “Moleta del Remei (Alcanar, Montsià). Balance de la investigació 1985 – 1997”, a R. Buxó & E. Pons: *L'hàbitat protohistòric a Catalunya, Rosselló i Llenguadoc Occidental. Actualitat de l'arqueologia de l'edat del Ferro*. Sèrie Monogràfica 19, Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona, pp. 59 – 72.

Font, G.; Mateu, J.; Pujadas, S.; Rueda, J.M.; Tura, J.(1995): “El mas ibèric de Can Pons (Arbúcies)”, *Tribuna d'Arqueologia* 1984 – 85, pp. 93 – 103.

López, A.; Fierro, X. (2000): “Darro i el poblament ibèric al Garraf”, a R. Buxó & E. Pons: *L'hàbitat protohistòric a Catalunya, Rosselló i Llenguadoc Occidental. Actualitat de l'arqueologia de l'edat del Ferro*. Sèrie Monogràfica 19, Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona, pp. 43 – 58.

Maluquer de Motes, J. (1982): “Los núcleos de población prerromana”. *Vivienda y urbanismo en España*, Barcelona.

Martín Ortega, A. (1980): *Ullastret. Guia de les excavacions i del seu museu*. Girona.

Martín Ortega, A. (2000): “L'oppidum del Puig de Sant Andreu d'Ullastret. Aportació de les intervencions arqueològiques recents al coneixement dels sistemes defensius i de l'urbanisme”, a *L'hàbitat protohistòric a Catalunya, Rosselló i Llenguadoc Occidental. Actualitat de l'arqueologia de l'edat del Ferro*. Sèrie Monogràfica 19, Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona, pp. 107 – 121.

Molist, N. (2000): “L'oppidum cossetà d'Olèrdola. L'etapa ibèrica d'un assentament d'ocupació continuada”, a *L'hàbitat protohistòric a Catalunya, Rosselló i Llenguadoc Occidental. Actualitat de l'arqueologia de l'edat del Ferro*. Sèrie Monogràfica 19, Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona, pp. 91 – 106.

Moret, P. (1994): *Les fortifications ibériques, de la fin de l'âge du bronze à la conquête romaine*. Ed. Casa de Velázquez, Madrid.

Moses de Llorens, J.; Rigo, A. (1999): *Ferro i ferrers en el món ibèric. El poblat de Les Guàrdies (El Vendrell)*. Ed. Autopistes de Catalunya – Dep. de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

Plana, R.; Martín, A. (2000): “L'oppidum d'Ullastret et son territoire: premiers résultats”, a R. Buxó & E. Pons: *L'hàbitat protohistòric a Catalunya, Rosselló i Llenguadoc Occidental. Actualitat de l'arqueologia de l'edat del Ferro*. Sèrie Monogràfica 19, Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona, pp. 123 – 134.

Pons, E.; Fernández, M.J.; González, H.; Gago, L.; Bouso, M. (2000): “El establecimiento agrario de Mas Castellar de Pontós (ss. III – II a.C.)”, a R. Buxó & E. Pons: *L'hàbitat protohistòric a Catalunya, Rosselló i Llenguadoc Occidental. Actualitat de l'arqueologia de l'edat del Ferro*. Sèrie Monogràfica 19, Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona, pp. 147 – 160.

Pons, E.; Llorens, J.M. (1991): *El recinte fortificat ibèric de Puig Castellet, Lloret de Mar, La Selva (Excavacions 1975 – 1980)*. Sèrie monogràfica. Servei Arqueològic de Girona.

Pons, E.; Molist, M.; Buxó, R. (1994): “Les estructures de combustió i d'emmagatzematge durant la protohistòria”, a *Hàbitat i habitació a la protohistòria de la Mediterrània nord-occidental*. Cota – Zero 10, pp. 49 – 59.

Pou, J.; Sanmartí, J.; Santacana, J. (1994): “La reconstrucció del poblat ibèric d'Alorda Park o de les Toixoneres (Calafell, Baix Empordà)”, *Tribuna d'Arqueologia* 1993 – 94, pp. 51 – 52.

Ruiz, A.; Molinos, M. (1993): *Íberos. Análisis arqueológico de un proceso histórico*.

Ed. Crítica. Barcelona.

Sanmartí, J.; Santacana, J. (1992): *El poblat ibèric d'Alorda Park, Calafell, Baix Penedès. Campanyes 1983 – 1988. Excavacions Arqueològiques a Catalunya*, 11, Barcelona.

Sanmartí, J.; Santacana, J. (1994): "L'urbanisme protohistòric a la costa de Catalunya". *Hàbitat i habitació a la protohistòria de la Mediterrània nord-occidental. Cota – Zero 10*, pp. 27 – 37.

4. La romanització

En el decurs de la Segona Guerra Púnica, un cos d'exèrcit romà comandat per Gneu Corneli Escipió, va desembarcar durant l'estiu de l'any 218 a.C. a la colònia grega d'Empúries. El seu objectiu era tallar la reraguarda de l'exèrcit cartaginès d'Hanníbal que assetjava la mateixa Roma. En aquell mateix any, després de la batalla de Cesse, s'ocupa el vell centre dels cossetans, per a fundar la ciutat de Tarraco, base d'operacions de les tropes expedicionàries romanes a Hispània.

Aquest moviment tàctic, que va permetre derrotar a les tropes cartagineses, amagava un desig d'expansionisme propiciat per les classes dirigents romanes, que hi veien la possibilitat d'un ràpid enriquiment: les noves terres conquerides eren annexionades en forma d'*ager publicus* que passava a mans del senat i el poble de Roma, que se'n feien càrrec de la seva explotació.

Acabada victoriosament la guerra, la dominació romana va començar a pressionar a les tribus ibèriques, en forma de tributs i exigències de tota mena, fet que va provocar una gran revolta indígena el 197 a.C. El senat romà va enviar, dos anys més tard, a un dels seus cònsols, Marc Porci Cató, que va desembarcar amb el seu exèrcit novament a Empúries, derrotant a la confederació de tribus ibèriques, iniciant, tot seguit, una dura repressió, en la qual molts poblats fortificats ibèrics van resultar definitivament abandonats. Els resultats de l'actuació de Cató van suposar la definitiva submissió del pobles indígenes al poder de Roma.

De totes maneres, durant el segle II a.C., la cultura i l'organització de la població ibèrica va continuar desenvolupant-se, sempre sota la tutela de Roma, que exerceix un domini distant. Així, per exemple, moltes ciutats encunyen moneda, però com a medi per a facilitar el comerç mediterrani que la metròpoli domina, i per a pagar les càrregues fiscals que se'ls havien imposat.

A finals del segle II i inicis del segle I a.C., la República canvia la seva actitud sobre els seus dominis a Hispània, iniciant una reorganització dels seus territoris que, a la llarga, va provocar la fi del model indígena, i l'inici del procés de romanització, fet que va comportar l'adopció d'una nova llengua, d'una nova cultura i d'una forma nova d'explotació del territori.

El territori es va reorganitzar a partir de les ciutats, que es converteixen en el seu centre administratiu. Són entitats jurídiques, que en principi no sempre coincideixen amb una agrupació urbana. Aquestes tenien diferents règims fiscals, segons l'origen

de la seva població, o els tractats de conquesta. Podien ser lliures, a canvi de cedir una part de la collita i ajut militar; estipendiàries, que mantenien llibertat política a canvi d'un tribut fix; o colònies, regides directament pel dret romà.

4.1.El model a imitar: la *domus* romana

La mansió romana es va desenvolupar a Etrúria, el Laci i la Campania, durant les etapes de la monarquia i la república, a partir de tradicions locals i de la influència d'elements grecs, com l'ús de les columnes.

Amb la conquesta romana, aquest model va començar a tenir algun reflex en les cases compartimentades de l'aristocràcia ibèrica, però es va imposar amb l'arribada cada vegada més gran de colons itàlics a partir de finals del segle I a.C, desplaçant completament el model d'habitatge ibèric a les zones litorals, ja abans del canvi d'era, mentre que en algunes zones d'interior o de muntanya, podia quedar de manera residual.

La casa romana és ben coneguda, tant per les aportacions dels tractadistes clàssics com Vitruvi, Varró, Titus Livi o Emilià, com per les dades que ofereixen els poemes i les obres dramàtiques clàssiques, com també per les que aporta la mateixa arqueologia. De tots aquests elements, es pot reproduir amb certa fidelitat la distribució i funcionalitat de la *domus* romana (Fernández Vega, 1999; Gros & Torelli, 1988):

La construcció de la casa comportava escollir, primer, el solar on s'havia d'emplaçar. En general, les classes benestants preferien els llocs elevats i centrals, però a mesura que la ciutat es massifica, i quan els millors solars ja estan ocupats, apareix una altra tendència a edificar als afores, amb solars més amplis, més en contacte amb la natura.

Mentre, la resta de població completava la trama urbana, disposant-se en els espais menys afavorits.

Disponible el solar, es contractava a un arquitecte que realitzava els plànols, adaptant les preferències del propietari a les condicions del sòl. En general, però, es tendia a plans molt regulars, en els que es tenien en compte les normes de proporció i harmonia, de simetria, d'elegància, que formaven part del concepte clàssic de bellesa; a més, calia preveure una adequada orientació geogràfica i una economia de les despeses. En els plànols es distribuïa la casa depenent de la superfície disponible: les més modestes eren de trànsit seqüencial, en que cada estança servia d'accés a la següent; les mitjanes solien ser de corredor, intern o pòrtic exterior que comunicava les

diferents estances; i finalment, les més grans, amb patí interior, el model preferit per l'aristocràcia de la ciutat.

Realitzat el projecte, es posava en mans d'un contractista d'obres (*redemptor*) que s'encarregava de l'execució tècnica, a partir dels plànols, dirigint als obrers especialitzats en la construcció (*fabri*). Normalment, les ciutats disposaven de reglamentacions que arbitraven en els conflictes que podien sorgir entre propietaris, contractistes i la mateixa ciutat.

Des del carrer, la façana quedava sovint emmarcada per dues botigues (*tabernae*), llogades pel propietari, a persones de la seva clientela, que vivien en un altell a la mateixa estança. Tenien només accés al carrer, quedant independents de la resta de l'edifici.

Entre les dues botigues hi havia el vestíbul, sovint sota un pòrtic, lloc d'espera fins que s'obre la porta, a vegades amb bancs per a seure. La porta, de fusta i bronze, com a frontera física, es podia tancar amb una pany i un passador. Una campaneta o uns cops servien per avisar al porter de l'arribada. Aquest conduïa al convidat a través d'un petit corredor (*fauces*) cap al pati o atri, lloc privat, però d'us públic, on es realitzava la vida social de la família. La recepció comportava sempre unes paraules d'invocació (*salutatio*) d'acord amb la relació social de cada persona.

Els patis podien ser de diferent tipus:

- Oberts, com el toscà, quan els teulats tenen pendent interior (*impluvium*), provocant la recollida d'aigües en el seu centre, en una cisterna subterrània (*compluvium*), de la que un petit estany de marbre n'era la part superficial. Amb la influència grega, sovint adopta columnes interiors en els seus angles, anomenant-se tetràstil.
- Coberts (*testudinatum*) amb un teulat a dues o quatre vessants, en les zones més fredes i humides.

Com a lloc on els forasters s'esperaven a ser rebuts, el pati estava luxosament decorat amb pintures murals, un estany d'aigua, i sovint amb columnes i estàtues. Al fons, el senyor tenia la sala de recepció (*tablinum*), des d'on rebia els seus clients vestit amb una toga, l'hàbit propi per als assumptes públics. Era una habitació àmplia, on es guardaven els documents, però també on el senyor convidava a beure i menjar mentre es parlava de negocis.

En aquests espais hi havia sempre el tràfec dels esclaus treballant en els afers domèstics o de les visites continues de la clientela. Per això, els grans propietaris van

adoptar a la casa un segon pati, més privat, a la part posterior de la casa (*hortus*), derivat dels horts típics de les cases dels afores, però ara destinat al repós i la meditació, i ocasionalment per a organitzar festes i sopars. Sovint adopten pòrtics amb columnes a tot el perímetre (*peristil*).

El menjador (*triclinum*), obert cap a l'atri, era una estança amb tres llits, on els homes sopaven de manera reclinada mentre les dones s'asseien en cadires. Quan feia bon temps, es podien traslladar al pati. El ritme de menjar era molt similar al nostre: un esmorzar molt lleuger, com ara pa i formatge; un dinar al migdia on es menjaven hortalitxes, llegums, restes del sopar del dia abans, sempre amb una mesura; i finalment un sopar com a menjar principal, que començava per un aperitiu (*gustatio*), seguien els diferents plats amb verdures, carns i peix, per acabar amb els postres (*mensa secunda*).

El sopar (*cena*) es convertia sovint en un acte social, en el que importava tant com els menjar, disposar d'uns bons comensals que s'ajuntaven amb els compromisos que comportaven els negocis i la vida pública. Convidar i ser convidat era una part molt important en les relacions de la societat romana.

La preparació del menjar es feia a la ciuna (*culina*), situada en la zona de residència dels esclaus. Era un lloc ple de fum, ja que no disposava de xemeneia, i el fum sortia per una disposició de les teules en caballet o per una finestra propera. Al seu interior hi havia un fogó, sobre el que les olles se sostenien per un trípode o bé sobre maons, i una pica per a rentar la vaixel·la. Hi havia també una taula, ja que era el lloc on menjaven els esclaus que estaven al servei de la casa. Al seu costat, una despensa o un celler permetia guardar els aliments.

Després dels àpats, calia descansar i dormir. Les habitacions (*cubiculae*) estaven repartides de manera desigual per la casa, destinades a la família, els esclaus i els convidats. Les destinades als senyors estaven adornades interiorment amb pintures murals, i suposaven l'espai més íntim de la casa, només accessible al servei de cambra. A més del llit, disposava d'un tocador, on poder-se arreglar abans de sortir de l'habitació.

Per a la neteja i per a les necessitats fisiològiques, hi havia una habitació especial (*latrina*), que estava a prop de la cuina, per tal d'aprofitar l'evacuació de les aigües residuals cap a la xarxa de clavegueram que passava pel carrer. Algunes cases, però, tenien fosses o pous negres que es buidaven regularment.

Les cases més riques disposaven de banys propis, amb una sala d'aigua calenta, millor, amb els tres tipus de temperatura (freda, tèbia i calenta). Per escalfar l'aigua, es disposaven en hipocaust, sala suspesa damunt de petits pilars, que permetia fer circular l'aire calent dels forns per sota.

Finalment, ens queda la funció de culte de les divinitats protectores: els més tradicionals, com els lars, protectors de la casa i els que hi viuen i els penats, dels subministres i la subsistència; així com els més oficials, els emperadors i les diferents divinitats del món romà; sense oblidar els deures amb els difunts, representats pels manes. Aquests cultes es feien en diferents altars domèstics o en nínxols oberts a la paret (*lararium*), situats a les cuines els més íntims i humils, i als atris, els més oficials, on s'acollien les diferents representacions plàstiques de les divinitats.

4.2. Exemples de *domus* urbanes: les cases de la colònia romana d'Empúries (L'Escala, Alt Empordà).

A l'extrem sud del golf de Roses es trobava l'antiga Empòrion grega, que en època d'August es va convertir en *Municipium Emporiae*. Era un lloc on es formava un magnífic port natural per les petites illes que emmarcaven la desembocadura del riu Fluvià. Els grecs, procedents de Focea, havien escollit un d'aquests illots, on actualment hi ha la població de Sant Martí d'Empúries, per a fundar un establiment comercial, la Palaiàpolis, damunt de les restes d'un poblat indígena de l'Edat del Ferro. La prosperitat d'aquesta colònia va fer que més tard s'ampliés a terra ferma, en el vessant marítim d'un petit turó, formant una població emmurallada anomenada, modernament, Neapolis.

Durant la II Guerra Púnica, aprofitant l'aliança entre les colònies gregues i Roma, un exèrcit romà va aprofitar el port d'Empòrion per a tallar la reraguarda dels cartaginesos. Era el començament del domini romà a la Península. Però les imposicions romanes sobre els pobles ibers va provocar una revolta l'any 197 a.C. que va obligar a intervenir al cònsol Marc Poci Cató. Aquest, va desembarcar novament a Empòrion, i després de sufocar durament la revolta, va deixar un campament militar permanent de l'exèrcit, damunt del turó, al costat oest de la Neàpolis grega. Aquest campament es va convertir en ciutat a començaments del segle I a.C. Va adoptar la forma d'un rectangle emmurallat de 300 x 700 metres (21 ha.), a l'interior del qual es va traçar una retícula viària ortogonal, dissenyada a partir dels eixos principals, nord –

sud i est – oest. La retícula delimitava 63 ínsules rectangulars, de 35 x 70 metres, seguint unes mesures de parcel·lació utilitzada pels agrimensors en les tasques de mesuració i divisió del territori (centuriació).

La muralla està construïda en una tècnica mixta. El sòcol està realitzat amb carreus ben escairats, amb pedra calcària local, mentre que la part superior està realitzada amb un encofrat de calç, sorra i grava, una mostra d'antic formigó (*opus caementicium*), que revestia un nucli interior fet de pedres i terra i formava una estructura massissa.

Travessant la muralla per la porta meridional, es continuava pel *cardo maximus*, carrer amb pòrtics i botigues (*tabernae*) a banda i banda, que conduïa al fòrum, en el creuament amb el *decumanus maximus*. El fòrum ocupava un espai de 4 ínsules, i després d'una primera funcionalitat comercial, les noves reformes a l'època d'August, quan la ciutat es va unificar amb la grega, per a constituir el *Municipium Emporiae*, li van donar una major monumentalitat, destinant-lo a finalitats sacres i administratives. En el seu centre hi havia el temple principal, on es venerava a la tríade capitolina (Júpiter, Juno i Minerva), i al seu torn, es van construir grans galeries porticades en forma d'U, situades damunt una nau subterrània (criptopòrtic), delimitant un àmbit sagrat amb jardins i fonts d'aigua. Al seu exterior hi havia altres petits temples i la basílica, lloc de reunió del consell municipal de la ciutat, i al seu costat, la cúria, seu dels magistrats que governaven la ciutat, per damunt dels quals hi havia la magistratura col·legiada dels *duoviri*, jutges i batlles alhora.

Un altre edifici públic de la ciutat estava dedicat a la gimnàstica i a la higiene corporal, eren les termes, que estaven situades en una ínsula cèntrica de la ciutat, davant per davant de la casa romana núm. 2. Exteriorment a les muralles, la ciutat disposava d'un amfiteatre i d'una palestra, edificis públics destinats al lleure, però encara no ha estat localitzat el teatre.

Durant l'època d'August, la ciutat va aconseguir el seu màxim desenvolupament, amb una població total que deuria assolir unes 6.000 persones. Però, la prosperitat del comerç que havia fet créixer la ciutat durant el període republicà, es va esgotar durant el segle I, i ben aviat va començar a entrar en decadència. La modèstia de les darreres construccions del segle, i l'enderrocament d'una part del pòrtic del fòrum que no és reconstruït, mostren l'inici de l'abandonament de la ciutat, que malgrat tot va continuar mantenint la consideració de *civitas* emporitana, amb una població més reduïda, que va retornar al primer establiment de la Palaiàpolis grega, en el nucli emmurallat de l'actual Sant Martí d'Empúries.

Aquest ràpid desenvolupament durant les primeres fases del domini romà, i el seu abandonament ràpid, no deixant temps a la rehabilitació dels habitatges ni a la seva amortització amb altres finalitats, converteix a la ciutat romana d'Empúries en el millor exemple per a estudiar l'implantació dels models constructius d'origen itàlic a les nostres terres. Malahuradament, l'excavació arqueològica, de les 63 ínsules, només ha posat al descobert un grup de tres grans *domus* al sector est, i una illa d'un angle del fòrum.

L'anomenada *domus* núm. 1, és juntament amb la 2B, un dels edificis domèstics més grans i luxosos de l'antiga ciutat, i deuria pertànyer a un membre de l'aristocràcia, probablement un alt càrrec en la magistratura de la ciutat. És també un dels millors exemples que podem trobar de casa senyorial de tradició itàlica a la Tarraconense.

La casa ocupava inicialment una parcel·la de la ínsula de la ciutat, situada al costat est, junt amb la muralla que separava de la ciutat grega. Quan en temps d'August, aquesta muralla va ser enderrocada, la casa va estendre els seus dominis cap a l'est, amb la construcció d'un jardí.

Durant els aproximadament dos segles d'existència, la casa va patir algunes reformes i ampliacions que la van dur a ocupar totalment la ínsula original, començant durant la primera meitat del segle I a.C. com una típica casa d'atri, per a adoptar durant el segle següent un pati en peristil pel costat sud i noves dependències pel costat nord. En el moment de màxim desenvolupament, la casa tenia les següents estances:

L'entrada es feia pel costat oest, des d'un *cardo*. Al seus costats, altres habitacions sense comunicació interior amb la resta de l'edifici, deuriem correspondre a antigues botigues (*tabernae*) que el propietari llogava a gent de la seva clientela, que viurien en el mateix edifici, potser en un altell.

Passada l'entrada, un corredor (*fauces*) ens condueix a l'atri, de forma rectangular, envoltat per sis columnes, que disposava d'un *impluvium*, amb dues boques per als seus respectius pous. El seu sòl el formava un paviment hidràulic fet amb petits fragments irregulars de marbre gris (*opus scutulatum*); l'atri de la casa 2B, de tipus toscà, en canvi, estava decorat amb marbres importats de diferents llocs de la Mediterrània: el Giallo Antico de Tuníssia, el Portasanto de Quíos, i el Rosso Antico de Matapan, els dos darrers de Grècia. Més enllà de l'atri de la casa núm. 1, al fons es trobava l'habitació que el senyor utilitzava com a recepció oficial (*tablinum*), flaquejat per dues habitacions (*alae*). A banda i banda de l'atri s'hi trobaven els dormitoris (*cubicula*). Aquesta zona que envolta l'atri disposava d'un pis superior. Al costat nord s'hi van afegir una sèrie d'estances nobles, amb les parets pintades i els paviments

amb blanc i negre d'*opus sectile* i *opus tessellatum*, mosaics amb temes geomètrics d'una gran qualitat. Era la zona on el senyor passava moltes estones de lleure que compartia sovint amb visites d'altres importants magistrats. En aquesta zona hi havia el menjador principal (*triclinum*), on es consumien els aliments reclinats en tres llits, però no disposava de banys termals, com sí tenia la casa veïna, i era freqüent en moltes cases nobles.

Pel costat sud de l'atri, la casa es va ampliar amb un pati en forma de peristil, envoltat per un criptopòrtic, situat damunt una nau subterrània excavada al voltant del jardí, al que s'accedia des de la part del darrera, i que era reservat al servei. A l'interior del peristil, com a lloc reservat i de repòs de la casa, hi havia un jardí dins un recinte tancat, adornat amb recipients per a contenir aigua damunt de pedestals i plaques de marbre decorades i penjades entre les columnes, a més d'escultures de sàtirs i nimfes.

Quan es va enderrocar la muralla est, el senyor va aprofitar per ampliar la zona de jardí, cap aquell costat, completant d'aquesta manera l'embelliment de la casa.

La zona de serveis, sembla que es situava en el sector sud de la casa, junt al peristil, en un nivell inferior, com la nau subterrània del criptopòrtic, i estava formada per estances senzilles on vivien i treballaven els esclaus.

La construcció es va realitzar amb murs que tenien un sòcol de pedra, amb carreus escairats pels seus costats interior i exterior, damunt del qual es completava amb paret de tàpia. Les obertures exteriors eren molt escasses, i a més de les portes, probablement només hi havia alguna petita finestra en els pisos superiors. En canvi, les obertures interiors són molt més importants, amb l'existència de l'atri i el peristil, que donen llum i ventilació a la major part de les estances. Aquestes obertures estan realitzades per columnes que sostenen un entaulament sobre el que descansa la teulada. La coberta era a una sola vessant, cap a l'interior, on es recollien les aigües. Estava formada per un embigat de fusta que sostenia les teules (*tegulae*).

Mentre es realitzaven les darreres reformes per tal d'aconseguir embellir la *domus* al nivell que l'alta magistratura del senyor requeria, la ciutat va entrar en una ràpida decadència. Segurament el senyor de la *domus* va poder disfrutar durant poc temps de les excel·lències que la casa li podia oferir. La decadència de la ciutat era un impediment a la seva projecció social, i va aprofitar la seva privilegiada posició per a promocionar a un càrrec similar en una altra ciutat més pròspera. D'aquesta manera, la casa va ser abandonada poc després d'haver assolit el seu màxim desenvolupament, de la mateixa manera com ho van fer altres grans *domus* veïnes.

El programa de fundacions urbanes durant la darrera fase de la república i l'alt imperi, havia convertit a les principals ciutats de la Tarraconense en el lloc de residència preferits per l'aristocràcia. La construcció de grans *domus*, decorades amb magnífics mosaics es pot rastrejar per bona part de les ciutats des de les que s'organitzava el territori. Un altre exemple el podríem trobar a la casa del carrer Lladó de l'actual Badalona, a l'antiga *Baetulo* (Guitart, Padrós & Puerta, 1991). És una clàssica casa amb atri, contruïda entre finals del segle II a.C i començaments del segle I a.C., amb un vestíbul obert entre dues botigues (*tabernae*), que conserva el *tablinum*, el *triclinum* i un *cubiculum*, magníficament pavimentats amb mosaics.

També és interessant l'anomenada *domus* dels Dofins, a l'antiga *Iluro* (Ramis, dir, 1999), construïda a la segona meitat del segle I a.C., amb la façana oberta al *decumanus maximus*, en una zona noble de la ciutat, de la que es coneix el seu pati porticat, o peristil, voltat d'una sèrie d'habitacions, privades o de recepció, pavimentades amb magnífics mosaics, en un dels quals es representen uns dofins.

4.3. Un exemple de vil·la rural: Vilauba (Camós, Pla de l'Estany)

El coneixement de les vil·les romanes a Catalunya és cada vegada més complert mercès a les nombroses excavacions realitzades. De totes maneres, la grandària d'aquestes construccions i la seva pervivència al llarg de nombrosos segles fa que el seu coneixement sigui encara sovint parcial, sobretot en les més grans i riques. Per aquest motiu ens centrarem en una vil·la modesta, si comparem la seva àrea d'explotació agrícola i l'equipament del que disposaven els seus propietaris, però que coneixem de manera força complerta per la seva recent publicació (Castanyer & Tremoleda, 1999), i que és representativa d'un model d'explotació de la terra en mitjanes propietats, que va predominar a Catalunya durant tota la dominació romana.

La vil·la dominava una petita vall de la vessant nord de la Serra de Rocacorba, de més de 900 metres d'altitud, oberta al pla de l'Estany de Banyoles, envoltada de petits turons a est i oest. En aquesta vall disposava d'una superfície de conreu (*fundus*) d'uns 2.500 m², és a dir, d'un centenar de *iugera*, que es podien augmentar aprofitant els primers pendents muntanyosos.

El terreny està format per unes margues de color blanquinós, d'on pot provenir la denominació de Villa Alba, amb el què era coneguda, que amb la presència d'aigua abundant procedent dels torrents i les fonts, era adequat per als conreus bàsics del món romà, cereals, vinya i olivera, i per a mantenir una cabana ramadera de vaques,

porcs, cabres i ovelles. Una variació de conreus i animals que permetien repartir el treball al llarg de tot l'any.

Els seus pobladors van situar la vil·la a la banda de ponent de la vall, lleugerament enlairada, encarada al migdia. En una posició que dominava la plana agrícola que s'estenia als seus peus, a redós del bosc d'alzines i roures que cobria les zones muntanyoses. Molt a prop, un torrent recollia les aigües del seu entorn i a les seves vores hi creixia un vegetació de ribera.

Des d'aquesta recollida vall, els seus pobladors podien accedir a les xarxes comercials a través de Porqueres, antiga població indígena que mantenia la consideració de *vicus*, essent el centre d'un territori de poblament dispers que era creuat per la via que deuria unir *Gerunda* i Besalú a través de les valls del Terri i del Fluvià.

Després d'uns començaments que cal situar en el període republicà (s. II i I a.C.), poc coneguts per les reformes posteriors, la vil·la va conèixer la seva fase de prosperitat durant l'Alt Imperi. La construcció correspon al segle I d.C, i va perdurar, sempre amb reformes, fins a finals del segle III d.C.

La zona residencial (*pars urbana*) ocupava la posició més enlairada. La seva planta tenia una forma de quadrat, de 20 m. de costat, organitzat en torn a un pati central obert pel costat de llevant. Era una construcció senzilla i funcional, formada per tres costat o ales, en les que una galeria porticada servia per a accedir a les diferents estances que es trobaven arreglades a la part posterior.

Podem imaginar-nos arribant a la vil·la des del sud, travessant el pati, segurament enjardinat amb alguns arbres i plantes decoratives, i amb una canal que recollia i expulsava les aigües sobrants de la pluja. Des del centre del pati es podia veure el llarg pòrtic, que envoltava l'espai, amb les columnes sostenint un coberta de teules planes inclinada cap al pati. Un banc de pedra de poca alçada unia per damunt del nivell del sòl l'espai entre les columnes, formant una petita separació entre el pati i l'interior del pòrtic. Al centre de l'ala nord, el banc estava interromput en un intercolumni, era l'entrada principal, que a més tenia un paviment de lloses de pedra. En front, ens trobem amb un grup de petites i molt senzilles habitacions, de 10 a 15 m² de superfície, algunes d'elles amb brasers al seu interior. Eren les habitacions dels treballadors de la vil·la, gent esclava o lliure que vivia i treballava a la finca, sota les ordres del propietari o d'un capatàs, quan aquest s'absentava. Seguim l'ala nord cap a l'est, destaca especialment per la seva decoració, la darrera habitació, que era el *triclinum*. Era una habitació molt reduïda, de planta quadrada on s'hi posaven els tres llits, en forma d'U, on seguint un rigurós ordre, els propietaris menjaven en posició

estirada i recolzats en un dels braços. Per encabir millor els llits, hi havia un encaix en el mur, de 30 cm. de fondària i 1 metre d'amplada. Com que es tractava d'una habitació noble, les parets estaven recobertes de pintures murals que imitaven lloses de marbre a la part baixa, com deuria ser a les cases més riques, i figures humanes procedents de la mitologia, a la part superior.

Passem seguidament a l'ala est. La primera habitació que trobem té unes grans proporcions, uns 45 m², amb una entrada de 2 m. d'amplada. Era un rebost per a guardar els aliments i molts dels atuells de la casa, en el que també s'hi cuinava fent foc sobre teules, sense disposar d'un lloc concret. Potser va ser en un d'aquests focs que es va provocar un gran incendi, que va enfonsar tot l'angle nord – est de la casa, deixant sepultats tots els objectes que s'hi guardaven, fins que l'excavació els ha desenterrat.

A la paret est, hi havia un banc adossat sobre el que s'hi trobava la vaixella de taula i per a preparar el menjar: les cassoles per a bullir els aliments posades sobre un trespeus, plats, vasos, tasses i una copa amb nanses. També les llànties d'oli, decorades amb motius mitològics. En un altre banc, adossat a la paret nord, hi havia gerres grans per a servir l'aigua, i altres de més petites per al vi i l'oli. Al seu costat, un grup d'àmfores per a transportar el vi.

Al costat de l'entrada, i apilades en grups de 3 a 5, hi havia unes 120 olles per a guardar aliments en conserva o maceració, peix, carn i també alguns vegetals. Més enllà, un gran morter de terrissa per a triturar les olives, el gra i els fruits secs, o per a preparar salses. I finalment, dos grans contenidors (*dolia*) per a guardar en conserva les olives.

Sortim del rebost i seguint per l'ala nord, la següent habitació era la capella o larari. Era una habitació de poc més de 15 m², que també va estar afectada pel foc del rebost, quedant sota els enderrocs les figures de les divinitats per les que hi havia devoció a la casa. En el mur del fons de l'habitació s'hi havia buidat una fornícula, en forma de templet, davant la que els habitants de la vil·la realitzaven les pràctiques religioses. Les figures trobades corresponien a la deessa Fortuna, al déu Mercuri, i a un lar. A més, hi ha un pedestal d'una quarta figura no trobada. Sembla que la salut i la prosperitat eren les principals preocupacions dels habitants de Vilauba, en les seves pregàries a les divinitats.

Seguint encara per l'ala nord, resten encara tres estances que corresponen a dormitoris (*cubicula*).

Retornant pel pòrtic, en direcció contrària, aniríem a l'ala oest, la pitjor coneguda per l'excavació. Segurament era la zona més noble de la vil·la, on hi hauria les habitacions i dormitoris dels propietaris i la seva família. Al seu fons, s'hi van adjuntar unes termes, prou complertes ja que disposaven de forn i caldera amb dues conduccions per escalfar el recinte d'aigua calenta (*caldarium*) i el d'aigua tèbia (*tepidarium*). Unes instal·lacions senzilles, lluny del luxe que presenten algunes *domus* i vil·les de l'aristocràcia, però pràctiques i adequades a un propietari d'una finca mitjana.

Més al sud, i a pocs metres de les termes, es trobava la zona de treball (*pars rustica*). La construcció era molt senzilla, amb parets poc alineades. La seva feblesa fa que s'utilitzi una teula especial, molt més lleugera, per a cobrir els diferents recintes: estables pels animals, corrals per a l'aviram, graners, pallisses, coberts per a guardar els carros i les eines del camp, etc.

Aquestes eren les principals estances de la vil·la fins al segle III. En el Baix Imperi, va continuar la seva activitat, però hi ha símptomes de decadència. Es va tancar el pati, construint una ala sud, però en canvi es van deixar abandonades altres zones de la casa. Lentament, la vil·la va perdent el seu caràcter residencial per a convertir-se en un establiment agrícola. Probablement els seus propietaris ja no hi resideixen, i els seus treballadors també la van anar abandonant lentament per a residir en petites poblacions de l'entorn. Però encara va ser un centre de treball agrícola durant el període visigòtic, quan es va convertir en una premsa d'oli.

Vilauba ens mostra una explotació agrícola mitjana, en la que hi predominen els elements funcionals sobre el luxe. És una situació que es repeteix en la major part de les vil·les de tot el territori. En alguns casos, però, es donen casos de vil·les excepcionals, amb un grau d'opulència molt elevat. Aquesta situació es podia donar a les proximitats de Tarraco, la capital imperial, on residien les principals magistratures.

Era el cas de la vil·la dels Munts (Altafulla) (Tarrats, 1992), situada en un lloc privilegiat, enlairada, amb vistes al mar, amb un petit embarcador a la platja, mantenint les terres de conreu al seu darrera. Adaptada a un pronunciament pendent, la zona residencial no seguia una planificació clàssica, sinó que s'ordena a partir d'un passadís porticat en forma d'L, que vorejava una zona enjardinada i comunicava les estances més luxoses. A mitjans del segle II d.C., la vil·la va ser residència del governador de la *prouincia Tarraconensis*, Gai Valeri Avit, que la va adornar amb mosaics policroms al paviment, i pintures murals i aplacats de marbre a les parets. A més, disposava d'un gran nombre d'estàtues dedicades a Antinous, Eros, Esculapi o Higea, destinades als cultes oficials. Però el que ens mostra d'una manera més

evident la seva riquesa, és l'existència de tres conjunts termals diferents, un d'ells situats a la platja, en els que s'hi podien trobar les zones destinades a aigua calenta i tèbia, sobre hipocausts, i piscines natatòries d'aigua freda.

La riquesa d'aquestes vil·les provenia de la seva gran capacitat en la producció agrícola i artesanal. Un altre exemple, també excepcional, el podem trobar a la vil·la de Torre Llauder (Mataró, Maresme) (Ramis, dir., 1999; Prevosti & Clariana, 1988). Situada al costat de la riera d'Anglesola, molt propera a la via Augusta, i a 1,5 Km. de l'antiga ciutat d'Iluro. Disposava d'una superfície edificada propera als 17.000 m², dels que 2.500 m² corresponien a la seva zona residencial, situada a la zona més alta. Aquesta part, formada per les estances de recepció i les privades, pels banys i per les dependències del servei, estava estructurada en torn d'un pati porticat, o peristil. Com en altres vil·les, a finals del segle II, el luxe de les grans *domus* de les ciutats es transllada a les vil·les rurals, recobrint-se les habitacions principals amb mosaics policroms com a paviment, i marbres i pintures murals a les parets.

La vil·la va ser residència de Gai Mari Emilià, aristòcrata originari de *Barcino* que disposava de grans propietats a l'entorn d'Iluro, destinades sobretot a la producció de vi. A la vil·la, per a facilitar la comercialització, també es fabricaven les àmfores, que han estat trobades en llocs tan allunyats com les Balears, el sud de França o Itàlia. A més, també es fabricaven ceràmiques i vidres destinats al mercat local.

Un cas similar el podríem trobar a la vil·la dels Ametllers (Tossa, La Selva) (Lòpez, 1991), fundada en el segle I a.C., amb una zona residencial situada en una terrassa lleugerament elevada i la part rústica als seus peus. En el seu origen va ser dissenyada a partir d'un atri, al que donaven les diferents estances, però es va modificar per les ampliacions dutes a terme amb la profunda renovació del segle II d.C., que va suposar l'embelliment amb mosaics i pintures murals, a més de la construcció dels banys termals. La vil·la va conèixer en aquests moments el seu màxim esplendor, però a partir del segle IV, els canvis econòmics i polítics que van afectar tot l'imperi la van fer entrar en un lent declivi que va durar fins a la invasió sarraïna, quan va ser definitivament abandonada.

Bibliografia

Autors clàssics:

MARC PORCI CATÓ: *De agri cultura*. Trad. Salvador Galmés, Fundació Bernat Metge, Barcelona (1927).

TITUS LIVI: *Ab urbe condita*.

PAL·LADI PUBLI RUTILI TAURUS EMILIÀ: *De re rustica*. Trad. esp. D'A. Moure, Biblioteca clásica Gredos, Madrid (1990).

MARC TERÈNCI VARRÓ: *De re rustica*. Trad. Salvador Galmés, Fundació Bernat Metge, Barcelona (1928).

MARC VITRUVI POL·LIÓ: *De architectura*. Trad. D'A. Blàzquez. Barcelona, 1977.

Estudis contemporanis:

Adam, J.-P. (1984): La construction romaine. Matériaux et techniques. Grands Manuels Picard. Paris.

Albentiis, E. De (1990): *La casa dei romani*, Milà.

Balil, A.(1972): *Casa y urbanismo en la España Antigua I*. Studia Archaeologica, 17.

Casas, J. (1989): *L'Olivet d'en Pujol i els Tolegassos. Dos establiments agrícoles de l'època romana a Viladamat (Campanyes de 1982 a 1988)*. Sèrie monogràfica 10, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona.

Casas, J.; Castanyer, P.; Nolla, J.M.; Tremoleda, J. (1995): *El món rural d'època romana a Catalunya. L'exemple del Nord – est*. Sèrie monogràfica 15, Centre d'Investigacions arqueològiques de Girona.

Castanyer, P.; Tremoleda, J. (1999): *La vil·la romana de Vilauba. Un exemple de l'ocupació i explotació romana del territori a la comarca del Pla de l'Estany*. Banyoles.

Fernández Castro, M.C. (1982): *Villas romanas en España*. Ed. Ministerio de Cultura, Madrid.

Fernández Vega, P.A. (1999): *La casa Romana*. Ed. Akal, Madrid.

Gros, P.; Torelli, M. (1988): *Storia dell'urbanistica. Il mondo romano*. Roma – Bari.

Guitart, J. (1994): "Un programa de fundacions urbanes a la Hispània Citerior de principis del s. I a.C.", a *Actes del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica*, Vol. I, pp. 205 – 213.

Guitart, J.; Padrós, P.; Puerta, C. (1991): "La casa urbana en Baetulo", a *La casa urbana hispanorromana. Ponencias y comunicaciones*. Ed. Institución Fernando el Católico, Zaragoza, pp. 35 – 47.

Keay, S.J. (1992): *Hispania Romana*. Ed. AUSA, Sabadell.

López, A. (1991): “Les primeres estratigrafies de la vil·la romana dels Ametllers, Tossa (Selva), a *Tribuna d'Arqueologia* 1990 – 1991, pp. 73 – 95.

López, A.; Batista, R.; Zucchitello, M. (1987): “La producción vitivinícola de la Tarraconense, algunos ejemplos sintomáticos”, a *El vi a l'Antiguitat. Economia, comerç i producció a la Mediterrània occidental*, Actes, Badalona, pp. 319 – 327.

Macaulay, D. (1978): *Nacimiento de una ciudad romana*. Ed. Timun Mas, Barcelona.

Mar, R.; Ruíz de Arbulo, J. (1993): *Ampurias romana. Historia, arquitectura i arqueologia*, Ed. AUSA, Sabadell.

Marcet, R.; Sanmartí, E. (1989): *Empúries*. Diputació de Barcelona.

Mayer, M.(dir.) (1992): *Roma a Catalunya*, Ed. Institut Català d'Estudis Mediterranis, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

Mierse, W. E. (1999): *Temples and towns in Roman Iberian*. University of California Press.

Prevosti, M. (1981): *Cronologia i poblament a l'àrea rural de Baetulo*, Badalona.

Prevosti, M.; Clariana, J.F. (1988): *Torre Llauder*, Guies de Jaciments Arqueològics. Generalitat de Catalunya, Barcelona.

Ramis, R. (dir.) (1999): *Iluro, una ciutat per descobrir*. Ed. Museu de Mataró – Patronat Municipal de Cultura, Mataró.

Santos, M. (1991): “Distribución y evolución de la vivienda urbana tardorrepública y alto imperial en Ampurias”, a *La casa urbana hispanorromana. Ponencias y comunicaciones*. Ed. Institución Fernando el Católico, Zaragoza, pp. 19 – 34.

Sobrequés i Callicó, J. (ed.) (1991): *Història de Barcelona. Vol. 1: La ciutat antiga*. Barcelona.

Tarrats, F. (1992): “La vil·la dels Munts”, a M. Mayer (dir.), *Roma a Catalunya*, Ed. Institut Català d'Estudis Mediterranis, Generalitat de Catalunya, pp. 148 – 149.

Tremoleda, J. (2000): “L'època antiga”, a P. Gifre (coord.), *Història de l'Alt Empordà, Història de les Comarques Gironines*, volum I, Diputació de Girona, Girona, pp. 111-231.

5. L'antiguitat tardana

Després de la divisió de l'imperi que va fer l'emperador Teodosi, a occident, el nou emperador Honori i els tots els que el van succeir, ja no van aconseguir controlar mai la totalitat del territori, que es va anar desintegrant, fins a desaparèixer formalment la part occidental de l'imperi l'any 476.

A Hispània, el 409 es van viure les invasions dels alans, vàndals i sueus. Incapaç de contenir aquests pobles, l'imperi va confiar als visigots, un poble federat que es va establir com a regne a Tolosa, la missió de control del territori. Això va fer possible que la Tarraconense es pogués mantenir relativament al marge dels efectes dels saquejos dels pobles bàrbars. Aquesta situació de teòrica dependència de Roma es va acabar quan, desaparegut definitivament el poder imperial occidental, els visigots van afermar la seva presència a la Península, sobretot després de ser derrotats pels francs a la Gàl·lia, de la que només van conservar la Septimània, a la zona mediterrània.

5.1. Un exemple d'habitatge rural en petits poblats rurals: El Bovalar (Seròs, Segrià).

A finals del segle V es va construir una gran basílica damunt d'un petit turó, en el marge esquerra del riu Segre, enfront de l'actual població de Serós. Des del cim es tenia vasta panoràmica de la zona de confluència dels rius Segre i Cinca. L'objecte de la construcció era la de servir de centre de cristianització de tot aquell vast territori, ocupat per diferents vil·les.

Dos segles més tard, una part de la població de la zona, descendents de la força de treball, esclaus i lliures, alliberada per les velles vil·les romanes, va cercar recés al costat de la basílica, aixecant un poble que per la seva situació recorda a la dels poblats prehistòrics i protohistòrics que es trobaven en altres turons molt propers, com Carretelà o les Roques de Sant Formatge. Era un petit establiment rural situat damunt una talaia natural, per sota de la qual s'estenien els camps de cereals i hortes que actualment han estat substituïts pels fruiters, que en terrasses artificials, creixen per tota la vessant del turó. El poblat va tenir una curta durada ja que un incendi el va destruir completament, coincidint amb el final del regnat d'Akhila i l'inici de la dominació islàmica. L'incendi, per altra part, ha permès que es conservessin en el seu interior la major part dels béns dels seus ocupants, mostrant, d'aquesta manera, tots els útils i instruments que hi havia a l'interior de cada casa.

Després de què les trinxeres de la recent Guerra Civil posessin al descobert part de les seves estructures, es van iniciar les primeres excavacions, entre 1943 i 1967, dirigides per R. Pita Mercè i L. Díaz Coronel. Més recentment, entre 1976 i 1987, l'Institut d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona (Palol, 1989) va reempendre els treballs d'excavació i va deixar el lloc preparat per a ser visitat.

L'origen del poblat es troba en la fundació d'una gran basílica paleocristiana, de grans proporcions (26 x 12 metres) de finals del segle V, que devia tenir una influència, potser com a centre parroquial, sobre un ampli territori. Al seu entorn, i al seu subsòl, es va utilitzar durant els segles següents com a necròpolis, amb enterraments en sarcòfags en un sol bloc de pedra, i altres amb lloses de pissarra o calcària.

La construcció de la basílica presenta una molt bona factura, amb blocs tallats de roca calcària, i amb una coberta de *tegula* romana. Probablement l'element més important és una piscina baptismal, envoltada per sis columnes que sostenen un baldaquí, utilitzant elements de construcció de tradició clàssica. A més, l'excavació ha permès rescatar alguns objectes litúrgics procedents d'importacions mediterrànies, com un incenser, un gerret o una creu de bronze.

Al costat de la basílica es van aixecar ja al segle VII un poblat de petites cases, algunes d'elles adossades al temple. La disposició de les cases de Bovalar no segueix un traçat planificat prèviament, sinó que sembla que el poblat va anar creixent apinyat a la basílica, adoptant-se solucions a les situacions que es donaven a mesura que anaven arribant nous pobladors. Enfront de la façana sud del temple, per a distribuir les cases s'hi va dissenyar una petita placeta a la que s'obren un petit grup d'habitatges. Un petit carreró comunicava amb una altra plaça més gran, situada més al sud, on se n'obren un altre conjunt, que comparteixen el mur del fons amb el tancament del poblat per aquesta banda.

Les cases contrasten per la seva modèstia amb la basílica, tant per les seves reduïdes dimensions, com per la simplicitat de la seva construcció. Destinades a unitats familiars, consten de dues o tres estances, a vegades agrupades amb un corredor o pòrtic transversal que forma una entrada comuna entre elles, fet que recorda la disposició d'un grup de cambres en una ala, entorn d'un pati central, d'una vil·la romana.

L'incendi que va posar fi al poblat ha permès que es conservessin al seu lloc tots els objectes que formaven el mobiliari de cada casa. Als peus dels murs es troben els estris que anaven penjats a les parets: les eines del camp, les sivelles dels cinturons, els arnesos dels cavalls. El foc, sobre una base refectòria, conservava al seu voltant

les olletes negres i, fins i tot, alguns aliments, com un tortell amb grans de mill, els ossos de bous, xais o porcs, pinyols de fruits, aglans, etc... Dins d'una sitja ben tapada hi havia guardats els cereals, i amb grans recipients en forma d'àmfora l'aigua, el vi i potser l'oli. En un racó, el molí rotatori de tradició romana, destinat a moldre els cereals per a preparar coques, tortells o sopes. A totes les cases el mateix utilatge: instruments per a teixir, per a cardar la llana i filar; i d'altres per a treballar el camp: falçs de dos o tres tipus, destrals i podadores.

A fora, en espais col·lectius, hi havia el molí d'oli (i potser també utilitzat per al vi), i un gran celler on els arcs de ferro recorden l'existència de botes posades damunt d'ampits paral·lels per evitar que reposessin directament sobre el sòl.

Una de les cases més grans és la que està adosada a l'extrem est del mur sud de la basílica. Presenta una planta de forma gairebé quadrada, d'uns 60 m² de superfície, dividits en tres estances. L'entrada donava a una primera estança, lloc destinat al treball domèstic i potser per estabular algun animal, però també amb funcions de vestíbul, per a comunicar les altres estances: al fons, es trobava un petit rebost, on es guardaven els aliments i les eines del camp, i a la dreta la cambra principal, amb un fogar i una sitja, lloc de reunió, d'alimentació i de repòs.

Els murs estaven fets amb un sòcol de varies filades de pedres, unides amb fang, continuat per paret de tàpia. La coberta a una o dues vessants estava realitzada amb elements vegetals recoberts amb fang. Totes les cases eren d'una sola planta, i probablement la porta era la seva única obertura.

El Bovalar ens mostra la persistència de les tradicions populars d'origen prehistòric en el poblament popular del territori a la fi de l'Imperi Romà. Probablement moltes d'aquestes tradicions s'havien mantingut poc alterades entre els treballadors de les vil·les, on havien continuat mantenint formes d'organització comunal. La construcció de la basílica mostra, però, com la tradició romana es mantenia plenament en els grans edificis religiosos.

Aquesta simplicitat constructiva la trobem en els altres poblats coneguts de la mateixa època, com el poblat fortificat del Puig Rom (Roses, Alt Empordà) (Palol, 1999), de finals del període visigòtic, situat en els primers contraforts de la serralada de Roses, a uns 230 metres d'altitud, en una posició de domini sobre el golf i la plana. Presenta una muralla que encercla el recinte, amb una única entrada pel costat de llevant, el de més fàcil accés, protegida per dues torres quadrades exteriors, més una tercera separada uns 15 metres.

A l'interior, només s'han conservat les cases adossades a la muralla, que les ha protegit de l'erosió. La zona excavada permet descobrir cases similars a les de Bovalar, de formes rectangulars o trapezoïdals, formades per 2 o 3 estances, amb fogars a les estances principals. Les sitges eren molt nombroses i es trobaven escampades per totes les estances, a vegades intercomunicades entre elles. Un carrer interior organitzava la comunicació entre les diferents cases.

El Puig Rom sorprèn per la seva situació defensiva, en contrast amb la perduració del poblament a la plana. Sobretot si considerem que el seu poblament humà no era militar sinó format per pagesos, ramaders i pastors, tal com es desprèn de les variades i abundants troballes d'utilatge de ferro per a treballar el camp (aixades, rascletes, podalls, falçs), la fusta (destrals, tenalles, gúbies), el metall (cassoletes de fonedor) o el teixit (cardadors de llana). També apareixen útils de pesca (hams i ploms de xarxa), de mòlta (molins circulars) o altres d'ús domèstic (ganivet). Per contra, només s'ha trobat una única arma, un tetraèdre de punxa, extrem de llança que s'utilitzava per a parar la cavalleria.

La seva situació ha estat relacionada amb les lluites internes entre la noblesa visigòtica, com la rebel·lió del comte Paulus. Però tot i això, no deixa de ser un poblament excepcional dins l'antiguitat tardana. El seu final, com a Bovalar, està en relació amb la conquesta àrab i la fi del regne visigòtic.

Bibliografia

Aquilué, J.; Dupré, X.; Massó, J.; Ruiz de Arbulo, J. (1991): *Tarraco. Guía Arqueológica*. Tarragona.

Arce, J.(1988): *España entre el mundo antiguo y el mundo medieval*. Alianza Editorial, Madrid.

Barrasetas, E; Martin, A.; Palet, J.M. (1992): "Les ocupacions d'època romana i medieval de l'Aiguacuit (Terrassa)". *Tribuna d'Arqueologia 1990 – 1991*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, pp. 115 – 122.

Chavarría, A. (1998): "Els establiments rurals del llevant de la Tarraconense durant l'antiguitat tardana: transformacions arquitectòniques i funcionals". *Annals de l'Institut d'estudis Gironins, XXXIX*, pp. 9 – 30.

Clariana, J. F.; Prevosti, M. (1994): "Un exemple de ruralització de l'antiguitat tardana: la vil·la de Torre Llauder". *III Reunió d'arqueologia cristiana – hispànica*, Maó, 1988, Institut d'Estudis Catalans, pp. 117 – 126.

Diversos Autors (1997): *Roc d'Enclar. Transformacions d'un espai dominant (segles IV – XIX)*, Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra, 4.

Enrich, J.; Enrich, J.; Pedraza, L. (1995): *Vilaclara de Castellfollit del Boix (el Bages). Un assentament rural de l'antiguitat tardana*. Ed. Arqueoanoia, Igualada.

Guardia, J. (2000): "El Collet de Clapers de Segué: un hàbitat alt-medieval al Solsonès", *I Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya 1998*, Actes, pp. 228 – 241.

Gurt, G.M. (1999): "Les ciutats i l'urbanisme", a *Del Romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre les segles IV i IX*, Enciclopèdia Catalana, pp. 63 – 76.

Nolla, J.M. (1987): *Girona Romana. De la fundació a la fi del món antic*. Quaderns d'Història de Girona.

Ojuel, M.; Santacana, J. (1993): *De pagans a cristians. El cristianisme primitiu a Catalunya* (ss. IV – V). Biblioteca bàsica d'Història de Catalunya. Ed. Barcanova, Barcelona.

Palol, P. (1989): *El Bovalar (Serós, Segrià). Conjunt d'època paleocristiana i visigòtica*. Generalitat de Catalunya.

Palol, P. (1999): "Castre de Puig Rom", a *Del Romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre les segles IV i IX*, Enciclopèdia Catalana, pp. 158 – 159.

Palol, P. (1996): "La Baixa romanitat i l'etapa visigòtica", a *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans, I*, Ed. Enciclopèdia Catalana, pp. 379 – 399.

Riu, E. (1993): "Barcelona, de ciutat romana a la capital comtal (segles VI – X)", a *IV Congrés d'Arqueologia Medieval Espanyola, II*, Alacant, pp. 23 – 30.

6.- Els temps medievals (ss. IX – XIV)

Amb la victòria a Poitiers (732), els francs van aconseguir finalment aturar la incursió dels àrabs a occident. Seguidament van recuperar els territoris perduts del sud de la Gàl·lia i, esperonats per una part de la noblesa visigòtica fugida, van decidir seguir les conquestes al sud del Pirineus, on havien pactat amb alguns governants musulmans locals (valís), aprofitant les lluites internes al si del nou Emirat independent.

A començaments del segle XI la línia fronterera amb l'Islam es va estabilitzar, a canvi del cobrament de pàries als reis musulmans de Tortosa i Lleida, l'imperi carolingi estava en plena desintegració, i els comtes de Barcelona havien aconseguit una relativa independència del poder central. Aquesta situació de pau i estabilitat va fer possible l'organització completa del territori, en torn als castells termenats i les parròquies, i es va donar un fort creixement demogràfic que va anar acompanyat pel desenvolupament de totes les activitats econòmiques, agrícoles, artesanals i comercials.

Però la poderosa noblesa guerrera que s'havia anat creant durant els anys de lluita contra els exèrcits musulmans, que disposava de jurisdiccions sobre la major part del territori, centrades en una torre de defensa, o castell roquer, no va quedar al marge d'aquesta prosperitat general. Primer, participant de les lluites internes que s'havien desencadenat entre els cabdills musulmans, a conseqüència de la desintegració del califat de Còrdova, on hi va participar el mateix comte de Barcelona Ramon Borrell. Això els va permetre aconseguir importants quantitats d'or, que els va consolidar econòmicament.

Però seguidament, van aprofitar la debilitat del poder comtal durant el període de minoritat de Berenguer Ramon I, i després amb els problemes dinàstics del seu successor Ramon Berenguer I, per a revoltar-se contra ells i apropiar-se de les jurisdiccions públiques dels castells per a convertir-les en privades. El comte va aconseguir reconduir la situació, recuperant la fidelitat de la noblesa, a canvi de concessions de béns i drets sobre la terra i les persones que permetien una explotació del món rural per part dels nobles. El resultat va ser la submissió de la pagesia al règim senyorial en el que cada castell va esdevenir el centre d'un districte en el que el senyor disposava d'un poder de comandament que li permetia imposar censos i prestacions als pagesos.

Les grans revoltes feudals van convertir a la noblesa en una minoria guerrera que s'envoltava de guerrers privats, que formaven les guarnicions permanents dels castells. Aquests combatien a cavall, d'on ve el seu nom de cavallers, i havien de prestar jurament de fidelitat al seu senyor, del que n'esdevenia vassall. A canvi de la

seva fidelitat, rebien un feu, generalment una propietat de terra amb els seus treballadors, que li havia de permetre mantenir les seves despeses de cavaller. D'aquesta manera, el pagès va caure sota el poder d'un senyor que li va imposar tot un seguit de subjeccions, codificades en els mals usos, entre els que el més estès va ser el de remença, que impedia al pagès abandonar la terra sense pagar un rescat previ al seu senyor.

6.1. Un exemple de mas simple horitzontal aïllat: El mas Quíntila de Vilosiu (Cercs, Bergadà)

Vilosiu és una petita vall al peu dels Rasos de Peguera, coneguda també com de Santa Maria de les Garrigues, situada a més de 1000 metres d'altitud, a l'Alt Berguedà. És un territori actualment deshabitat, ocupat per una boscúria de pins esclarissats, en el que es conserven les ruïnes d'un antic poblament alt medieval. Entre 1960 i 1962 el Dr. Albert del Castillo va excavar l'anomenat mas A. Més tard, entre 1984 i 1985 va ser excavat el mas B, o mas Quíntila (Bolós, ed., 1996) que prendrem com a exemple d'aquests primers masos medievals aïllats.

La inseguretat de la plana, durant el segle VIII a la Catalunya central, va provocar l'emigració d'una part de la població cap a les zones muntanyoses del nord. La vall de Vilosiu, amagada darrera els primers contraforts muntanyosos, i protegida pel castell de Madrona, era un bon lloc per al trobar refugi, i abans de l'any 800 s'haurien construït algunes cases, formant un petit poblat, al costat del qual es va edificar la petita església dedicada a Santa Maria.

Durant el segle X, amb una frontera estable i ja molt allunyada cap al sud, aquest petit nucli es va disgregar en petits masos per a poder explotar d'una manera més efectiva el territori. El mas Quíntila, seria un dels quatre masos localitzats, situats tots ells a la vora esquerra de la riera, a una distància entre 200 i 400 metres entre ells, comunicats per un antic camí que resseguia el marge de la riera, i que conduïa a l'antic nucli de Peguera. El mas Quíntila seria el mas situat a més altitud dels quatre, a les proximitats d'una font, quedant encara al seu damunt el petit agregat d'origen ramader de la Jaça. Hi hauria també un molí en algun lloc de la riera, que no ha estat localitzat. Els quatre masos van perdurar fins a la crisi de finals de l'Edat Mitjana durant la que s'abandonaran, començant pel propi mas Quíntila.

La casa va ser construïda segurament pels mateixos habitants, ajudats pels veïns, aprofitant un gran bloc de roca a on la van adossar, fet molt corrent a l'època. Era

d'una sola planta, destinada a les persones que formaven un grup familiar i al animals domèstics que posseïen.

La planta és gairebé rectangular, adaptant-se a la roca sobre la que es recolza, que forma la paret oest, i la seva distribució és seqüencial, constituint cada habitació el pas a la següent. Les portes entre les diferents estances es troben al costat de la roca. Que forma un dels muntants laterals de les llindes.

S'entrava pel costat est, passant directament a la cort del bestiar, un petit pati cobert de forma parcial en el seu extrem sud, de 20 m². A la zona coberta es trobava un porc i potser un bou o vaca, en un tancat de fusta. Disposava d'un regueró que permetia eliminar els sucs dels fems per sota del mur. En el pati descobert, l'aviram i corria lliurament, i potser s'hi tancava als vespres algun xai o cabra. Al defora, un gos bordava als visitants.

Des del pati, cap al nord, una porta de fusta amb passador, permetia accedir a una primera estança de 8 m², que feia funció de vestíbul i què comunicava les diferents zones de la casa, però que també era aprofitat com a lloc aixoplugat per a guardar el bestiar i les eines del camp. A l'esquerra, i aprofitant un entrant de la roca, hi havia un forn, en una petita estança de 12,5 m². El forn, estava cobert per una petita cúpula formada per lloses verticals disposades a manera de plec de llibre. La seva funció era domèstica, destinada a coure pa i altres aliments. En la paret oposada, hi havia un banc de pedra, de 2 metres de llarg i 40 cm. d'amplada, de 65 cm. d'alçada, destinat a guardar diferents estris de cuina.

Tornant al vestíbul d'entrada, però ara cap al nord, seguint recte el mur rocós de l'esquerra, hi havia primer l'estança principal, de 19 m², lloc on es reunia la família en torn al foc, on es menjava i on es dormia. Una reutilització diferent de la construcció després de ser abandonada, va fer perdre l'estructura del foc. Aquest, però es deuria situar a les proximitats d'un mur, damunt del qual, en connexió amb la coberta, deuria haver-hi una petita espitllera per a facilitar l'evacuació dels fums. Molt a prop seu, hi havia un armariet encastat al mur, de 35 x 30 cm., amb una fondària d'uns 50 cm., revestit de llosetes fines, que s'utilitzava per a guardar la vaixela domèstica i algun altre objecte de valor. A tots els murs, hi deuria haver enganxalls per a penjar les eines més preuades.

A continuació de l'estança principal, seguint la roca, quedava un rebost, de 14 m², també amb dos armariets encastats, semblants al que es trobava a l'estança principal, un al mur nord i l'altre al mur est. Era el lloc on es guardaven els aliments, en conserva o en maceració, dins de grans atuells ceràmics, o penjats, assecant-se, de les bigues dels sostre, així com aquells utensilis o robes que no es feien servir momentàniament.

La construcció és en general molt senzilla. Els murs tenien un gruix de 80 a 90 cm., realitzats amb pedres més o menys escairades, amb una mitjana de 10 a 15 cm. d'alçada per 20 a 40 de llargada, unides entre si amb fang. Assolien els 2,2 metres pel costat oest, on completaven la roca natural, i els 1,8 metres pel costat est. A la zona de la cort, la construcció és més pobra, amb els murs més baixos. Les parets eren recobertes amb fang, donant la mateixa aparença exterior que ofereixen els murs de tàpia, forma tradicional de les construccions domèstiques que es mantenia durant l'època medieval.

Sobresortint, d'aquesta simplicitat, l'entrada de la cambra principal disposava d'una llinda formada per un sol bloc de pedra, sostinguda per muntants ben tallats al costat est, i per la roca natural al costat oest. Les altres portes tenien llindes de fusta.

La coberta era a una única vessant, en direcció oest – est, formada per un embigat com a suport d'un sistema de brancatge, finalment recobert per lloses de pedra, a la zona destinada a les persones, i per fang a la destinada als animals.

El paviment estava format per terra batuda, tant a l'habitació principal com al rebost; i per un senzill enllosat a les altres estances, per a facilitar la seva neteja.

Les restes trobades per l'excavació han estat força escasses, donat que la casa va ser abandonada voluntàriament, emportant-se els seus antics habitants tots els objectes de valor. Els objectes recuperats són fragments ceràmics d'olles i cassoles, amb les seves tapes; alguns objectes de metall, com sivelles, ferradures i claus; molts pocs vidres; i restes de menjar, ossos de xai, cabra, porc, bou, cérvol, guineu i gallina.

A l'entorn de la casa, s'han pogut reconèixer les antigues zones de conreu, en forma de tres camps grans, en pendent, amb murs per a contenir les terres, que assolirien un total d'1,7 ha., als que se n'hi podrien afegir d'altres possibles fins a completar una superfície superior a 3,5 ha. Estaven destinats a la vinya, cereals i a l'horta.

La gent que vivia a aquesta casa practicava una economia rural autosuficient, amb una petita explotació agrícola, un complement d'alguns animals i segurament també una certa explotació forestal de fusta i carbó. Els pocs excedents obtinguts eren comercialitzats en els mercats locals, a canvi d'alguns productes manufacturats, com eines de ferro o atuells de ceràmica i vidre.

El mas Quíntila de Vilosiu correspon a una forma constructiva comú a la major part d'Europa a partir del segle X, anomenada com a mas horitzontal, longa domus o casa mixta, que es caracteritza per la seva forma rectangular amb una divisió per als homes i els animals, amb entrades exteriors pròpies (Serra, 1995 – 1996).

6.3. Un exemple de castell feudal: Montsoriu (Arbúcies – Sant Feliu de Buixalleu, La Selva)

De tots els castells des dels que els senyors feudals van dominar el territori i la seva gent durant l'Edat Mitjana, el de Montsoriu, descrit en la crònica de Bernat Desclot com un dels més bells i nobles del món, és un dels millors exemples del nostre país, tant per la seva completa història, pel bon estat de conservació, com per la informació que ens aporten les excavacions que s'hi duen a terme (Font i altres, 2000).

El seu origen cal cercar-lo en el segle X, quan el comte de Barcelona i Girona va decidir la construcció d'un castell termenat damunt d'un turó de 640 metres, al límit meridional del massís del Montseny, dominant l'entrada de la vall de la riera d'Arbúcies. La seva funció era la de protegir la població dispersa de les parròquies de la vall, així com administrar el seu pagament d'impostos.

Era una construcció molt senzilla, formada per una torre de planta circular, de 16 metres d'alçada, que constava d'una planta baixa, probablement destinada com a despensa, un primer pis d'habitació, al que s'accedia directament des de l'exterior amb una escala de fusta, i un terrat obert, com a lloc d'observació. Als seus peus, s'hi va construir una capella pre-romànica, i potser algun edifici que les reformes posteriors ha fet desaparèixer.

Fins a mitjans del segle XI, el castell va tenir una estructura i una funció similar a la major part dels castells termenats que administraven les terres dels comtats catalans. Però el període d'inestabilitat de les revoltes feudals el va convertir en un centre d'un gran domini senyorial. Primer, passant a ser residència del vescomte de Girona, casa senyorial que es va unir per enllaços matrimonials amb els casals de Cabrera i d'Àger, reunint d'aquesta manera un enorme patrimoni, als que s'hi va afegir, per assimilació, altres propietats del Vallès. Aquest immens domini senyorial va prendre a partir del segle XII la denominació de vescomtat de Cabrera.

Per administrar aquest territori, el vescomte va establir una sèrie de vegueries, situades en diferents castells, i per sota d'elles, a nivell local, es va designar un batlle per a cada parròquia. L'administració es va centrar a la vila murada d'Hostalrich, on hi havia un governador, que exercia el poder en nom del vescomte; un jutge i un clavari general, o tresorer de les finances del vescomtat. En aquell moment, el castell es va convertir en centre d'una vegueria, que comprenia vuit parròquies de la vall de la riera

d'Arbúcies i de la Tordera, però, a més, era el cap i casal de la casa vescomtal de Cabrera i la seu de la defensa militar de les terres del vescomtat. Aquests dos fets van fer que, el senzill castell termenat del segle X millorés durant els segles següents, tant la seva capacitat de defensa, com la de residència, passant a convertir-se en un veritable palau fortificat.

Actualment podem contemplar el castell tal com va quedar després de les profundes reformes que s'hi van realitzar durant el segle XIV, configurat en tres recintes defensius concèntrics, tots ells fortificats amb muralles que disposaven de pas de ronda i merlets en la seva part més alta, i estaven reforçades per torres circulars o quadrades.

El recinte central, recinte sobirà, correspon a la part més alta i més antiga del castell. En ell es mantenia la gran torre del segle X, ara convertida en torre de l'homenatge, com a darrer baluart de la fortificació. Als seus peus, un petit carrer deixava a banda i banda una sèrie de construccions de varis pisos d'alçada, que tenien funció de magatzem i dipòsits d'aigua. Al fons, el conjunt el tancava una habitació noble o sala.

Des d'ella, travessant una porta entre portes es podia passa al segon recinte, o pati d'armes, que es trobava a un nivell inferior. Al seu centre hi havia una gran cisterna, alimentada per l'aigua de la pluja mitjançant una sèrie de canals de ceràmica i pedra, i un sistema de decantació en dos pous. La cisterna estava coberta amb volta de pedra, i al seu damunt s'hi va construir un pati enllosat de marbre. El pati estava envoltat per un passadís porticat en forma d'U, realitzat amb columnes de granit que sostenien una encavallada de fusta, coberta amb teules. El seu sòl estava enrajolat amb toves catalanes disposades en escaleta. Aquest pòrtic comunicava totes les estances del palau: la capella, les sales nobles, la cuina, etc.

Finalment, atravesant una nova porta a la muralla, es podia passar al recinte jussà, tancat per un tercer pany de muralles on hi havia la porta d'accés al castell, de mida reduïda, obligant a entrar un a un i girar en angle recte, defensada, a més, per una torre quadrada amb espitlleres.

A l'exterior al castell, es va construir encara una torre quadrada a l'extrem oposat del turó, unida per un doble pany de muralla, que deixava al seu interior un recinte on hi havia senzilles construccions domèstiques on vivia la gent que estava al servei del castell.

Després de les crisis del segle XIV i XV, el castell va perdre el seu paper preponderant en la jurisdicció de la zona, i els mateixos vescomtes de Cabrera, emparentats ara amb una família noble castellana, els Enríquez, van establir-se a les proximitats de la cort, mentre el castell va ser lentament abandonat.

Montsoriu és un exemple de castell que pertanyia a una de les grans famílies nobles de l'Edat Mitjana a Catalunya, els Cabrera, situada en la part més alta de la piràmide feudal, just per sota del comte. D'aquesta manera, a la seva funció militar, com a fortificació, n'hi afegeix una altra de residència, com a palau. Per sota d'ells, hi trobaríem una gradació de nobles, vassalls seus, que exercien diferents funcions a canvi d'un feu, propietat que els permetia el seu sosteniment personal. En el darrer esglaió hi havia els cavallers (milites), militars que formaven part de la guarnició dels castells, que disposaven d'un petit feu, centrat amb una sala, torre o casa forta, com la que es descriu després de l'excavació arqueològica del mas Vilar d'Olesa de Montserrat (Vila 2000).

El feu es trobava al peu del castell Sacama, que pertanyia als comtes de Barcelona. Durant el procés de feudalització del segle XI, el castlà va cedir una propietat agrícola, com a petit feu, a un dels seus cavallers, per contribuir al seu manteniment. Aquest va fer construir una torre rodona, de 3,6 metres de diàmetre, que era la seva residència personal i element representatiu del seu petit poder senyorial, deixant l'explotació de la terra a una família pagesa que li pagava un cens. L'habitació principal es deuria trobar al primer pis, des d'on s'accedia per una escala de fusta des de l'exterior.

Durant el segle XIII, la construcció militar es va convertir en mas, construint-se un edifici de planta rectangular, que deixava un pati obert entre ell i la torre, que permetia l'accés a les habitacions i a la mateixa torre. El conjunt sembla que va passar de ser una residència senyorial a ser una petita explotació pagesa, en un moment en què els seus senyors probablement s'haurien traslladat a una sagrera, amb un edifici molt més confortable.

6.4. Un exemple de casa burgesa: La casa dels Dufort a la Barcelona del segle XIII.

La conservació de les vivendes medievals a les ciutats és molt problemàtica que en el camp, ja que el valor del sòl és molt alt, i han estat reedificades en nombroses

ocasions. En aquest cas, l'arqueologia ens ofereix una visió molt parcial, ja que normalment es limita a aportar dades de la fonamentació d'un edifici que disposava de dos o tres plantes. Per això ens decantarem per un edifici, ara inexistent, del que en coneixem la seva distribució per un document jurídic (Batlle, 1985), cobrint les llacunes que deixa la documentació amb dades que provenen de palaus gòtics, de finals de l'Edat Mitja, ara molt transformats i destinats a usos culturals.

A mitjans del segle XIII, Berenguer Dufort era un prohoms de la ciutat de Barcelona, de la que ocupava el càrrec de batlle. Els seus negocis i la gestió de les seves propietats li proporcionaven unes quantioses rendes que li permetien disposar d'una magnífica casa situada a la plaça de la Bòria, edificada feia pocs anys a l'exterior de la muralla romana, en el camí cap a la costa. Era un barri on s'hi havien instal·lat molts obradors dedicats al treball de la pell, però on no mancaven altres riques construccions burgeses.

El 1259, Berenguer Dufort vivia a la seva casa amb la seva segona esposa, Guillema Gerard, amb la que havia tingut quatre fills, a més dels tres fills del seu primer matrimoni, dues noies solteres i el fill gran, que estava casat amb Elisenda de Lacera, que també vivien a la mateixa casa. A més, hi havia un bon nombre de servents i esclaus, aquests d'origen musulmà.

L'arribada de l'esposa del seu fill gran sembla que va trencar l'harmonia en el si del grup familiar, fet que va donar lloc al plet en el que se'ns descriu les diferents estances de la casa. Les autoritats judicials van resoldre dividir l'ús de la casa entre els dos grups familiars, deixant a la jove parella una habitació i part de les golfes, a més de deixar-la compartir la cuina, fet que mai es va aplicar, ja que Berenguer va aconseguir fer valer la seva influència per anular el matrimoni i retornar la jove a la seva família d'origen.

El document no ens parla de com era la casa exteriorment, però per la seva situació fora muralles i per altres de properes de la mateixa plaça, podem imaginar que disposava d'elements que facilitaven la seva defensa: un portal que permetia un bon tancament, i poques obertures, sempre molt ben protegides, en la planta baixa. Finestrals estrets, en forma d'espitllera en els pisos superiors, i potser alguna petita torre en un lateral. Segurament també disposava d'un pòrtic amb arcs de pedra en el nivell inferior. Podia estar ajuntada amb altres habitatges per parets mitgeres o bé estar separada per un petit passatge.

S'entrava travessant el portal format per un arc de dovelles ben tallades, que era vigilat per un criat en funcions de porter. Encara que no consta en el document, és molt probable que travessat el vestíbul, s'accedís a un pati obert, tal com passa a la major part de palaus medievals. Des del pati, es podia accedir a les diferents estances de la planta baixa: es trobaven primer dos estables amb capacitat per a 10 cavalls, i al seu costat dues habitacions per als esclaus musulmans que tenien cura del manteniment dels animals. Més enllà, hi havia una bodega on hi havia les bótes i tonells on s'emmagatzemava el vi, l'oli i el gra, a més de conserves en sal. El paviment del pati deuria estar empedrat, i les diferents estances deurién ser de terra batuda o de fang argilós pastat amb calç i petites pedres, i la seva coberta segurament era de pedra, amb volta de canó o full de llibre.

Tornant al pati, una escala de pedra conduïa al pis superior, donant entrada a la vivenda pròpiament dita. Aquesta constava de 12 habitacions, les quals es devien distribuir en una cuina, un menjador, l'habitació del matrimoni, les habitacions dels fills, l'habitació del matrimoni del fill gran, i les habitacions del servei domèstic. La cuina, segurament ja disposava de xemeneia, però continuava essent un lloc ple de fum i de greix, i tot i ser el més calent de la casa, només l'utilitzava per a menjar el servei domèstic. Amb la utilització de brasers, els senyors de la casa preferien menjar en una habitació apart, probablement contigua a la mateixa cuina, per a facilitar la rapidesa del servei. De la mateixa manera, les habitacions separades, dels pares i dels fills, permetien disposar d'un grau d'intimitat que no estava a l'abast de la major part de la població, a més de guardar els vestits i els ornaments personals en cofres apropiats. Disposaven de llits molt alts, amb un gruix de diversos matalassos farcits de llana que es cobrien amb llençols i flaçades de llana, a més del coixí. La coberta d'aquest pis estava feta amb un embigat, damunt del que hi havia les planxes de fusta, que formaven el pis superior, al que s'accedia per una escala, també de fusta. Era un vast espai no compartimentat, sota teulada, que s'utilitzava com a desvà.

La coberta era una teulada, segurament a dues vessants, en les que ja s'utilitzava la teula de tradició àrab, a diferència dels habitatges més modestos, coberts amb lloses o terra (d'on prové la paraula terrat). Per a canalitzar l'aigua de la pluja, la casa deuria disposar d'un sistema de desaigües, realitzats amb teula, pedra o tremuges de ceràmica, que empotrats a les parets o directament sobre els murs, conduïen l'aigua cap al carrer enllosat, on es recollien en reguerons que la duïen al clavegueram.

L'existència de les latrines no apareix en el document. Probablement es deurien trobar en un petit pati que quedava a la part del darrera de la casa, on el servei abocava els continguts dels recipients de cada habitació. En el pati, també s'hi podia trobar el pou i potser un safareig.

Era, per tant, una casa complexa, només a l'abast de les famílies més benestants de la ciutat. La seva construcció era deguda a gent d'ofici, entre els que cal destacar als picapedrers, encarregats d'escairar les roques que eren ajuntades amb calç pels mestres d'obra, encarregats del disseny i de la direcció dels treballs de construcció. Per contra, en els habitatges més senzills, predominava la construcció amb tàpia o tova, a la que a vegades s'afegia calç per a donar més consistència. En ocasions, també s'utilitzaven els rajols, per a realitzar els arcs dels finestrals, i més rarament en els murs. També era important la figura del fuster, que havia de preparar les bigues que sostenien cada un dels pisos de construcció, així com els marcs i els tancaments de totes les obertures, i el ferrer, que forjava els metalls que reforçaven les portes i finestres.

Aquest model de casa, amb pis i golfes, era encara excepcional al segle XIII, segurament, deguda a l'excel·lència de la família que l'habitava. La major part de les cases disposaven d'una única planta, i no va ser fins aquest segle que es va començar a construir amb un pis superior (Catafau, 1997; Serra, 2000). Els habitatges es construïen adossats entre si, amb parets mitgeres, amb una amplada limitada a la longitud de les bigues, no superior als 5 metres. A la planta baixa s'hi trobava algun obrador, botiga o hostal, o simplement l'entrada i el celler; mentre que al primer pis, al que s'accedia per una escala de fusta, hi havia un espai obert, on hi havia el foc, que era cuina i menjador, i dormitori alhora. Per a dormir s'utilitzava sovint una mena de sac-llit, format per una mena de màfega farcida amb palla. La coberta era generalment de lloses i terra al damunt, en substitució dels teulats de palla dels segles anteriors, que provocaven freqüents incendis. Les teules només s'utilitzaven en les cases més riques, havent-se canviat, des del segle XI, la tradició romana de teules planes i teules careneres, per les teules corbes de tradició àrab, però no s'adoptaran a les cases més senzilles fins al segle XIII.

A partir del segle XIII, i sobretot en el XIV, la creixent prosperitat de la ciutat, tot i les crisis de la Baixa Edat Mitjana, va fer que comencessin a imposar-se les cases amb tres plantes. La baixa, amb l'entrada, l'obrador i el celler; el primer pis, on comença a ser normal la compartimentació en una cuina i menjador juntes, ja amb xemeneia, i

dos dormitoris o més, per tal de mantenir la intimitat dels pares en relació als fills; i finalment, un pis superior on hi podia haver les golfes, alguna habitació més i el terrat. Si la prosperitat de la família ho permetia, es podia augmentar l'edificació de la casa amb l'adquisició de la veïna, formant dos o més cossos de construcció. Exteriorment aquestes cases podien tenir porxos amb arcs de pedra, amb nombroses finestres que donaven al carrer, que disposaven de muntants i dintells perfectament tallats i decorats amb estilitzades columnes i calats. La seva alçada era d'uns 7 metres, i ja començaven a dominar les cobertes de teula en la major part de les cases.

Bibliografia

Aventin, M. (1998): “Els masos a la baixa edat mitjana. Família pagesa, petita explotació i mercat”, a Moner, LL. i Noguer, B., *El mas medieval a Catalunya*, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, pp. 65 – 84.

Barbany, C.; Cantarell, C.; Dantí, J.; Garcia, M.R.; Ribas, P.; Terrades, M.E. (1996): *De la Balma a la Masia. L'hàbitat medieval i modern al Vallès Oriental*, Treballs del Museu de Granollers, 2.

Barbero, A.; Vigil, M. (1979): *La formación del feudalismo en la Península Ibérica*. Ed. Crítica, Barcelona.

Batlle, C. (1985): “La casa burguesa en la Barcelona del siglo XIII”, *La Societat Barcelonina a la Baixa Edat Mitjana, Acta/Mediaevalia I*, pp. 9 – 52.

Bolós, J. (1987): “Fortificacions frontereres situades entre els rius Anoia i Gaià. L'estructura d'un territori al segle X”, a *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, Madrid, pp. 113 – 123.

Bolós, J. (1995): *El mas, el pagès i el senyor*, Ed. Curial, Barcelona.

Bolós, J. (ed.) (1996): *El mas pirinenc medieval. Vilosiu B (Cercs, Berguedà)*. Espai / Temps 26, Universitat de Lleida.

Bolós, J. (1998): “Els masos a l'edat mitjana. Història i arqueologia”, a Moner, LL. i Noguer, B., *El mas medieval a Catalunya*, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, pp. 95 – 111.

Bolós, J. (1999): “El poblament rural i urbà. Un país de frontera”, a *Del Romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre les segles IV i IX*, Enciclopèdia Catalana, pp. 386 – 391.

Bolós, J. (2000): *La vida quotidiana a Catalunya en l'època Medieval*. Ed. 62, Barcelona.

Bonnassie, P. (1979 – 81): *Catalunya mil anys enrera*, 2 vol., Ed. 62, Barcelona.

Canals, J.; Fochs, C. (1990 – 1991): “La sagrera de Sant Feliu de Pallerols”, *Annals 1990 – 1991*, Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, pp. 19 – 92.

Catafau, A. (1997): “La maison rurale en Roussillon du IX au XV siècle. Un approche par les textes”, *Le paysage rural et ses acteurs*, P.U.P., Perpinyà, pp. 163 – 191.

Fernández Tratal, J. (1995): *Una família catalana medieval. Els Bell – Lloc de Girona, 1267 – 1533*, Ajuntament de Girona i Abadia de Montserrat.

Freedman, P.M. (1982): *Assaig d'història de la pagesia catalana (s. XI – XV)*, Edicions 62, Barcelona.

Fité, F. (1993): *Arquitectura i repoblació en la Catalunya dels ss. VIII – IX*. Espai / Temps, 18, Universitat de Lleida.

Font, G.; Mateu, J.; Pujadas, S.; Tura, J.; Rueda, J.M. (2000): *El castell de Montsoriu*, Consell Comarcal de la Selva, Arbúcies.

Mallorquí, E. (1998): “El mas com a unitat d'explotació agrària. Repàs dels seus orígens”, a Llo, LL.; Moner, J. i Noguer B., *El mas medieval a Catalunya*, Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, pp. 45 – 64.

Mallorquí, E. (2000): *Les Gavarres a l'Edat Mitjana. Poblament i societat d'un massís del Nord – est català*. Biblioteca d'Història Rural, Girona.

Marquès, J.Ma. (ed.) (1993): *Cartoral dit de Carlemany, del bisbe de Girona (ss. IX – XIV)*, Ed. Fundació Noguera, Col.lecció Diplomataris, Barcelona, 2 vol.

Martí, R. (1988): “L'ensagrerament: l'adveniment de les sagreres feudals”, *Faventia* 10, U.A.B., pp. 153 – 182.

Moner, J. (1998): “L'estructura tipològica del mas: els precedents medievals”, *El mas medieval a Catalunya*. Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, pp. 127 – 139.

Ollich, I. (1983): “El poblat medieval de l'Esquerda (Les masies de Roda de Ter, Osona)”, *Tribuna d'Arqueologia* 1982 – 1983, Departament de Cultura de la generalitat de Catalunya, pp. 43 – 50.

Riu, M. (1975): *Excavaciones en el poblado medieval de Caulers*, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia.

Riu, M. (1978): “La feudalització del camp català”, a *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, XIX, pp. 29 – 46.

Riu, M. (1994): “L'arquitectura civil i militar”, *Catalunya Romànica I, Introducció a l'estudi de l'art romànic català*, pp. 75 – 87.

Roig, A.; Roig, J. (1993): “L'ocupació del territori de muntanya: l'urbanisme i els despoblats al Pallars (Pirineu Central)”, a *IV Congrés d'Arqueologia Medieval Espanyola*, II, Alacant, pp. 325 – 330.

Roura, G. (1988): *Girona Carolíngia. Del 785 a l'any 1000*. Quaderns d'Història de Girona.

Salrach, J.M. (1987): *El procés de feudalització (segles III – XII)*. Col. Història de Catalunya, vol. III, Ed. 62, Barcelona.

Salrach, J.M. (1998): “Tres mots polèmics: “villa”, mas i alou en època carolíngia”, a Llo, LL.; Moner, J. i Noguer B., *El mas medieval a Catalunya*, Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, pp. 9 – 28.

Salrach, J.M. (1996 – 1998): “Mercats i fires: el despertar de l'economia en terres de Besalú”, *Annals* 1996 – 1998, Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, pp. 9 – 36.

Serra, A. (1993): “Análisis de la distribución espacial en la subcomarca del Collsacabra. Tavertet y Sorerols (Osona) en los siglos X – XV”, a *IV Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol. II, Alacant, pp. 467 – 483.

Serra, A. (1995 - 96): “Evolució tipològica del mas a Tavertet (s. X – XV) (Resultats de les campanyes de prospeccions)”, *Acta historica et archaeologica Mediaevalia* 16 – 17, Universitat de Barcelona, pp. 245 – 265.

Serra, A. (2000): “Evolución de la construcción del hábitat en el poblamiento rural agrupado en Cataluña del siglo XI al XIII (sagreras, centros fortificados, ...)”, *Actas del III Congreso Español de Historia de la Construcción*, Madrid, pp. 1027 – 1037.

Terradas, I. (1984): *El món històric de les masies. Conjetures generals i casos particulars*. Ed. Curial, Barcelona.

To, Ll. (1997): *Família i hereu a la Catalunya nord - oriental (ss. X – XII)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.

Vila, J.Ma. (2000): “Evolució arquitectònica d'una petita explotació pagesa medieval. El mas Vilar d'Olesa de Montserrat (s. XI – XV)”. *I Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, pp. 308 – 319.

7. La societat preindustrial (ss. XIV – XIX)

“Lo mal any primer”. D’aquesta manera recullen les cròniques la primera de les grans epidèmies que van assolar Catalunya a la fi de l’Edat Mitja. Però la més devastadora és la que es va produir el 1348, l’anomenada Pesta Negra, que va tenir conseqüències catastròfiques per tot Europa.

Aquesta crisi demogràfica va ser l’origen d’una sèrie de canvis socials i econòmics que van transformar la societat feudal. Canvis en les relacions entre pagesos i senyors, i modificacions en les formes d’explotació del camp, que van servir per a definir una nova societat, arrelada en el passat feudal, però convulsionada repetidament per continues sotragades. Una societat, per tant, dinàmica i exposada al canvi, amb diferents nivells d’evolució entre un camp amb un fort arrelament feudal i una ciutat oberta a les noves formes d’organització.

En el camp, l’abandonament d’una part dels masos per part de la pagesia, generalment les bordes, terres marginals i poc productives, va fer que alguns pagesos les incorporessin directament a les seves propietats. Eren pagesos que havien superat el període de majors dificultats, i que van aprofitar la nova situació per a esdevenir una classe pagesa benestant, els “pagesos grassos”. Però no tots els pagesos van disposar d’aquesta oportunitat, ja que les condicions de servitud no els hi permetia.

Per als senyors, la crisi va provocat una disminució dels ingressos. La intenció de mantenir en explotació totes les terres sobre les que hi tenien drets, com havia estat en els segles anteriors, es veia clarament superada per una crisi demogràfica que havia fet disminuir el nombre de famílies que hi treballava. Per a mantenir en el possible les rendes, els senyors van augmentar la pressió sobre els camperols, sobretot reforçant l’adscripció personal del pagès a la terra, per evitar-ne la seva fugida a la ciutat.

Tant pel pagès gras, gràcies al poder econòmic que començava a adquirir, com pel pagès pobre, per la situació crítica que patia, hi havia un desig en comú: deslliurar-se de les càrregues senyorials que havien de suportar. Aquest desig en comú va donar lloc a un llarg conflicte, el dels remences, que es va iniciar a finals del segle XIV, i que no es va solucionar fins a finals del segle següent.

Una de les conseqüències dels canvis haguts per la pèrdua de molts drets senyorials sobre la terra, va ser l’augment considerable de la producció agrícola. Aquest augment va ser possible sobretot per l’extensió de la superfície conreada, així com per la

introducció de noves tècniques de conreu, com la rotació de cereals i lleguminoses, en substitució del guaret mort, que deixava les terres en repòs. A més, es van utilitzar més adobs i es va perfeccionar el sistema de llaurat de la terra. Però els tipus de conreu continuaven essent els de l'Edat Mitjana: cereals i productes d'horta, a més de les tradicionals zones de vinya i olivera.

A mitjans del segle XVII, un nou període de crisi es va estendre pel camp, amb males collites, noves epidèmies i, finalment, la guerra dels Segadors. Els pagesos més pobres no van resistir aquesta nova crisi, es van endeutar, i finalment vendre les seves terres a la pagesia més rica, que augmentava així l'extensió de les seves propietats. En aquests canvis en la propietat de la terra hi van participar mercaders i artesans de les ciutats, que compraven propietats rurals per tal de diversificar els seus ingressos. D'aquesta manera, amb la possessió de propietats en el camp, s'anaven igualant amb una noblesa cada vegada menys poderosa.

A finals de segle, la situació s'havia recuperat, i a més, el camp va començar a participar de la creixent activitat comercial de l'època. La venda d'aiguardents a les colònies americanes, va fer desenvolupar el conreu de la vinya en les terres marginals i més abruptes del territori. Això va provocar que es recuperés el conreu en terres ermes, abandonades a finals de l'Edat Mitjana i, a més, es van realitzar nous conreus en zones boscoses, moltes vegades, després de construir terrasses a les vessants muntanyoses. La seva extensió va superar clarament els límits medievals, assolint-se els extrems més alts mai conreats, tant en els Pirineus com en la resta de muntanyes del país.

A la ciutat, la incipient industrialització va ser origen també d'una creixent demanda de productes d'origen rural, com el cànem, el suro i el carbó, que van ajudar a la prosperitat i a l'especialització de la producció que es va viure en el camp català durant els segles XVIII i XIX.

La producció artesanal, que havia estat, fins al segle XVII, destinada a la confecció d'eines i teixits per al món rural, que es comercialitzaven en els mercats locals; a partir del segle XVIII va començar a disposar d'una creixent producció destinada al comerç exterior, sobretot americà, en productes tèxtils i de forja. A més, algunes indústries, com la llanera, van fugir del control de les corporacions ciutadanes, situant-se en el camp, on aprofitaven la mà d'obra femenina sobrant de les feines agrícoles. Poc després, les fàbriques d'indianes van suposar un nou pas cap a una industrialització al marge dels gremis urbans, que va posar les bases de la societat industrial i liberal que no es va imposar fins a la segona meitat del segle XIX.

7.1. Viure al camp

L'organització del territori rural, com una continuació del passat feudal, es va continuar fent a través dels masos i les parròquies. La pèrdua de molts dels drets sobre la terra i els seus habitants va fer que la noblesa s'allunyés del camp, del que es limitava a cobrar uns censos cada vegada menors. Però l'allunyament de la noblesa havia deixat una empremta que va perdurar fins a la industrialització. El mas continuava essent la base de l'organització rural, entès com una estructura, que serveix d'habitatge a un grup familiar, i unes terres, que eren la seva eina de treball (Breton, 1987).

La concentració de propietats que es va esdevenir com a conseqüència de la crisi de finals de l'Edat Mitjana, així com la de mitjans del segle XVII, va crear una pagesia "grassa", propietària de grans extensions, formades per l'annexió dels vells masos rònecs o per adquisició de propietats a pagesos arruïnats (Gifre, 1999). Al seu costat, hi havia petits propietaris, que conreaven un territori petit o mitjà, en el que podien viure amb certes limitacions. Però altres estaven en situacions molt més precàries: els masovers, que vivien en annexes al mas principal, o en altres cases disseminades en la propietat, que treballaven una part de la terra a canvi d'una part de la collita o d'un cens anual; i, finalment, els jornalers, que vivien en cases del poble, i que eren contractats per a treballar la terra o el bosc, a canvi d'un sou.

a) La família pagesa

La família havia adoptat una rígida estructura que els havia permès de suportar les exigències del feudalisme. Sovint extensa, amb pares o mares vidus i algun germà solter, o múltiple, amb dues parelles biològiques, la dels pares i la de l'hereu, tenien un nombre important de fills, que tot i la mortalitat infantil, suposaven una ajuda en les múltiples tasques de la casa fins a la seva emancipació.

Després de la sentència de Guadalupe, el domini útil de la terra, per un contracte emfitèutic, que limitava a uns censos com a úniques càrregues a pagar als senyors, donava una llibertat al grup familiar, que en molts casos els va permetre prosperar, tot formant un important patrimoni. Fruit de les lluites contra el domini senyorial, la pagesia havia entès que la seva llibertat estava en la possessió d'un patrimoni en forma de terra. Per aquest motiu, es va mantenir l'estructura familiar d'origen feudal que va fer perpetuar la figura de l'hereu, com a futur amo que mantenia íntegra la propietat, i que d'aquesta manera permetia la continuïtat de la progressió del grup familiar.

Amb aquesta premissa, l'hereu no només tenia per objectiu el manteniment de les propietats que li cedien els seus pares, i que ell hauria de cedir a un seu descendent; sinó que en el possible les hauria d'engrandir, ja sigui per l'adquisició de noves terres, o per un casament que permetés unir dos patrimonis. D'aquesta manera es van arribar a formar algunes de les més importants fortunes patrimonials que van donar lloc als "hisendats", classe dirigent ennoblida, que va participar activament en el procés d'industrialització.

Un dels perills que tenia un mas per a mantenir la integritat de les seves propietats, era la presència de germans i germanes de l'hereu que, després d'haver viscut i treballat en la seva propietat, desitjaven casar-se i formar la seva pròpia família. En aquest cas, l'hereu havia de donar-los la llegítima, la part que els corresponia d'herència, en forma de diners. Aquests no sempre eren del tot disponibles, motiu pel que calia exercir un cert control sobre els fadrísters. A aquests se'ls oferia la possibilitat de ser sacerdots o entrar en una ordre religiosa, fet pel que la casa pagava els seus estudis o feia una donació al convent. Quan es disposava d'una masoveria que havia quedat buida, els fadrísters podien ocupar-la amb preferència, passant a conrear les seves terres a canvi de pagar la part corresponent al seu germà, hereu. També es podia crear una nova masoveria a base d'artigar una zona erma, creant-se una Casa Nova, que posteriorment podia esdevenir autònoma, sempre amb una situació d'inferioritat a la de la línia principal. Una altra opció per als fadrins era la de cedir-los d'aprenents en els gremis del poble o de la ciutat, esperant esdevenir un futur oficial, que li permetés, fins i tot, obrir el seu propi taller artesà. Finalment, una part dels fadrins quedaven solters en els masos, col·laborant en totes les tasques de la casa. En els masos més importants era una pràctica preferida a la de casar-se amb una persona d'un nivell inferior, com les que pertanyien a famílies masoveres.

b) La comunitat rural

La cohesió del conjunt de masos que omplien el territori entre si, es realitzava a través de la parròquia i de les universitats, que havien quedat com principals referents públics en el món rural després de l'allunyament progressiu de la noblesa. La parròquia és la que certifica els naixements, matrimonis i defuncions de tots els habitants del territori, la que organitza els actes solemnes dels principals esdeveniments segons els costums populars i els preceptes religiosos. Era la que marcava amb les seves campanes, el ritme de la vida quotidiana, els temps de repòs, els de treballar, els de pregar. La que dictava els dies de festa, la que organitzava els grans dinars col·lectius en els que hi participava tota la comunitat. La que reunia als hereus dels masos per a participar amb el rector en el consell, per a armar un sometent, que feia funcions de policia local. Sovint també, la que propiciava un petit mercat en la seva sagrera, ara ja esdevinguda

poble, on els productes agrícoles podien canviar-se per eines i teixits. Tot un conjunt de costums i pràctiques religioses, recollides en la consuetud, que eren els estatuts religiosos de la comunitat. El rector era el principal referent de la vida cultural, fent sovint de mestre de gramàtica o de notari, però en ocasions feia de prestamista, com actuava de procurador de les persones il·letrades o intervenia per a resoldre conflictes familiars.

L'interior de l'església, el cementiri, o millor, la plaça del poble, eren els llocs més usats per a reunir-se en assemblea els caps de les famílies que habitaven el territori de la parròquia. Era la universitat, una organització que va néixer a la Baixa Edat Mitjana que va canalitzar les dificultats i les aspiracions del col·lectiu davant dels censos que imposava el baró, en l'ús de les terres comunals o en els conflictes amb parròquies veïnes. Hi participaven tots els caps de família contribuents, prenent les decisions a majors veus, i mantenien una delegació permanent formada per dos a quatre cònsols o jurats, elegits per insaculació, és a dir, per sorteig entre tots els contribuents. Les transformacions del camp, tendents a una major producció i individualisme va posar en crisi aquest sistema assembleari dins les comunitats rurals, per a ser abolides definitivament pel Decret de Nova Planta de 1717, deixant l'organització rural al batlle i als regidors, elegits entre els que eren de major satisfacció per a la nova administració real.

Era un món petit, el mas on es vivia i treballava, i l'església amb la seva sagrera, com a lloc de trobada amb la resta d'habitants de la contrada. Per això, tots havien de tenir cura del seu manteniment. Fer donacions per a l'embelliment o reconstrucció del temple i participar activament en la vida parroquial, eren una missió important per als membres de la família del mas, que a canvi disposaven d'una cadira amb el seu nom en el lloc on els corresponia segons la seva jerarquia, per a poder assistir als principals actes de la comunitat, que organitzava la parròquia.

Aquest sistema de vida que s'ha perllongat durant més de cinc-cents anys, tot i els canvis soferts, amagava algunes contradiccions internes, amb situacions d'explotació familiar i social, que va provocar alguns esclats de violència, com el mateix bandolerisme o la guerra dels Segadors, controlats sempre per les classes dominants. Finalment, van ser els ideals liberals sorgits de la revolució industrial els que van posar fi a una forma de vida, en la que podem reconèixer moltes de les nostres tradicions més immediates.

7.2. El mas aïllat

a) Els precedents

Pel fet de disposar d'un poblament aïllat, a la Catalunya Vella es va desenvolupar una tipologia constructiva, fruit de la tradició, d'una cultura que tenia les seves arrels en el món feudal, i que va evolucionar amb el progressiu enriquiment de molts masos que van aconseguir engrandir les seves propietats a partir del segle XV.

El mas era, abans que res, una unitat d'explotació de la terra, per part d'una família extensa, que disposava d'un territori format per les terres de conreu, boscos i pastures, masoveries, i els drets d'ús sobre pastures o boscos comunals. Un conjunt de propietats, sovint repartides un bon nombre de parcel·les disseminades, amb un nucli central, més compacte, on es trobava la casa que els servia d'habitatge i una sèrie de dependències per a estabular els animals, emmagatzemar i elaborar la producció, i guardar les eines. Una casa i uns annexos que també podien trobar-se a l'interior de poblacions rurals, allunyats dels camps de conreu.

Els orígens de la seva estructura constructiva cal cercar-los en els masos - torre que a partir de finals del segle XII va construir la pagesia benestant, que es relacionen amb les sales, edificis residencials que disposava la noblesa, en substitució de les velles torres.

Un pas intermedi en l'evolució d'aquesta construcció va ser el mas de dos cossos, que es va començar a construir durant el segle XIV, i que va perdurar fins al XVI (Moner, 1998). Estaven formats per la unió de dos cossos allargats, coberts generalment amb una teulada a doble vessant. A la planta baixa hi havia l'entrada principal que permetia accedir a les corts dels animals i al rebost, així com a l'escala d'accés a la planta principal. En aquesta, una cuina – menjador, era la dependència més important, que mantenia el nom de “sala”, en record al seu origen dels masos – torre, que es completava amb dues habitacions separades. Sota teulada quedava un petit espai, que s'utilitzava com a golfes o graner. En els masos de dos cossos és interessant observar com hi havia una tendència de deslliurar la “sala”, de la seva funció de cuina, per a convertir-la en un espai de recepció i celebració, on es trobaven els millors mobles de la casa. Es trobava situada en un dels dos cossos de la casa, en una situació descentrada, indicada exteriorment per un finestral principal.

A partir del segle XVI va aparèixer la forma clàssica del mas català (Danés, 1931). Un edifici simètric, format per tres cossos allargats, el central més ample que els laterals, situats perpendicularment a l'entrada.

b) L'interior

El mas clàssic català presenta una gran variabilitat depenent del temps en què va ser construït, de la riquesa patrimonial del grup familiar o de la situació geogràfica. Disposen tots però, de molts elements repetitius que els donen la seva pròpia identitat, fruit d'una tradició i d'un mateix model econòmic i social. Exposem un exemple de repartiment d'espais interiors que es donava en molts masos:

Hi podem accedir per una entrada formada per una gran obertura realitzada amb blocs de pedra ben escairats, que es troba en el centre de la façana. En els masos més antics estava feta amb una sèrie de dovelles que formaven un arc de mig punt, i a partir del segle XVIII es va imposant la llinda d'una peça de tallada de roca, sobre muntants, que era de fusta en les cases més senzilles, o bé un arc rebaixat. En les de pedra, a l'acabament de la seva construcció, el propietari havia fet gravar algun símbol identificatiu, com l'escut familiar, el seu nom, l'any, una creu o un símbol del seu ofici.

La porta estava oberta tot el dia i el propietari la tancava cada vespre quan es feia fosc. Estava feta de fusta, sovint decorada amb grossos caps de claus. Disposava d'un gros pany i forrellat per una gran clau, de mal transportar, que sovint es penjava a la part interior. Una balda ajudava a refermar el tancament. Per a facilitar les anades i vingudes del gat, que campava lliurement pel mas, es deixava una petita obertura circular a la part baixa.

Superada l'entrada, s'arriba a un vestíbul, que ocupa la part baixa del cos central. Era un espai ample on es guardaven moltes eines del camp, forques de lledoner, podalls, tallants o aixades, agafades en els murs, amb lleixes o ganxos. També s'hi trobaven coves, sacs i cistells, buits o plens de gra o altres productes agrícoles. Però el vestíbul servia, sobretot, de distribuïdor: a la dreta la cuina; al fons la comuna; i a l'esquerra, les corts i els estables dels animals, i el galliner, en les cases que no en tenen d'exterior; o el celler, situat a la part més fresca i fosca de la casa, on hi havia les tines i bótes de vi, i la pica de l'oli.

La cuina era on es feia la major part de la vida interior de la casa. Era el lloc on la família es reunia al voltant del foc en els llargs vespres d'hivern, i en el que es menjava de manera habitual. Era una peça que disposava de poca llum, amb una finestra petita. La llar era el seu espai més important. Situada en un racó, o millor, en el centre del mur, el foc es feia a ras de terra, o sobre un colguer que l'aixecava uns centímetres. Al seu damunt, la campana de la xemeneia disposava d'una petita lleixa amb estris d'ús quotidià. El foc cremava gairebé tot el dia, amb els capfoguers de ferro forjat o de pedra per a sostenir la llenya, el perol on s'escalfava l'aigua –per a rentar o

cuinar-, agafat per uns ganxos o clemàstecs. A un costat, penjat en el mur, un trespeus de ferro amb un mànec, servia per a sostenir una olla sobre el foc.

Al davant del foc era imprescindible l'escó, un banc de fusta amb un respatller alt per a protegir l'esquena del fred. Estava reservat sobretot per als membres de més edat de la família, mentre que els nens i els joves podien acostar-se al foc amb l'escambell, un tamboret amb un forat al mig per a poder-lo agafar o el rabassell, un tronc d'arbre tallat. Darrera l'escó, una taula allargada i dos bancs de fusta servien per a menjar en els dies de cada dia.

Per a cuinar, a més de la llar, els masos més moderns disposaven de fogons, en els que s'utilitzaven les brases de la mateixa llar, disposades dins d'un petit armariet, protegides per una porteta de ferro que feia sortir l'escalfor per les petites obertures superiors, on es posaven les olles i cassoles. Per a fer-se el pa, era imprescindible un forn, un espai tancat amb la paret i la base enrajolades o enllosades. La seva obertura principal estava feta en el mur interior de la cuina, a les proximitats de la llar, aprofitant la campana de la xemeneia per a la sortida de fums. Es tancava amb una porteta de fusta o ferro anomenada tampella.

Per a pastar la farina del pa, hi havia un moble especial, la pastera, en forma de gran caixa rectangular de fusta amb tapa on es preparava la massa de farina, aigua, sal i llevat, que després es deixava fermentar al seu interior abans de posar al forn.

Per a rentar, calia una pica de pedra o aigüera, adossada al mur, amb rajoles a la paret per a protegir-la de la humitat, sovint decorades amb figures de sants o oficis. L'aigua calenta s'havia d'agafar del perol, i s'escolava pel petit orifici del fons de la pica, que condueix per una conducció ceràmica cap a l'exterior de la casa. Damunt de l'aigüera, unes lleixes servien per a desar-hi els plats, vasos i cassoles. A més, hi solia haver un armari per contenir tots els estris de cuinar a més de la sal i la farina. En un racó s'hi podia trobar el bugader, una gran pica de pedra adossada a la paret, on es posava la roba per a la bugada.

Tota la planta baixa podia estar coberta amb bigues o millor en volta de pedra o maó, mentre que el sòl estava pavimentat amb lloses de pedra o rajoles

Des del vestíbul, una escala de fusta o de pedra permet pujar a la planta principal. Ocupant tot el cos central, hi ha la dependència principal, la "sala", un espai que servia sobretot com a distribuïdor, per a accedir a les diferents habitacions. Era l'espai noble de la casa, amb una funció sovint més simbòlica i representativa que funcional. Era el lloc destinat a les recepcions, per això calia tenir-la sempre en les millors condicions. Com a menjador, només s'utilitzava per a les celebracions amb convidats. La resta

dels dies, els habitants de la casa la creuaven contínuament per accedir a les altres dependències, però no tenia un altre ús determinat. Tenia els finestrals més grans de la casa, oberts a la façana principal, damunt de l'entrada. Exteriorment, disposava de llindes ben tallades, sovint amb decoracions gòtiques o motllures renaixentistes. Per la part interior, disposava de dos seients en pedra, els típics festejadors. Per la decoració interior, la "sala" disposava dels millors mobles, retrats dels avantpassats i imatges religioses. Era freqüent una capelleta buidada dins el mur, amb el sant de principal devoció de la família, un gran rellotge a la paret i els calendaris. Entre els mobles, cal destacar una gran taula de fusta massissa, amb dos llargs bancs, un d'ells arrambat a la paret; i un armari, on es guardaven alguns dels objectes més preuats. El sòl era de fusta o millor, enrajolat.

Des de la "sala" es pot accedir a les cambres o dormitoris. El moble principal de cada cambra era un llit, del tipus de matrimoni, molt alts, amb una gran capçalera decorada. Els matalassos de llana o màrfeques de pellofes de blat de moro o palla, sovint sobreposats tot formant un gruix considerable, servien de base per als coixins, llençols i demés accessoris. Un altre moble important era la calaixera on es guardava la roba i una cadira de balca per a penjar-hi les peces de vestir quan es canviaven o es dormia. També hi podia haver un escriptori o canterano per a guardar els documents de la casa i un rentamans de palangana, al costat d'un mirall, per a rentar-se i arreglar-se abans de sortir de la cambra.

També des de la "sala", per una escala de fusta, s'accedeix a les golfes, que era una doble coberta del cos central de la casa, situada sota del carener central de l'edifici. Servia sovint com a graner, amb un gran finestral que permetia pujar els sacs directament des de l'exterior, però també com a lloc de mals endreços.

b) L'exterior

Sortint del mas, la seva orientació a llevant fa que la llum ens enlluerni. A mà esquerra i adossat a la paret, molts masos disposen d'un pujador, un pedrís o banc de pedra que servia per a seure a l'ombra de la tarda, però també per muntar damunt del cavall, quan aquest era el transport habitual.

Al seu davant hi ha l'era, un espai més o menys circular, enrajolat o enllosat, en el que s'hi feia la batuda dels cereals. Aquests, suposaven la base de l'alimentació i eren generalment la principal producció del mas. En el camp, es segaven les tiges a ras de terra amb una falç, agrupant-les amb garbes per a poder-les transportar a l'era de la casa. Allà es feia la batuda, per a separar el gra de la palla, a mà, mitjantçant les batolles, dos pals lligats per una corretja, o millor amb animals, tirant un trill.

Des de l'era podem contemplar la façana del mas, senzilla i austera, però no mancada d'elements ornamentals que l'ennobleixen. Els murs generalment arrebossats amaguen uns materials de construcció poc elaborats, còdols o plaques de calcària poc escairades. Només ocasionalment alguns masos pertanyents a famílies adinerades van decorar la façana amb estucs. Però les veritables decoracions dels masos es troben en les seves obertures. Fruit del treball de picapedrers, són elements que destaquen en l'austeritat de la façana: portes amb arcs de dovelles, sovint amb l'escut de la família en la dovella central; llindes gravades amb l'any de construcció, el nom del propietari i altres símbols; finestrals de tipus gòtic, renaixentista o neoclàssic, etc. A les cases més importants de la Garrotxa, la importància de les obertures com a elements decoratius va fer que es multipliquessin, formant diferents nivells de galeries que es sobreposaven a la façana. Un afegit que es va estendre per moltes comarques de l'interior i nord de Catalunya.

A l'exterior d'aquestes obertures es van realitzar balconades de fusta, que ben aviat van ser substituïdes pel ferro forjat, tot formant reixats, a vegades decorats, per a protegir finestrals i balcons, i el típic esquinçarobes que es posava al centre dels petits finestrals.

Damunt de la façana, trobem la coberta, feta amb lloses de pedra a les zones més muntanyoses, i de teules corbes a la major part del país. Tal com les va classificar J. Danés (1931), poden tenir diferents formes:

- Cases de coberta a dues vessants sobre la façana. És el tipus més senzill i pobre.
- Cases de coberta a dues vessants laterals. És el tipus més clàssic. La varietat més coneguda és la basilical, que presenta un aixecament de les golfes del cos central.
- Cases de coberta a les quatre vessants. Corresponen a edificis de planta quadrada, que imiten els palaus senyorials.

Tornant a l'era, en un dels seus costats podem veure una altra edificació, la pallissa. A vegades amb la façana completament oberta, és un edifici de dues plantes, la superior per a assecar i guardar la palla, i la de baix per a desar el carro i les eines de llaurar.

Al seu costat, la cabana, un edifici de planta baixa, formant una construcció molt senzilla, amb les parets irregulars, sense arrebossar. Disposava d'una gran porta, i de petites finestres defensades per un equinçarobes. Era el lloc on s'estabulava el bestiar, bous i vaques, porcs i xais.

Encara al voltant de l'era podem trobar un corral, amb diferents espècies d'aviram que campaven amb una certa llibertat per dins i fora del tancat. I per a donar ombra, un gran arbre, un lladoner per a fer forques, una alzina, un llorer, etc. Molts d'ells centenaris, integrats en el mas del que n'han formant part durant generacions. Tot el

conjunt podia quedar tancat per un mur, anomenat barri o lliça, que presenta un gran portal sota una llinda de pedra i un petit teulat.

Fora del conjunt s'estenien els camps de conreu del mas, amb cereals, farratges, hortes i algun fruiter. En un costat, hi havia el femer, on es descomposaven els fems humans i dels animals, per a ser utilitzats com adobs. Al davant, un camí per a carros comunicava amb les principals vies de comunicació. No faltaven petits camins per anar als camps i als masos veïns, i el camí que manava a la font propera d'on s'obtenia l'aigua per a veure. Tampoc faltaven zones de bosc, d'on s'obtenia la llenya per a la llar; els adobs pel camp; a més de productes alimentaris procedents de la cacera, com aus i conills, i de la recol·lecció, com espàrrecs i bolets.

El conjunt formava un espai molt humanitzat, fruit de la relació amb el marc natural de successives generacions de famílies pageses, que havien aconseguit un model de gestió del medi gairebé autosuficient però alhora sostenible. Un model que va perdurar fins ben entrat el segle XX, quan la societat industrial que s'havia iniciat a la ciutat, amb un model d'economia liberal, en va esborrar els seus darrers vestigis a les zones més muntanyoses de l'interior.

d) Els masos fortificats

En un moment en què els castells feudals estaven en franca decadència i la major part d'ells eren abandonats, en algunes zones la inseguretat va provocar que els mateixos pagesos s'haguessin de procurar la seva pròpia defensa, fortificant els masos.

Aquesta inseguretat, a les zones de la costa provenia sobretot del fenomen de la pirateria que assolava els pobles costaners. Això va obligar a partir del segle XIV a crear un sistema defensiu amb torres de guaita i poblacions fortificades, com el que es pot observar a la zona de Torroella de Montgrí, Peratallada, Pals i Begur (Noguer & Alcoberro, 1998), que es complementava amb la fortificació dels masos aïllats. En algunes zones de l'interior el problema era similar, degut al bandolerisme i als continus robatoris que patien els masos (Torres, 1991).

La solució més utilitzada va ser la construcció d'una torre situada a la vora de la casa, en la que, quan el perill era evident, es guardaven objectes de valor, aliments i servia per a recer de tots els membres de la família fins que el perill hagués passat. D'aquesta manera, encara que saquegessin la casa, podien salvar les seves vides i els objectes més estimats i preuats.

La torre va adoptar generalment la planta circular, com la de les torres dels primers castells feudals, ja que resistia millor a les noves armes de foc, i a la possibilitat d'enderrocament. L'entrada s'obria per la primera planta, a la que s'havia d'accedir per una escala de mà o un pont de fusta, que es podia retirar una vegada havien entrat

tots els membres de la família. Era una petita obertura defensada des de dalt de la torre per un matacà.

La torre tenia generalment tres plantes, separades per una volta esfèrica, a les que s'havia d'accedir per una escala de fusta. A la planta baixa, inaccessible des de l'exterior, s'hi guardaven algunes armes, o bé era massissa, per a evitar l'enderroc per excavació. La segona planta era més alta, fins a 6 metres, dificultant així, encara més, l'accés a la terrassa, que es convertia en el darrer reducte. Des del terrat, emmerlat, mitjantçant fogueres i el so de corns i campanes s'avisava del perill i es demanava socors. També des del matacà es podia defensar la porta amb armes de foc, pedres i aigua bullent.

7.5. Viure a la ciutat

Durant la Baixa Edat Mitja, tot i l'efecte de les pestes, la població de la ciutat de Barcelona es va recuperar ràpidament per la immigració de gent procedent del camp i es va mantenir un període de prosperitat, amb un alt nivell de construcció que va durar fins a la guerra civil catalana. És un període on es refermen les institucions d'origen medieval, sobretot els gremis, que no només organitzen i controlen totes les activitats productives, sinó que enquadren a tots els individus de la societat i els fan partícips de la vida de la ciutat, controlant, d'aquesta manera, les formes de sociabilitat. Un exemple d'aquest control, el tenim en la festa de Corpus, que els gremis van organitzar en oposició a una festa d'origen popular com era el carnestoltes.

Però aquest interès en el control de la vida ciutadana contrastava amb la trama urbana de la ciutat, on els carrers estrets i desordenats van projectar una herència medieval sobre els segles següents, que tot i algunes modificacions que s'hi van realitzar, no es va aconseguir esborrar una sensació de continuïtat i immobilitat.

A partir del segle XVI, superada la crisi de finals de l'Edat Mitjana, Barcelona havia quedat al marge de les estructures de poder, però gaudia d'una àmplia autonomia que li va servir per a confirmar el paper de cap i casal de Catalunya. Va ser la gran època dels gremis de la ciutat que li van permetre consolidar el seu paper de producció de manufactures que eren venudes, per terra, cap a l'interior de la Península, i per mar, als ports de la Mediterrània occidental. Els dos grans sectors industrials medievals, el cuir i el tèxtil, van veure minvada la seva importància en les ciutats més allunyades de la capital, com Girona, on havien estat especialment importants, per a concentrar-se

en un territori proper a Barcelona, en les poblacions de Vic, Vilafranca, Igualada, Manresa, Sabadell, Terrassa o Esparreguera.

La mateixa ciutat de Barcelona va veure com els artesans lligats a aquests sectors: paraires, teixidors, abaixadors, blanquers, assaonadors, tintorers, etc. anaven disminuint gradualment. Per contra, van augmentar els oficis relacionats amb els acabats de la producció artesanal, com sabaters, sastres, guanters, perxers, adroguers, etc..., a més dels comerciants i dels dedicats al transport, com traginers, carreters, macips, descarregadors, etc. En conjunt, la ciutat vivia una situació econòmica clarament positiva, fet que li va permetre integrar una gran quantitat de població d'origen francès (el 16 % del total) (Garcia Espuche, 1998).

La vida a la ciutat no va variar considerablement dels temps medievals, i es continuava mantenint la divisió de la població proposada per Eiximenis en una mà major formada per rendistes; una mà mitjana formada per notaris, juristes, mercaders i artesans poderosos; i una mà menor on hi havia els oficis menestrals, organitzats en gremis. Per sota d'ells, encara quedava el poble menut, format per les persones que gaudien d'una situació més precària: camàlics, bastaixos, estibadors, mariners, pescadors, jornalers, criats, bugaderes i immigrants.

Aquest període de prosperitat es va trencar a la segona dècada del segle XVII, degut a una devallada del comerç, que es va anar orientant en les rutes atlàntiques, però també per les guerres amb França i les epidèmies que se'n van derivar. Amb aquesta nova aturada, la ciutat va mantenir, amb pocs canvis, la seva estructura medieval fins ben entrat el segle XVIII, amb els estrets carrers plens de vida, els portals de les cases oberts durant el dia, i un intens contacte entre tots els veïns. Moltes cases havien intentat créixer horitzontalment guanyant espai al carrer en els seus pisos, amb porxos i voladissos. D'aquesta manera s'havia accentuat l'estretor i foscor dels carrers, només oberts en la seva part central. Les feines dels obradors i dels traginers els omplien de sorolls i color, a més dels mercats i de les nombroses celebracions públiques, com el carnestoltes i el Corpus, en els que participava tota la població. També les execucions de la justícia hi eren ben presents, per a donar un caràcter intimidatori i exemplificador al conjunt de ciutadans.

La ciutat no va tenir els canvis espectaculars d'altres ciutats europees i va variar poc la seva estructura urbana (Torres, 1996). El creixement de la població va ser moderat, degut a l'impacte de noves epidèmies i de les guerres, però va provocar el creixement

dels barris de la Ribera, el Raval i Sant Pere, amb construccions humils, a més de palaus en el carrer Montcada i hospitals i convents en diferents punts de la ciutat. En el cadastre de 1716 es comptabilitzava una població poc superior als 30.000 h., que habitaven en poc més de 5000 cases, algunes destruïdes, corresponent generalment una casa a cada família, tot i que el 70% vivien en règim de lloguer. El conjunt urbà es va mantenir bàsicament dins la muralla medieval de Pere el Cerimoniós, que va ser arranjada per a fer front a les noves tècniques de guerra, i es va augmentar amb la muralla de mar.

La família es va anar diferenciant progressivament de la que es mantenia en els models agrícoles, iniciant-se un procés d'atomització de la família nuclear, formada per un matrimoni i els seus fills, que es concebien en un nombre inferior al camp. Però era encara una família extensa, ja que estava integrada per altres elements foranis al nucli familiar. Les més benestants solien comptar amb un petit nombre de criats, que vivien a la mateixa casa. Segons el cadastre de 1717, en tenien el 40 % de les famílies que residien dins el primer recinte emmurallat, lloc on s'acollia principalment la burgesia. Moltes d'aquestes famílies acollien també un clergue que disposava de llicència per a viure fora d'alguna de les institucions religioses de la ciutat. Entre les famílies artesanes, l'accés als criats només era possible en els obradors més pròspers, però, en canvi, disposaven dels aprenents que vivien a la mateixa casa del mestre artesà i, ocasionalment, de l'oficial, tot i que aquest solia disposar de vivenda pròpia.

En el segle XVIII, la ciutat va participar de la prosperitat general que es va viure en tot el país, iniciant-se una incipient industrialització amb la construcció de nous establiments tèxtils d'indianes a la zona de marina, el barri de Sant Pere i el Raval. També es va començar a perfilar el caire residencial de les zones més altes, de Sarrià a Horta, enfront del caràcter més industrial de la Marina, que necessitava de la proximitat del port per al transport de matèries primeres i carbó.

L'aparició del neoclassicisme i de la il·lustració va suposar un intent de transformar l'urbanisme medieval en un de modern, més adequat a les noves necessitats de la ciutat. Una nova concepció racionalista va intentar rectificar els traçats irregulars per altres de més rectilinis, així com augmentar l'amplada dels carrers a base de prohibir les porxades i voladissos, que van ser substituïts pels balcons. Aquests s'havien anat imposant en l'arquitectura barroca del segle XVII de les ciutats italianes, amb la missió d'allotjar als seus estadants per a presenciar les processons i altres manifestacions ciutadanes com les representacions teatrals. La seva implantació a la Barcelona del

segle XVIII va transformar completament l'aspecte visual de les façanes de les cases, i sovint eren adornats amb magnífiques baranes de ferro forjat, i en les grans celebracions, guarnits amb domassos, creant una magnífica tribuna per a presenciar les grans manifestacions de la ciutat. Coincidint amb la imposició dels balcons, les cases van créixer de forma vertical, fins als sis o set pisos, coincidint amb un fort creixement demogràfic i els canvis socials i econòmics.

Però, els canvis importants de la ciutat no van arribar fins a la meitat del segle XIX, amb la revolució industrial. La primera màquina de vapor, el ferrocarril i el pla urbanístic de Cerdà, són fites que van suposar el final definitiu d'una societat que s'havia mantingut sense grans canvis, arrelada en els segles de l'Edat Mitjana. L'enderrocament de la muralla per a facilitar-ne el seu creixement va ser-ne un símbol.

7.5. Les cases de Barcelona

Les cases de la ciutat de Barcelona durant el període de l'Antic Règim, anterior a la industrialització, eren majoritàriament cases entre mitgeres, formades per planta baixa i dos pisos. Segons la seva amplada, en podem diferenciar dos models diferents, les que estaven formades per un sol cos, o una sola crugia, espai comprès entre dos murs de càrrega; i les que estaven formades per la unió de varis cossos o crugies. Les segones corresponien als palaus, molt d'ells d'origen medieval, que sovint disposaven d'un pati central. Les primeres comprenien les cases dels artesans i també moltes professions liberals. En aquestes darreres, la situació de la cuina, a la planta baixa i darrera la botiga en les cases artesanes, i en el primer pis, a la dels metges, advocats, o militars, era una de les seves diferències.

Per a conèixer a grans trets l'evolució de la casa d'aquests segles a Barcelona, ens basarem en dades aportades per diferents documents, com el cadastre de 1716 (Nadal & Giralt, 1963), els permisos d'obra (Vilar, 1970), o els inventaris notariais (López, 1980; Grau, 1983).

Des del segle XV fins al darrer terç del XVIII es va mantenir una tònica de construcció medieval. Les cases, seguint el model de casa de cos o entre mitgeres, tenien una vida mitjana d'uns 400 anys, fent que la major part d'obres que s'hi realitzaven fossin reformes. Les poques reedificacions realitzades, seguien a grans trets els mateixos models constructius, de la mateixa manera que les obres de nova planta realitzades en els barris on encara quedaven solars per edificar, com el Raval.

En el darrer terç del segle XVIII comencen a aparèixer els primers canvis, fruit d'una incipient industrialització i un creixement de la població en la que es desintegra la família extensa i es generalitza la família nuclear, mentre les relacions gremials es transformen en les de la burgesia en relació a l'obrer. Les cases, sobre la base anterior, van començar a adaptar-se a la nova situació. Exteriorment, els canvis més significatius van ser la desaparició de voladissos i porxades, les transformacions de les finestres en balcons, i l'increment de pisos. Però els canvis més importants es van donar a l'interior, amb la transformació de la casa-habitació unitària, lligada a la botiga o obrador, per una casa urbana amb inquilins, de sis o set plantes, amb habitatges independents que disposaven de poques unitats d'habitació.

Observarem l'evolució d'aquest procés, tant en la casa artesana com en la casa senyorial, a partir d'exemples hipotètics, elaborats a base de dades parcials que proporcionen diferents exemples reals:

a) La casa artesana fins al darrer terç del segle XVIII

Ens situem en front de la casa, en un carrer del barri de Sant Pere. Era un carrer estret, ple de soroll pel treball dels obradors que tenien les portes obertes al carrer, i els traginers que amb les seves mules transportaven les mercaderies d'un indret a l'altre. Els porxos i voladissos de les cases accentuaven la sensació d'estretor i no permetien que la llum del sol arribés fins a les portes. L'olor era forta i canviava d'un indret a un altre.

Ens disposem a entrar dins l'obrador d'un mestre perxer, artesà especialitzat en la fabricació de cintes o teixits llargs, també anomenats galons, de seda, llana o fil d'or o argent, que servien per a decorar les vores dels vestits. A la casa hi vivia el matrimoni amb els seus dos fills, a més de la sogre viuda del mestre i un aprenent de 10 anys d'edat. La porta d'accés era molt gran i estava completament oberta per a donar el màxim de llum a l'interior. Tot i això, l'interior era força fosc. Era una botiga o obrador que ocupava tota la part anterior de la planta baixa, destinat a la confecció tèxtil, en el que treballava el mestre, un oficial i un aprenent. Una màquina manual transformava el fil en les cintes o galons que adquirien els sastres en les seves millors confeccions. No hi havia un punt de venda concret, sinó que es negociava en el mateix obrador, seguint les instruccions dictades pel gremi. Penjats a la paret, es guardaven els rodets de fil, de diferents textures i qualitat, així com les cintes acabades, llestes per a ser venudes.

Al fons, una porta entreoberta deixava veure la cuina – menjador, on feien els àpats tots els membres de la família del mestre, a més de l'oficial i l'aprenent. La llar de foc, o uns fogons en carbó a les cases més modernes, i a vegades un forn, servien per a preparar els aliments. El mobiliari es completava amb un armari per a guardar la vaixel·la i estris de cuina, sovint encaixat a un mur, i una taula i dos bancs, un d'ells arrambat a la paret. La cuina rebia llum per una porteta, d'un petit pati posterior, on hi havia una comuna, una carbonera i un llenyer. Era també el lloc on la dona del mestre estenia la roba.

Tornant a la cuina, una escala conduïa cap al primer pis, donant a una petita saleta o rebedor, on hi havia algun petit moble i algun element ornamental a la paret. Era una petita peça que es trobava al centre del pis, que separava les habitacions que donaven al carrer i les que donaven al pati posterior. Ventilada pel carrer, on hi obria dues petites finestres, hi havia una sala amb alcova, on dormia el matrimoni del mestre de l'obrador. Era una habitació espaiosa, amb un armari i un vestidor, un rentamans de palangana, i un gran llit. També disposava d'un escriptori i alguna cadira. A l'altre costat de la casa, obrint cap al petit pati posterior, dues habitacions, una per a l'àvia i l'altra per als fills. Aquestes molt més senzilles, amb els llits, també de tipus matrimoni, els armaris per a guardar la roba i alguna cadira. Des de la saleta es podia accedir a una petita habitació completament interior que s'utilitzava com a traster.

Un segon tram de l'escala, molt més estret, conduïa al segon pis, on els sostres eren més baixos i inclinats per la pendent del teulat. Allà hi podíem trobar una habitació per a l'aprenent, amb mobles molt senzills, i unes golfes on es guardaven els mals endreços de la casa.

El conjunt, era una casa que ocupava un solar d'uns 8 metres d'amplada i 12 de profunditat. A la primera planta, només s'havien construït fins a 10 metres de profunditat, deixant els dos restants per al petit pati que servia per ventilar i donar llum a les habitacions posteriors. Al primer pis, un voladís sobre el carrer havia permès ampliar l'espai en gairebé 5 metres quadrats més. En total, amb el voladís, la superfície construïda superava lleugerament els 200 metres quadrats, amb una alçada inferior als 10 metres.

b) Evolució de la casa artesana durant el darrer terç del segle XVIII

L'ofici de perxer va gaudir d'una prosperitat al llarg del segle XVIII, tot i les disputes amb els passamaners que feien un producte molt similar però de forma completament manual. El creixement de la producció tèxtil, moltes vegades fora

dels límits estrictes dels gremis, va ser aprofitada pel mestre perxer, que va augmentar la capacitat de producció del seu taller, afegint, fins i tot, un pas més en el procés de producció, amb l'adquisició d'un ordidor de fil, per a poder millorar, d'aquesta manera, els guanys.

La casa entre mitgeres posava, però, uns límits a aquest creixement. Aprofitant les ordenances que l'obligaven a retirar el voladís i substituir-lo per balcons, el propietari va decidir fer créixer la casa amb tres plantes més, convertint-la en planta baixa i cinc pisos. A més, va fer obrir una segona porta a la façana, des d'on s'accedia directament a l'escala que manava als diferents pisos. Amb aquesta profunda reforma, fruit de la puixança del seu obrador, la casa s'havia transformat completament:

El carrer continuava essent sorollós i ple de diferents olors, però la retirada de les porxades i voladissos li donava una sensació de més amplitud i lluminositat. Aquesta sensació quedava, però, minvada per la major alçada dels edificis.

La casa continuava disposant d'una gran porta, sempre oberta durant el dia, que donava a l'obrador, però ara en tenia una altra de més petita i generalment tancada, al seu costat. A la façana destacaven els nous balcons que s'estaven imposant a tota la ciutat, decorats amb plantes i flors, però sovint també amb l'estesa de roba.

A la planta baixa, l'obrador havia sofert pocs canvis, tot i introduir alguna màquina nova, sempre manual. Amb tot, la seva activitat laboral havia decrescut, i semblava més destinada a la venda que a la producció, i el mestre hi havia afegit un gran taulell per a rebre adequadament els clients. A la rebotiga es mantenia la cuina – menjador, que havia sofert algunes millores.

El primer pis continuava tenint la mateixa estructura: un rebedor o saleta que servia per a facilitar l'accés al pis i comunicar les seves estances: una sala amb alcova per al matrimoni propietari, il·luminat pel balcó que dona al carrer; i dues habitacions per als fills petits.

Els dos pisos següents mantenen exactament la mateixa estructura. El segon estava destinat a un fill gran, ja casat, i als néts; i el tercer a l'aprenent i el servei, que com en la major part de les famílies pròsperes de la ciutat, vivia a la casa.

Els pisos quart i cinquè eren una ampliació de l'obrador de la planta baixa. En el quart es feia la major part de la feina d'elaboració de galons, amb la màquina manual; mentre que en el cinquè s'havia introduït un ordidor per a elaborar el fil. Aquesta feina la feia, al marge de les ordenances del gremi, un operari contractat

amb una màquina impulsada a mà, en la que hi havia un gran tambor amb llistons on s'enrotllava el fil. Finalment, en el sisè pis, hi havia unes golfes i un terrat.

Amb el creixement vertical, la casa disposa d'espais clarament jerarquitats. Descomptant la planta baixa, el pis més apreciat era el primer, o pis principal, que solia tenir una major alçada. A partir d'ell, l'apreciació decreixia amb l'altura. Dins de cada pis, hi havia també una diferència entre les habitacions que donaven al carrer i les que ho feien al pati posterior. Quedava encara una tercera zona, interior, els "quartos foscos", destinada a servir de trasters o d'habitacions del servei.

Tot i els canvis i al nombre de pisos aixecats, l'edifici continuava essent, però, una casa habitació unitària, habitada per una família extensa, dins un sistema gremial, en crisi i prest a desaparèixer davant les noves formes de producció industrial que estaven prosperant en diferents zones de la ciutat.

A la llarga, aquesta adaptació a un creixement de la producció, dins els límits gremials va resultar completament insuficient i va quedar completament desbordada. Tenir la producció dispersa en diferents pisos resultava un greu inconvenient. Molts artesans la van traslladar a tallers més amplis dels afores de la ciutat. L'ofici de perxer, però, no va fer el salt a la industrialització, que en aquests primers moments es limitava, sobre tot, a les manufactures en cotó. A més, la moda en el vestir va patir canvis importants a finals de segle, que van reduir dràsticament la seva producció.

L'obrador va tornar a finals de segle a la planta baixa, ocupant-la ara completament. En plena decadència del gremi, el treball el realitzava el propietari amb alguns operaris contractats i algun aprenent que ja no vivia a la família. El propietari vivia en els dos pisos superiors, que ara s'havien transformat completament. En el primer pis, hi havia una sala o rebedor, més gran, que feia funcions de menjador els dies que hi havia convidats, una cuina, una comuna i un traster; mentre que al segon pis hi havia les habitacions. Els pisos superiors es van llogar a inquilins, després d'haver-los transformat, amb la incorporació d'un petit rebedor, una cuina, una comuna i dues habitacions.

Bibliografia

Badosa, E. (1980): "Els lloguers de cases de la ciutat de Barcelona (1780 – 1834)", *Recerques* núm. 10, Barcelona.

Barbany, C.; Cantarell, C.; Dantí, J.; Garcia, M.R.; Ribas, P.; Terrades, M.E. (1996): *De la Balma a la Masia. L'hàbitat medieval i modern al Vallès Oriental*, Treballs del Museu de Granollers, 2.

Barrera, A. (1990): *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural*. Alianza Editorial, Madrid.

Batlle, C. (1973): *La crisi social y económica de Barcelona a medianos del siglo XV*, 2 vol., CSIC, Barcelona.

Borbonet, A. (1996): *La masia*, Ed. Columna, Barcelona.

Breton, F. (1987): "El territori del mas en el Montseny", *Aixa 5: L'home i la muntanya*, Museu Etnològic del Montseny, Arbúcies, pp. 29 – 63.

Camps, J. (1980): *La casa rural a Catalunya*, Edicions 62, Barcelona.

Curós i Vilà, J. (1994): *Arquitectura rural de la Garrotxa. Estudi estructural*, Monografies d'Història de la Construcció 2, Girona.

Danés, J. (1931): *Gènesi de l'estructura arquitectònica de la masia catalana*, Butlletí de l'agrupació excursionista de Tagamanent, núm 7.

Feduchi, L. (1977): *Itinerarios de Arquitectura Popular Española 3, Cataluña, Aragón, Levante y Baleares*. Ed. Blume, Barcelona.

Ferrer, L. (1987): *Pagesos, rabassaires i industrials en la Catalunya central (segles XVIII – XIX)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Fochs, C. (1989): "L'arquitectura de Santa Pau", *Vitrina 4*, Museu Comarcal de LA Garrotxa, pp. 54 – 67.

Fontana, J. (1988): *La fi de l'Antic Règim i la Industrialització (1787 – 1868)*. Col. Història de Catalunya vol. V, Ed. 62, Barcelona.

Garcia Espuche, A. (1996): "Barcelona en una etapa decisiva: 1550 – 1640", a *Barcelona en temps dels Austries. La vida a la ciutat en el Renaixement i el Barroc 1492 – 1714*. Guia Catàleg Museus Història de la ciutat, Barcelona, pp. 19 – 36.

Garcia Espuche, A. (1998): *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña 1550-1640*. Alianza Editorial, Madrid.

Garcia Espuche, A.; Guardia Bassols, M. (1986): *Espai i societat a la Barcelona pre – industrial*, Ed. La Magrana, Barcelona.

Gifre, P. (1999): "Mercat de la terra i formació de patrimonis agraris", a R. Congost i Ll. To: *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-est (segles XI – XX)*, Abadia de Montserrat, pp. 185 – 228.

Gifre, P. (2000): "La universitat pagesa", *Revista de Girona* núm. 202, pp. 72 – 75.

Grau, R. (1983): “La metamorfosi de la ciutat emmurallada: Barcelona de Felip V a Ildefons Cerdà”, a *Evolució urbana de Catalunya*, Ed. La Magrana, Barcelona.

Kamen, H. (1998): *Cambio cultural en la sociedad del Siglo de Oro. Cataluña y Castilla, siglos XVI – XVII*. Ed. Siglo XXI, Madrid.

Lampérez y Romea, V. (1922): *Arquitectura civil española. De los siglos I al XVIII. Tomo I: Arquitectura privada*. Ed. Saturnino Calleja, Madrid.

López, P. (1980): “Vivienda y sociedad en la Barcelona del setecientos”. *Estudis històrics i documents dels arxius de Protocols VIII*. Col·legi Notarial de Barcelona.

Lòpez, P. (1984): “Les transformacions de l'hàbitat: la casa i la vivenda a Barcelona entre 1693 i 1859”, *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona.

Martorell, J. (1923): *La Casa. Interiors*. Exposició de Barcelona. Estructures autèntiques d'habitacions del segle XIII al XIX. Seix & Barral Herms, Barcelona.

Moner, J. (1998): “L'estructura tipològica del mas. Els precedents medievals”, a *El mas medieval a Catalunya*, Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles núm 19, pp. 127 – 139.

Nadal, J.; Giralt, E. (1963): “Barcelona en 1717 – 1718. Un modelo de sociedad pre-industrial”, separata de *Homenaje a don Ramón Carende*, Madrid.

Noguer, J.; Alcoberro, A. (1989): *Pirates, corsaris i torres de moro. Passat i present de les torres de Palafrugell i Mont-ras*. Ed. Quaderns de Palafrugell i Diputació de Girona.

Riu, M.; Segret, M. (1969): “Una villa señorial catalana en el siglo XV. Sant Llorenç de Morunys”, *Anuario de Estudios Medievales* 6, pp. 345 – 409.

Sandiumenge, M.P. (1929): *La masia catalana. Breu estudi de la casa rural catalana*. Llibreria Catalònia, Barcelona.

Serra i Puig, E. (1988): *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat*. Ed. Crítica, Barcelona.

Torres Balbás, L. (1933): “La vivienda popular en España”, a Carreras y Candi (dir): *Folklore y costumbres de España*, Tomo IV, Ed. Alberto Martín, Barcelona.

Torres, X. (1991): *Els bandolers (s. XVI – XVIII)*. Ed. Eumo, Vic.

Torres, X. (1996): “La Barcelona menestral en temps dels Austries”, a *Barcelona en temps dels Austries. La vida a la ciutat en el Renaixement i el Barroc 1492 – 1714*. Guia Catàleg Museus Història de la ciutat, Barcelona, pp. 37 – 55.

Torres, X. (1999): “De senyors del drap a senyors de la terra”, a R. Congost i Ll. To: *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-est (segles XI – XX)*, Abadia de Montserrat, pp. 228 – 268.

Vila, M.-A. (1976): *La masia catalana*, Ed. Aedos, Barcelona.

Vilà Valentí, J. (1973): *El món rural a Catalunya*. Barcelona.

Vilar, P. (1973): “Un moment critique dans la croissance de Barcelona: 1774 – 1787”, *Cuadernos de Arqueología y Historia de la Ciudad*, núm XIV, Barcelona.

Vilar, P. (1973): *Catalunya dins l'Espanya moderna*, 4 vol., Edicions 62, Barcelona.